

prianus Dominum advenientem sanasse « illa quæ Adam portaverat vulnera, et venena serpentis antiqua » curasse (p. 257). Illic Baptismum omnibus omnino necessarium esse credebat : « Omnes quidem » inquit in libro *de Habit. virg.* (p. 180), « qui ad divinum lavacrum Baptismi sanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri salutaris exponunt, et innovati Spiritu sancto a sordibus contagionis antiquæ iterata natiuitate purgantur. » In primis autem catholicum dogma defenditur in Epistola, LIX quam non solus Cyprianus, sed et ceteri collegæ qui in concilio adfuerunt numero 66 ad Fidum scripsere. Is nescio quo opiniois errore sibi linxerat infantes « intra secundum vel tertium diem quò nati sunt constitutos baptizari non oportere, et considerandam esse legem circumcisionis antiquæ, ut intra octavum diem cum qui natus est baptizandum et sanctificandum non putaret. » Longe aliud in concilio omnibus visum est, ac universi iudicaverunt « nulli homini nato misericordiam Dei et gratiam denegandam. Porro autem, inquirunt, si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum ante peccantibus remissa peccatorum datur, et a Baptismo atque a gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod, secundum Adam carnaliter natus, contagium mortis antiquæ prima natiuitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit quod illi remittuntur non propria sed aliena peccata. » Contra superba Pelagianorum commenta, docet Cyprianus pluribus locis nos quotidie peccare, ut in libris *de Orat. Dom.* p. 211 ; *de Opere et Eleemosynis*, pp. 258 et 245, et I. III. *Testim.*, p. 54.

Christi gratiam innumeris in locis mirifice commendat Cyprianus, qui, cum adhuc in tenebris et nocte cæca jaceret, fieri non posse credebat quod Christiani docebant, « ut quis renasci denuo posset, utque, in novam vitam lavaero aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat exponeret, et, corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutare! (Ep. ad Donat.). » Sed hunc errorem simul cum aliis vitiis et erroribus deposuit, et Christi gratiam eo libentius deinceps prædicavit, quo pertinacius rejecerat. Videri possunt quæ in hac sententiam disserit in Epistola ad Donatum. Probat in *Exhort. mart.* (p. 167), ex pluribus Scripturæ testimoniis « tinendas non esse injurias et pœnas persecutionum, quia major est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugandum. » Vid. pp. 262, 268, 275. In Ep. IX martyres hortatur ad constantiam, « quia major est qui in nobis quam qui in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum potest terrena pœna quam ad erigendum tutela divina. » Plura vide in eadem epistola et in Ep. LV (p. 88). Iluc referri possunt plurima alia Cypriani principia ; velut cum docet victoriam a Deo dari (p. 79) ; Deum victores sua dignatione facere (162, 285) ; Deum remunerare in nobis quicquid ipse præstitit, honorare quod ipse fecit (169) ; nostrum nihil esse (505) ; neminem sibi quidquam assumere debere (212) ; totum Deo dandum (*Ibid.*). Evolvendus in primis liber *de Orat. Dom.*, ubi docet orandum ut fiat in nobis voluntas Dei, ut Dei voluntas fiat in corpore et spiritu, ut facere possimus quod Deus vult ; ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei, quemadmodum in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est ; opus enim esse Dei voluntate ut in nobis fiat voluntas Dei ; ut qui in Baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus ; ut sanctificatio et vivificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius perfectione servetur.

VITA SANCTI CYPRIANI,

CURA D. PRUDENTII MARAN O. S. B. ADORNATA.

MAGNUM christianæ religionis lumen Cyprianus, quoadiu in Ecclesia micuit, magna pars fuit earum rerum quæ tunc gestæ fuerunt. Quamobrem suppeditat ejus vita amplissimam disserendi segetem, ac toto volumine opus esset si rerum ad eum pertinentium et genus et modos persequi, si edita singularum virtutum exempla oculis subicere, si eximios animi sensus ex epistolis et aliis scriptis, in quibus illius mores mirifice depinguntur eruere instituerem. Sed non est hujus loci ejusmodi pertractatio, nec mihi

propositum sic de Cypriani rebus disserere, sed tantum eas ordine explicare, ac ipsa etiam scripta temporibus notare. Nam, cum hæc elucubratio conjuncte cum sancti Martyris scriptis prodeat, necessaria non est longiorum testimoniorum appositio, quæ quisque potest ex ipso fonte haurire ; variisque suspensendum observationibus, quæ forte non essent omittendæ si S. Cypriani vita separatim ab ejus operibus in lucem ederetur.

I. — DE S. CYPRIANO NONDUM CHRISTIANO. — DISTINGUENDUS EST A CYPRIANO ANTIOCHENO.

Cyprianum in Africa natum esse nemo dissentit, Carthagine ortum Prudentius et Suidas existimarunt; sed cum S. Martyr hoc beneficium Carthagini acceptum non referat, sed tantum dicat Ep. xxxvi: « Ubi enim mihi aut melius possit esse aut letius, quam illic, ubi me Deus credere voluit et crescere, » alia eum patria videtur in lucem extulisse. Vocabatur Thascius Cyprianus, ut patet ex sententia proconsulis et Epist. lxxix. Quinetiam adsciverat sibi Cæcilli nomen, teste Hieronymo, ut gratum animum et amorem in presbyterum Cæciliū, cujus opera ad Christum conversus fuerat, hoc monumento testaretur. Pontius diaconus, qui Cypriani Vitam scripsit, res ab eo ante conversionem gestas minus dignas esse iudicavit quas litteris mandaret. Itaque hæc illius vitæ pars in oblivione et tenebris jacet; nec quidquam certo scimus, nisi eum rhetoricam summa celebritate docuisse, nec iis caruisse vitis quæ cum simulacrorum cultu et Christi ignoratione conjuncta esse solent. « Mutati sunt piscatores, » inquit August. Serm. cccxi (nov. ed.), « mutati sunt postea etiam plurimi senatores, mutatus est Cyprianus, cujus hodie memoriam frequentamus... Ipse scribit, ipse testatur cujus vitæ fuerit aliquando, quam nefariæ, quam impiæ, quam improbandæ ac detestandæ. » Nequaquam tamen in Cyprianum nostrum conveniunt quæ apud Gregorium Nazianzenum de Cypriano magicis artibus ante conversionem dedito legimus in *Orat.* xviii: perspicuum est hæc ad Cyprianum Antiochenum respicere, quem Gregorius cum Carthaginiensi confundit, unam ex duabus personam effingens. Sed tamen, quia eruditus Oxoniensis editor unum extitisse Cyprianum contendit, et quæ de Antiocheno feruntur in fabulis numerat, et ad res Carthaginiensis ornandas composita fuisse pronuntiat, non inutile videtur rem explorare.

Illud 1° negari non potest, res gestas Cypriani Antiocheni vetustissimis monumentis proditas fuisse. Illum Eudocia imperatrix eximii versibus, teste Photio (Cod. 184), celebravit. Opus in tres libros divisum erat; quorum primus Justinæ conversionem et invitam a dæmonibus virginitatem, ac ipsius etiam Cypriani post artis magicæ sceleris mirabilem conversionem, baptismum, ostiarii munus, miracula ac tandem episcopatum continebat. In alio ipse Cyprianus eventum suorum seriera texebat, et magicas artes quibus et sese ipse et alios in varias formas mutaverat, peregrinationes ac tandem nefariæ artis fastidium, et animum ex desperatione, quam conscientia scelerum injiciebat, ad spem misericordiæ divinæ opera Eusebii revocatum narrabat. In tertio denique martyrium Justinæ et Cypriani descriptum erat. Hæc autem Eudociam non ad artis licentiam, sed ad historiciæ fidem scripsisse perspicitur, tum ex Gregorio Nazianzeno, qui scriptam ab ipso Cypriano scelerum confessionem citat, et eadem ac Eudocia de illo con-

memorat *Orat.* xviii, tum ex triplici monumento quod eruditi antiquitatis indagatores D. Edmundus Martene et D. Ursinus Durand in suo *Anecdotorum Thesaurō* ediderunt, nempe *Conversione Justinæ et Cypriani, Confessione ejusdem Cypriani, ac utriusque Passionē*. Sic cum Eudociæ versibus consentit tripartitum illud opus, ut minime dubium sit quin illius manibus tritum fuerit. Quis ergo eum nunquam extitisse sibi persuadeat, de quo extant monumenta illius temporis quo vixisse dicitur pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus latebras quærent, nec quisquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidisse se aut audivisse meminit, ea nuper in clarissima luce et omnium oculis evenisse fingat. Porro fatetur ipse Fellus, cui tamen hæc in re non omnino assentior, *Confessionem Cypriani* ante Constantini tempora scriptam fuisse, id est circa illud tempus quo perfunctus martyrio creditur, nempe sub Diocletiano et Maximiano, ut testatur Eudocia. Præterea ante hoc opus scripta fuerant acta Justinæ et Cypriani, ut discimus ex libello de utriusque passione. 2° Credibile non est ejusmodi monumenta ad res Cypriani Carthaginiensis ornandas ficta fuisse, in quibus nihil erat omnino quod Cypriano Carthaginiensi aptari posset; non tempus, non locus martyrii et episcopatus, non res geste et peregrinationes. 3° Si nullus extitisset Cyprianus ille Antiochenus, qui cum Justinæ passus Nicomediæ dicitur, quomodo de utriusque nomine dies festus sæculo quarto in loca Nicomediæ vicina induci, quomodo utriusque fama omnium ore celebrari potuit? Illud autem ex *Oratione* xviii S. Gregorii Naz., quæ habita est Constantinoполи, non obscure perspicitur, Cyprianum illum, cujus dies festus agebatur, non Carthaginensem sed Antiochenum esse. Nam magicas artes et conversionem, ut præcipuos illius vitæ et notissimos eventus prædicat Gregorius, ita ut dubitet an quisquam ex audientibus res illius gestas ignoret (p. 277). Quinetiam, quod ait Cyprianum post conversionem factum esse æditum, id se ex aliquo audivisse testatur (p. 281). Probabile non est Cyprianum Carthaginensem adeo notum his in regionibus fuisse, præsertim ex rebus ad eum minime pertinentibus, ut Gregorium in eoque edocerent; sed hæc fama et dies festus ad alium debent referri.

Objicit Fellus S. Gregorium tam oscitanter errare non potuisse, ut episcopum Antiochenum cum Carthaginiensi confunderet; neque enim si vere extitisset Cyprianus ille Antiochiæ episcopus, qui Nicomediæ passus dicitur, nihil de illa ad Gregorii aures perventurum fuisse, qui et a patre res tam mirabiles mature discere debuit, et per se ipse Nicomediam et loca vicina pervadens cognoscere. Sed, dum Gregorium vir eruditus culpari non patitur, quod unum ex duobus Cyprianis suxerit, in aliam illum reprehensionem non multo leviolem conjicit, quod ad Cyprianum Carthaginensem retulerit monumenta illius ætati et patriæ et rebus gestis repugnantia. Verisimilior mihi videtur hæc illius excusandi ratio: cum ei recens admodum eum iis quos alloquitur intercederet

consuetudo, et post aliquot dierum recessum attemperate ad ipsum diem festum redisset, ut ipse testatur (p. 275), satis proclive fuit in tam angustiis ad res accurate ediscendas spatiis labi et errare. Quod autem ait idem Fellus, nullum inter Antiochiæ episcopos Cyprianum inveniri, id facile expeditur. Non enim Antiochiæ magnæ episcopus fuisse Cyprianus dicitur, sed alterius, ut observat Tillemontius, in Phœnicia sitæ, ex qua Damascum perductus est, ut a iudice interrogaretur.

Duo ergo distinguendi sunt Cypriani, et in *Oratione* xvii Gregorii Naz. quid Antiocheno, quid Carthaginensi conveniat expendendum. Quod ait Gregorius, Cyprianum nobili et senatoria domo ortum esse, id Tillemontius Cypriano nostro attribuit, ut alteri illi magno non valde consentaneum; sed tom. v, ubi agit de Cypriano Antiocheno, fatetur id non posse discerni. Non immorabor in executiendis aliis conjecturis quæ de Cypriano fieri solent, velut quod Baronius et post eum alii nonnulli existimarunt Cyprianum jam senem ad christianam religionem accessisse. Nituntur quodam loco ex *Epistola ad Donatum*, ubi sic loquitur Cyprianus: « Qui possibilis, aiebam, est tanta conversio, ut repente ac perniciouser exuatur quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit? » At Cyprianus non suos annos numerat, sed de vitiis loquitur, quæ in homine etiam non senes vetustatem habent, eam « alia, » ut ibidem legimus, « et profunda penitus radice sedarunt. » Huc adde Cyprianum non de suis tantum rebus disserere, sed generatim omnes ætates ac vitæ conditiones complecti, quarum nullam prorsus excipiebant Christiani, quam non Christi gratia renovari et renasci posse dicerent. Liqueat id ex his quæ sequuntur: « Quando, inquit, parcimoniam discit qui epularibus cœnis et largis dapibus assuevit? et qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fultus, ad plebecium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus et honoribus, privatus et inglorius esse non potest. Illic stipatus elientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illerebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. » Hæc referenda duxi, ut pateret minus temperanter otio abuti qui Cyprianum hac pietura mores suos expressisse, et pristinae conditionis splendorem et opes descripsisse opinantur. Quæ conjecturæ si valeant, dicendum erit eum fascibus fulsisse, et vinolentiæ ac rapacitatis vitiis laborasse, quod neminem haecenus video suspicatum.

II.—DE S. CYPRIANI CONVERSIONE.—CATECHUMENUS ROMA SUADISTRIBUIT, SEQUE VOTO CONTINENTIE OBSTRINXIT.
—INCERTUM QUO ANNO ET TEMPORE BAPTIZATUS.

Plurimum sane christianæ religioni accessit orna-
menti et præsidii conversione tanti ingenii; ac tum maxime veritas triumphare visa est cum celeberrimum mendacii doctorem ac defensorem cepit. Non tamen prima aggressione victus est Cyprianus, sed, quod in homine inanum rerum cognitione inflato non valde mirum est, diu veritatem inter et errorem ancipiti sententia fluctuavit. Quod enim docet christiana religio de nova in Christo creatione, id somnii instar domestico argumento refellebat, vitia sua necdum volens emendare, nec emendari posse existimans. Quos tum animi æstus expertus sit, sic ipse in *Epistola ad Donatum* edisserit: « Ego, inquit, cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, eumque in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denno posset, utque in novam vitam lavaero aquæ salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, et, corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis est, aiebam, tanta conversio? etc. » Sed tandem illius animum Christus inflexit, ac docilem fecit hortatibus Cæcili presbyteri, qui tam præclari operis administer et interpret fuit; non ille quidem, ut nonnulli opinati sunt, Diadumeni præceptor, sed idem potius qui in dialogo Minucii Feliceis Christianam religionem per fas et nefas oppugnat, deinde ab Octavio strenue defensam libenter amplectitur. Amicitia quæ Cypriano interecedebat cum Cæcilio, tam arete beneficii magnitudine constricta est, ut eum in parentis loco diligeret Cyprianus, ejusque nomen ferre voluerit, ac in ipsius domo vixisse videatur: « Erat sane illi de nobis, inquit Pontius, contubernium viri justi et laudabilis memoriæ Cæcili, et ætate tunc et honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ Divinitatis a sæculi errore correxerat. Hunc toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille, demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens arecessitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos suos, et quem fecerat de sectæ communionem participem, postmodum faceret pietatis hæredem. » Hoc contubernium, quod Cyprianum in Cæcili domo indicat vixisse, minus congruit eum hominum eruditorum conjecturis, qui Cyprianum uxorem ac forte etiam liberos habuisse volunt eum religionem christianam amplexus est, quamvis nullum prorsus hujus rei vestigium, nec in ejus scriptis nec in illius Vita quam scripsit Pontius, deprehendatur.

Varii cogitationum æstus Cypriani alternantis conversionem demorati sunt; sed statim atque veritati ad oculos affulgenti cessit, totam se in eo profudit pietas, ac Scripturarum oraculis exulta maturos fructus in ipso primordio extulit. « Inter fidei suæ prima rudimenta, ait Pontius, nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur; tunc enim posse idoneum fieri pectus et sensum ad ple-

num mendacii doctorem ac defensorem cepit. Non tamen prima aggressione victus est Cyprianus, sed, quod in homine inanum rerum cognitione inflato non valde mirum est, diu veritatem inter et errorem ancipiti sententia fluctuavit. Quod enim docet christiana religio de nova in Christo creatione, id somnii instar domestico argumento refellebat, vitia sua necdum volens emendare, nec emendari posse existimans. Quos tum animi æstus expertus sit, sic ipse in *Epistola ad Donatum* edisserit: « Ego, inquit, cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, eumque in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denno posset, utque in novam vitam lavaero aquæ salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, et, corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis est, aiebam, tanta conversio? etc. » Sed tandem illius animum Christus inflexit, ac docilem fecit hortatibus Cæcili presbyteri, qui tam præclari operis administer et interpret fuit; non ille quidem, ut nonnulli opinati sunt, Diadumeni præceptor, sed idem potius qui in dialogo Minucii Feliceis Christianam religionem per fas et nefas oppugnat, deinde ab Octavio strenue defensam libenter amplectitur. Amicitia quæ Cypriano interecedebat cum Cæcilio, tam arete beneficii magnitudine constricta est, ut eum in parentis loco diligeret Cyprianus, ejusque nomen ferre voluerit, ac in ipsius domo vixisse videatur: « Erat sane illi de nobis, inquit Pontius, contubernium viri justi et laudabilis memoriæ Cæcili, et ætate tunc et honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ Divinitatis a sæculi errore correxerat. Hunc toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille, demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens arecessitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos suos, et quem fecerat de sectæ communionem participem, postmodum faceret pietatis hæredem. » Hoc contubernium, quod Cyprianum in Cæcili domo indicat vixisse, minus congruit eum hominum eruditorum conjecturis, qui Cyprianum uxorem ac forte etiam liberos habuisse volunt eum religionem christianam amplexus est, quamvis nullum prorsus hujus rei vestigium, nec in ejus scriptis nec in illius Vita quam scripsit Pontius, deprehendatur.

nam veri capacitatem pervenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimonie vigore calearet. Quis umquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas novum hominem splendore toto divinae lucis oculaverat, et jam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde, quod majus est, cum de lectione divina quadam jam non pro conditione novitatis, sed pro fidei festinatione didicisset, statim rapuit quod invenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis, ad indigentiam pauperum sustentandam tota prædia pretio dispensans, duo bona simul junxit, ut et ambitionem sæculi sperneret, quo perniciosius nihil est et misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata servasse se dixerat, fecit, implet: et præpropere velocitate pietatis, pene ante cœpit perfectus esse, quam disceret. »

Non convenit inter eruditos utrum christianis saceris initiatus esset Cyprianus cum se continentie lege obstrinxit, ac bona pauperibus distribuit, an adhuc catechumenus præclara hæc duo facinora ediderit. Sed, si Pontii verba considerentur, attentius, vix ambigendi locus supererit. Conceptis enim verbis declarat nondum Baptismo regeneratum fuisse Cyprianum cum hæc designavit: « Non secunda natiuitas eum oculaverat, sed sola lucis paratura veteres ac pristinas tenebras vincebat. » Paulo post allata verba, Cyprianus dicitur « adhuc rudis fidei homo, et cui forsitan nondum crederetur. » Idem efficitur ex his verbis: « Prævenit tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem... » Et infra: « Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos catechumenus diligebat? » Sed Tillemontius, acutissimi iudicii scriptor, hoc testimonium Pontii, quod quidem fatetur in dubium revocari non debere, conciliari vix posse existimat cum Epistola ad Donatum, in qua Cyprianus, ut modo vidimus, emendationem morum et vite mutationem ne cogitatione quidem in conversionis primordio assequi se potuisse declarat, ne dum tam fervidis initiis exorsus sit: « Desperatione meliorum, inquit, malis meis veluti jam propriis ac vernaculis favebam. » Præterea Baptismo acceptam refert emendationem morum suorum, et « postquam undæ genitalis auxilio superioris rexi labe detersa, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit, » tum vero agnovisse se dicit facile esse « quod antea difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur. » Quomodo ergo tot virtutum ornamenta ante Baptismum consequi potuit?

Ut hæc difficultas expediatur, observandum est 1º minus accurate Tillemontium ad initia christianæ professionis referre dubias illas cogitationes que Cyprianum ante conversionem hæc et illuc trahebant. Nondum enim credebatur in Christum cum sic animo fluctuaret, sed, ut ipse narrat, « in tenebris atque in nocte cæca jacebat; in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus » fluctuabat, « vite sævæ nescius, veritatis ac lucis alienus. »

Facile ergo Pontius eum Cypriano conciliatur; nec mirum si primus Cyprianum, postquam veritati manus dedit, ad virtutis summum evolasse testatur, quamvis Cyprianus ipse morum suorum emendationem ante acceptum fidei donum desperasset. 2º Non immerito Cyprianus renovationem animi sui et novam creationem Baptismo attribuit, quamvis multis jam virtutibus instructus ad Baptismum accessisset. Sic enim semper tulit ecclesiastici consuetudo sermonis, ut, cum ad Baptismum nemo admitteretur nisi post multa emendatæ vitæ indicia, ipsa tamen renovatio et nova creatio Baptismi fructus esse diceretur. Hinc illud Cyrilli Hierosolymitani *Catechesi* in (p. 45): « Mortuus in peccatis descendisti, vivificatus ascendis in justitia. » Non dubium tamen quin ex catechumenis quos Cyrillus erudiebat, non pauci jam magnos haberent in virtute progressus; ac forte etiam continentie voto sese nonnulli obligaverant, ut observat doctissimus editor in notis ad *Cat. iv.* (p. 62). Non est hujus instituti usitatum sanctis Patribus et theologis disserendi rationem explanare, sed certe ex ea perspicuum est Pontium et Cyprianum inter se non pugnare dum alter præclare facta Cypriani sese ad Baptismum preparantis narrat, alter Baptismo adjudicat quidquid et in ipsa Baptismi administratione et in prævia meditatione et exercitatione consecutus fuerat; addo etiam quidquid in Confirmationis sacramento et in corporis et sanguinis Christi communione, quæ duo sacramenta simul cum Baptismo conferri solebant.

Quo anno conversus fuerit et baptizatus Cyprianus ex ejus episcopatus initio existimari debet. Nam, ut ait Pontius, « ad officium sacerdotii et episcopatus gradum adhuc neophytus et, ut putabatur, novellus electus est. » Quare, cum episcopus anno 248 aut 249 creatus fuerit ut, modo videbimus, Baptismus non incommode ad annum 244 aut 245 referatur. Alii ad annum 246 referunt, sed de his rebus nihil videtur certo posse constitui. Frustra autem inquiratur quo anni tempore baptizatus sit. Hoc sacramento initium fuisse inter Pascha et Pentecosten existimant Pearsonius et alii nonnulli, « quia hoc temporis spatium ordinandis lavacris in Africa deputatum erat. » Verum, etsi hi dies præcipue essent Baptismo consecrati, nihil tamen vetabat quominus Baptisma aliis temporibus daretur, si quæ causæ inciderent Baptismi post solemnes dies differendi, vel etiam anticipandi. Probat Tertullianus in libro de *Baptismo* nihil esse incommodi si Baptisma extra solemnes dies justis de causis suscipiatur: « Diem Baptismo solemniorum, inquit, Pascha præstat..... Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est..... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile Baptismo: si de solemnitate interest, de gratia nihil refert. » Inertes autem Baptismi dilatores pluribus castigat S. Gregorius Nazianzenus in *Orat. xl.*, nec probat quod dicere solebant: « Luminum festum exspecto: Paschatis festum pluris facio: Pentecosten exspectabo. Cum Christo

baptizari præstat, cum Christo in resurrectionis die ad vitam redire, Spiritus adventum honorare.)

Ait Pontius multa Cyprianum adhuc plebeium fecisse ad veterum exempla justorum, et si quod eorum præclare factum Scripturæ auctoritate comprobatum et laudatum videret, id imitatione assequi conatum esse. Prophetiæ dono ornatum fuisse Cyprianum multa ab eo ad Ecclesiæ utilitatem præcognita et prædicta testantur. Sed non desunt qui ex Epistola ad Donatum, quam recens a Baptismo scripsit, jam tum illum hujus domi et plurimum aliorum participem fuisse colligant. Sic enim dona illa commemorat, sic alios hortatur ad ea consequenda, ut ipse illis caruisse non videatur: « Nostrum tantum sitiit pectus, inquit, et pateat: quantum illuc fidei capax afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, in medelam dolentium posse venenorum virus extinguere, animorum de-icipientium labes reddita sanitate purgare, infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos et erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minus increpantibus cogere, etc. »

III. — DE STUDIIS ET SCRIPTIS S. CYPRIANI A BAPTISMO USQUE AD ORDINATIONEM.

Non dubium est quin quod effluxit temporis a Baptismo ad Ordinationem, id omne Cyprianum insumperit in Scripturis legendis, in scriptoribus ecclesiasticis evolvendis, iisque omnibus meditandis et colligendis quæ postea in hæc et in oculis totius Ecclesiæ deprompsit. Tertullianum inter scriptores ecclesiasticos præcipue videtur adamasse. Notum est omnibus quod refert Hieronymus in libro de *Scriptoribus ecclesiasticis* vidisse se « quendam Paulum Concordiæ, quod Italiæ oppidum est, senem, qui se beati Cypriani jam grandis ætatis notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solum nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem præterisse, ac sibi crebro dicere: *Da magistrum*; Tertullianum videret significans. » Sed, si legendi Tertulliani adeo studiosus fuit Cyprianus, non minus diligentæ adhibuit in ejus erroribus cavendis vel potius refeliendis. Nam, ut omittam unitatem Ecclesiæ, quam, a Tertulliano violatam, strenue defendit Cyprianus, quot ex tant sancti Martyris sententiæ de justa in lapsos indulgentia, totidem videntur esse in Tertullianum aculei.

Non multo post Baptismum ad defensionem religionis et ad morum informationem ingenium exæcuit Cyprianus. Ad hoc enim tempus pertinent Epistola ad Donatum, et liber de *Idolorum Vanitate*. Summa quidem elucet eloquentia in aliis operibus Cypriani, inest gravitas sententiarum ac verborum splendor; sed Epistola ad Donatum tanto artificio composita est ac tot elegantibus ornata picturis, ut ea tempera minime redolet, cum Cyprianus in maximis rebus gerendis et disserendis occupatus non jam exquisitas ve-

nustates elaboraret, sed orationis divitias sine fuce, sine pigmentis funderet. Hinc præclare Augustinus lib. iv de *Doctr. christiana*, c. 14: « Est tale aliquid, inquit, in epistola beatissimi Cypriani. Quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris quam linguam doctrinæ christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, et ad eloquentiam graviolem modestioremque restrinxerit, qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, difficillime impletur. » Hunc librum Pontius inter opera Cypriani primum recenset, dum ait Cyprianum « emolumentum gratiæ per fidem proficientis » ostendisse. Quamvis autem solus loquatur Cyprianus, perspicitur tamen quædam forma dialogi. Promissum sermonem, reposecente Donato, exsequitur Cyprianus indulgente vindemia, in horto amœnissimo; egregie describit qualis ante Baptismum fuisset et quid in ipso operatus esset Baptismus; atque, ut beneficii a Christo accepti magnitudinem commendet, sæculi vitia et pericula eleganter depingit. Finem dicendi facit inclinato jam sole: tum, ut reliquum diei in lætitia duceretur, Donatum, cui memoria tenax erat et vox canora, hortatur ut Psalmos ex more aggrediatur in convivio sobrio. Videtur ergo Donatus non amicus solum, sed etiam convivitor Cypriano fuisse. Sciebat quid Cypriano detraxisset quidque ei contulisset mors eriminum, vita virtutum; nomen suum dederat cœlestis militiæ castris, et, cum nihil ejus auribus tam gratum esset quam quod Deo gratum est, sermonibus Cypriani mirum in modum ducebatur. Circa idem tempus scriptus videtur liber de *Vanitate Idolorum*, in quo, multa imitatione expressa, nonnulla etiam totidem verbis translata occurrunt ex libris Tertulliani adversus ethnicos et ex dialogo Minucii Felicis. Redolent primordia conversionis nonnulla parum accurate in hoc libro dicta, velut cum ait Cyprianus regna sorte variari, oportuisse Christum pati, et cum passus esset ad superos denno regredi.

IV. — CYPRIANUS PRESBYTERIUM ET SACERDOTIUM STATIM ACCIPIT. — QUO ANNO ORDINATUS EPISCOPUS. — RESENTIMENTA ET SCRIPTA IN PRIMORDIIS EPISCOPATUS.

Observat Pontius in Cypriano ob eximios in virtute progressus minime observatum fuisse quod litteræ Apostoli prescriperant, ut neophyti ad sacerdotium non eveherentur: « Presbyterium et sacerdotium statim accepit, inquit: quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? » Addit multa illum presbyterum præclare fecisse, sed ea memoriæ nostræ non prodidit. Libenter assentior Pearsonio et Fello tres libros *Tesimoniorum* a Cypriano presbytero scriptos esse, vel saltem in episcopatus primordiis scriptos crediderim. In his enim nullum extat eorum vestigium quæ postea Cyprianus tanto animi ardore defendit, sive cum lapsos nec sine pœnitentiâ recipiendos adversus Felicissimum, nec a spe veniæ excludendos adversus Novatianum contenderet; sive cum unitatem Ecclesiæ adversus utrumque tueretur;

sive cum Baptisma extra Ecclesiam nullum et irritum esse pugnaret. In tertio libro nonnulla deponit Scripturæ testimonia adversus hæreticos et schismaticos, sed multo fuisset uberior et vehementior si in ipso incendio atque inter motus ab hæreticis excitatos scripsisset. Quinetiam quod ait lib. III, cap. 28, « Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit, » id, etsi non incommode explanatum fuisse spero in præfatione cap. 9, animum tamen significat minus attentum ad commotam a Novatiano controversiam. Observat Fellus nec Scripturæ testimonia his in libris eodem modo citari ac in aliis, nec Scripturæ libros iisdem nominibus designari; ex quo scriptos esse confirmat ante alia Cypriani opera. Inscripti sunt *Quirino*, quem filium appellat Cyprianus, ejusque rogatu Scripturæ testimonia ad certa quædam capita revocavit, nihil de suo apponens præter titulos et præfationes primo et tertio libro præmissas. Hos autem libros qui Cypriano adjudicant, aut saltem tertium ab Erasmo in lucem editum, hi refelluntur in prima Baluzii ad hos libros observatione, quam operæ pretium est legere.

In presbyteri gradu non diu mansit Cyprianus, sed paulo post, ut ex Pontii testimonio perspicitur, mortuo episcopo Carthaginensi sufficitur « judicio Dei et plebis favore. » Non tamen facile ab eo impetratum est ut tantum onus subiret, sed « cum in dilectionem ejus et honorem totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit, antiquioribus cedens et indignum se titulo tanti honoris existimans. » Sed, cum populi studia illius necesse magis accenderentur, et fores domus copiosa fraternitas obsideret, ac per omnes aditus sollicita charitas circumiret, cedere coactus est divinæ voluntati tot rebus manifestis significata. Quamvis autem episcopatus invito et fugienti impositus fuerit, non defuerunt qui illius electioni, facta conjuratione, intercederent; inter quos quinque potissimum presbyteri nequitiam suam nobilitarunt. Exarsit plebis indignatio in obtretores Cypriani, ut patet ex Ep. XL; sed nihil prætermisit Cyprianus ut exulceratas mentes ad sanitatem revocaret, « amicissimos eos et inter necessarios computans, mirantibus multis, » ait Pontius. At quinque illi presbyteri conceptum veneram medullis aluerunt, quod post aliquot annos conflato schismate violenter erupit. Augustinus lib. II, *de Bapt.* c. 7, Agrippinum Cypriani prædecessorem vocat. Sed huic proxime non successit Cyprianus, tum quia in Ep. LXXII ait multos jam annos esse et longam ætatem ex quo sub Agrippino decretum in concilio fuerat de rejiciendo hæreticorum baptismo; tum quia in Epist. LV ut Fabianum Cornelii ita Donatum appellat antecessorem suum. Huic ergo, ut verisimillimum est, proxime successit.

Cyprianus in Epistola LV, anno 252 scripta, « plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum » se esse dicit. Ex quo cum ordinatum fuisse concludant anno 248, qui de illius rebus gestis perfractarunt. Sed tamen, si rationes accuratius subducamus, non tam certa et explorata res est, quam cruditis illis viris

videtur; ac fieri optime potuit ut initio anni 249 ordinatus, quatuor episcopatus annos numeraret in hac Epistola LV, quæ scribi vix potuit ante Julium mensem anni 252. Sic enim solet Cyprianus inchoatos annos pro integris numerare: tempus elapsum a mense januario aut februario anni 250 usque ad Pascha anni 251, biennium vocat in Ep. XL; similiter triennium interpretatur in Epist. LIII. Quare, si ordinatus fuisset circa Pascha anni 249, quadriennium numerare poterat mense Julio anni 252; sed eum jam episcopum fuisse circa Pascha anni 249 perspicimus ex Epistola XXIV in secessu scripta, in qua ait se Saturro die Paschæ lectionem semel atque iterum dedisse. Hoc enim Pascha cum referri non possit ad annum 250, aberat enim tunc Cyprianus, referri debet ad annum 249: sed forte, cum lectionem Saturro daret, recens erat ab Ordinatione, nec quidquam velat eum ordinatum dicamus initio anni 249. Si tamen Ordinationem suscepit anno 248, quod fieri optime potuisse non inficior, certe non multo ante mensem Julium suscepit. Quinquennium enim suo more, non quadriennium numerasset mense Julio incunte anni 252, si mense maio ordinatus fuisset anno 248.

Elapsum tempus ab initio episcopatus usque ad persecutionem Decii insumpsit Cyprianus in emendandis suorum moribus et disciplinæ legibus tuendis. Ait enim in Epist. LV « in quiete disciplinæ » servivisse. Cum maximam semper virginum curam gesserit, non incommode nonnulli ad initia episcopatus referunt librum de *Habitu virginum*. Alii hæc verba, « has adhortamur affectione magis quam potestate, » presbyterum magis decere quam episcopum volunt; sed Pearsonius hæc verba Cypriani modestiæ attribuit; episcopalem auctoritatem vlgere aliis in locis observat, velut eum ait Cyprianus: « Audite igitur, virgines, ut parentem; audite, quæso, vos docentem pariter ac monentem. » Hunc librum rejicit Rigaltius post Decii persecutionem, hoc fretus argumento quod a Pontio recenseatur inter ea Cypriani opera quibus caruisset Ecclesia, nisi ethnicorum impetum Cyprianus prudenti secessu effugisset. Sed non vidit Rigaltius ipsum etiam librum *ad Donatum* a Pontio sic commemorari, quem tamen initio conversionis scriptum nemo negaverit. Unde patet Pontium Cypriani opera data occasione enumerare, non modo quæ post secessum scripserat.

Circa idem tempus, id est ante persecutionem, scripta existimatur Epistola LXXVI, quam Cyprianus scripsit « presbyteris et diaconibus et plebi Furnis consistentibus, » de quodam Geminio Victore, qui Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverat. Jabet observari Cyprianus quod ipsius antecessores episcopi jampridem statuerant, « ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. » Deliberaverat ea de re Cyprianus cum collegis qui presentes aderant, et compresbyteris qui assidebant. Sæpe enim negotia episcopos Africanos

Carthaginem trahebant, quibus cum episcopus Carthaginensis continuum veluti concilium habere poterat. Satis autem perspicitur, ut Pearsonius et Tillemontius observant, hanc epistolam in pace scriptam fuisse. Neque enim Geminus ille, sæviente persecutione, filiorum tutelam presbytero commisisset, quem dignitas et munus quo fungebatur in medium discrimen coniecisset. Verisimile est Geminium illum Faustinum, quem Victor tutorem nominaverat, postea ejusdem urbis factum esse episcopum. Aduit enim concilio Carthaginensi, anno 256, Geminus Furnitanus.

Tres alias epistolas ante annum 250 scriptas pronuntiat Pearsonius, sexagesimam primam *ad Euchratium* de histrione quodam qui, etsi a theatro cessaverat, adhuc tamen artem suam docebat; sexagesimam secundam *ad Pomponium* de virginibus quæ cum masculis, ex quibus unus erat diaconus, deprehensæ in eodem lecto fuerant; sexagesimam quintam *ad Rogatianum* de quodam diacono qui ei contumelias et injurias fecerat, nec dignitatis nec senectutis habita ratione. Si scriptæ sunt hæc littere initio episcopatus, necesse est ut jam tum summa fuerit Cypriani sapientiæ existimatio, cum illius responsa episcopi undique peterent: sed fatendum nullam inesse his epistolis notam cur ad hoc tempus referantur. Crediderim potius Epistolam *ad Rogatianum* scriptam esse post motus a Novato ejusque gregalibus excitatos; ad hos enim videtur respicere Cyprianus cum ait: « Hæc sunt enim initia hæreticorum et ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo timore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. »

Cypriani sapientia elucet in his litteris. In sexagesima prima declarat nec majestati divinæ, nec evangelicæ disciplinæ congruere ut histrio committet. Quod si enim penuria hanc artem exercere cogat, Ecclesiæ sumptibus sustentari debere, modo tamen contentus sit frugalioribus cibis; aut si illie Ecclesia hos sumptus facere non possit, in suam eum invitat. In sexagesima secunda laudat Pomponium quod abstinisset diaconum, qui cum virginibus sæpe manserat, sed et cæteros qui eum virginibus dormire consueverant. Auctor est ut inspiciantur virgines diligenter ab obstetricibus, et si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione in Ecclesiam admittantur, si tamen hætenus pœnitentiam hujus illiciti concubitus egerint, et a se invicem recesserint. Minatur graviolem censuram si ad eosdem masculos reversæ fuerint, aut si eum eisdem in una domo et sub eodem tecto simul habitaverint. Corruptis imponit pœnitentiam plenam, ac eas, si obstinate perseverent, nunquam in Ecclesiam admitti posse declarat. In sexagesima quinta laudat humilitatem Rogatiani quod, cum pro episcopatus vigore et cathedræ auctoritate penas de diacono sumere posset, querelas ad se detulerit. Statuit oportere diaconum cogere auidicæ suæ pœnitentiam, et honorem sacerdotis agno-

scere, et episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Illic facile perspicitur auctoritas Cypriani, non tam consilium dantis quam præcipientis et jubentis, tum ob sedis dignitatem, tum quia inito cum episcopis et presbyteris consilio responsa dabat. Nam Epistolæ *ad Pomponium* et *ad Rogatianum* scriptæ fuerunt non solum Cypriani nomine, sed etiam episcoporum quibuscum de propositis rebus deliberaverat. Nec mirum sane est si de gravioribus rebus cum episcopis consiliabatur, qui statuerat ab initio episcopatus sui nihil sine consilio cleri et consensu plebis privata sententia gerere. Ex his quæ deinceps dicemus facile quisque perspiciet quanta fuerit Cypriani in hoc genere diligentia et sedulitas, sive clerici ordinandi essent, seu quid aliud majoris rei incipiendum. Laudat Pontius in illius episcopatu pietatem et vigorem, misericordiam et censuram, gravem vultum et latum, nec severitatem tristem nec comitatem nimiam, aversum a superbia seculari animum, sed tamen sine affectatis penuriæ sordibus, summam denique in pauperes charitatem, quos catechumenus dilexerat.

V.—DE PERSECUTIONE DECII EJUSQUE INITIIS, AC DE MAGNO LAPSORUM ET CONFESSORUM NUMERO.

Electus ipse pace Cyprianus, ut ipse testatur Epist. LV, annum unum cui forte accedunt aliquot menses, in hoc rerum statu traduxit. Circa initium hujus anni 250, Novatus presbyter ob uxoris uterum calce perensum et partum abortione expressum, et alia scelera in judicium apud Cyprianum vocatus est; jamque aderat cognitionis dies, sed persecutio supervenit (Ep. XLIX). Jaetitat se Pearsonius hoc presbyteri conjugati exemplo: sed tamen uxorem non duxit Novatus tum cum esset presbyter, nec si presbyter retinuit, idcirco Ecclesiæ vetitum ex continentium numero presbyteros eligere.

Cypriani virtutibus latissimum campum aperuit persecutio Decii, de qua nobis pauca dicenda sunt, antequam res a Cypriano his molestissimis temporibus gestas persequamur. Decius, occisis crudeliter Philippis et imperio occupato, nihil prius sibi aut potius faciendum esse duxit, quam ut in christianam religionem, quæ sub Philippis ac superioribus imperatoribus mirum in modum creverat, omnes imperii sui conatus converteret. Cœpit itaque et suo in Philippis odio, et Romanarum superstitionum, quarum ruinis hanc religionem superstrui videbat, desiderio in Christianorum sanguine parentari.

Persecutionem simul cum imperio Decii ceptam fuisse discimus ex locuplete teste, Dionysio Alexandrino, qui defendendæ et tuendæ in hac persecutione Ecclesiæ plurimas partes sustinuit. « Sed continuo, » inquit apud Euseb. (*Hist. lib. vi, cap. 41*), imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est, et gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum imperatoris, etc. » Idem testatur Lactantius in libro *de Morte persec.* c. 4, et Orosius lib. vi, c. 21. Quare, cum nullum exstet vestigium persecutionis ante mensem januarium

anni 250, ejus mensis die vigesimo Fabianum papam Romæ passum esse constat, non assentitur Tillemontius erudito *Annalium Cyprianicarum* auctori, qui Philippum mense Augusto anni 249 occisum esse, ac Decium mense julio exeunte purpuram sumpsisse existinat. Non immerito quidem statuitur Philippum utrumque perisse ante finem anni 249, nec septem annos imperasse, ut visum est Eusebio; quippe eum in *Codice Justiniani* (lib. iv, tit. 46), extet rescriptum sub Decii nomine datum xiv kal. nov., Æmiliano et Aquilino coss., videntur ergo jam tum Philippi perisse; sed id mense augusto contigisse non probatur: quin etiam citat Tillemontius ex *Cod. Justiniani* (l. vi, tit. 56) legem a Philippo datam idibus octobr. eodem Æmiliano consule, cui non sine errore collega assignatur Peregrinus.

Sed, quæcumque Decio tribuantur imperii initia, negari non potest persecutionem initio anni 250 sevisse. Caruerunt primordia crudelitate tormentorum, non id quidem omnibus in locis, sed saltem Carthagine, ubi primo confessoribus non alie inflictæ sunt pœnæ, quam carcer, exilium; sed, paucis mensibus elapsis, nullum abfuit cruciatus genus. Sic Aurelius, ut ait Cyprianus Ep. xxxii, sub « oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressus est; ac postea meruit et in foro congregari clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret et post exilium tormenta superaret. » Existimat Tillemontius persecutionem citius Romæ quam in Africa sevisse, ac Moysen et Maximum, presbyteros Romanos, jam in carcerem conjectos fuisse eum persecutio in Africa incœpit, quamvis post Fabiani pape martyrium conjecti fuerint, ut habetur in Bucherii Pontificali. Non sane repugnat ut persecutio citius Romæ quam in provinciis eruperit; sed tamen Cypriani verba quibus vir doctissimus nititur, non id omnino demonstrant, quod ipsi videtur, confessores Romanos ante in carcerem conjectos fuisse quam Carthaginenses, sed tantum cruciatus et tormenta prius Romæ incœpisse quam Carthagine. Sic etiam loquitur Cyprianus in Epistola xxv, ad *Moysen et Maximum et alios confessores*: « Vos enim primores et duces ad nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa movistis; vos spirituale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis; vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis: inde initia felicia pugnandi orta sunt; inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria: sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestras manu sertas inde huc tradidistis et de poculo salutari fratribus tradidistis. » Negat Tillemontius ex his verbis sequi Moysen et Maximum Romæ omnium primos confessos esse, quippe eum Fabianum ante martyr obierit quam isti in carcerem conjicerentur, sed tantum hanc eos laudem ante Carthaginenses retulisse. Sed tamen neminem excipit

Cyprianus, ac confessores ad quos scribebat, « primores et duces ad nostri temporis prælium » signa movisse declarat. Multo ergo satius est hæc de martyrum constantia in cruciatibus perferendis, ut tota verberum complexio postulat, accipere.

Causam persecutionis repetit Cyprianus, in libro *de Lapsis*, ex Christianorum peccatis, quorum anti-quam pietatem longa pax adeo corruperat, ut in plerisque pecunie fames, deliciarum amor, fraudes et rapinæ, matrimonia cum infidelibus, perjuria, inimicitia et maledicta merito culpantur. Plurimos etiam episcopos infecerat corruptela, in quibus Cyprianus, non modo sæcularium rerum procuraciones et per alienas provincias negotiationis questuosæ nundinas, sed etiam fraudes et rapinas et usuras castigat. Usus est Deus ad tot malorum emendationem Decii persecutione, quæ et honorum pietatem et constantiam mirifice exercuit, et eorum qui nomine magis quam vita christiani erant, ignaviam et interiores animi labe nudavit. Hoc enim habuit singulare hæc persecutio, ut omnes omnino Christianos comprehenderet, saltem Carthagine, nec quisquam ex ea nisi aut Christi confessor egregius, aut simulacrorum perfidus cultor, vel libellatius discederet. Nam singulis explorandæ fidei præliniebantur dies, ut ait Cyprianus in libro *de Lapsis*, (p. 182), sique non solum qui sese audacter sistebat, sed etiam qui « professus intra diem non est, et patrimonio derelicto secessit, christianum se esse confessus est. » Itaque nihil erat medium: vel vita pro Christo profundenda erat aut saltem patrimonio projiciendum, vel utrumque cum scelere relinendum. Idem evenisse Alexandria perspicitur ex Dionysio Alexandrino, apud Euseb. Hist. (l. 6, cap. 41). Deplorant Romani confessores « multorum per totum pene orbem ruinas, et grande delictum per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum » (Ep. xxvi). « Aspice totum orbem pene vastatum, inquit Clerus Romanus (Ep. xxxi), et ubique jacere dejectorum reliquias et ruinas. Delfet etiam Cyprianus Ep. vi, « infestam tempestatem, » quæ ipsius plebem, maxima ex parte, « prostraverat, ac etiam cleri portionem perstrinxerat, quamvis serius clerici ceciderint. Non sine gravissimo dolore meminit in libro *de Lapsis* (p. 185), « ad prima statim verba minantis inimici, maximum fratrum numerum fidem suam prodidisse, nec prostratum esse persecutionis impetu, sed voluntario lapsu seipsum prostravisse. Non expectaverunt, inquit, saltem ut interrogati negarent, ut ascenderent apprehensi; ante aciem multi victi, sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur invitati; ultro ad forum currere, ad mortem sponte properare.... Quid illi qui a magistratibus, vespera urgente, dilati sunt, quod ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt?... Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitium suum populus impulsus est, mors invicem lethali poculo propinata est. » Non omnium tamen lapsorum vita ante persecutionem illadata fuit, te-tatur enim Cyprianus Ep. xxvii,

nonnullos extitisse « de lapsis, humiles, et mites, et trementes et metuentes Deum, et qui in Ecclesia semper gloriose et granditer operati sunt, et opus suum Domino imputaverunt. » Magnum sane dedecus iniussit nomini christiano tot hominum a Christi sacris ad demonum aras currentium ignavia; sed alia ex parte, plurimum splendoris accessit non eorum solum fortitudine et constantia qui horrendos cruciatus et inaudita supplicia pro Christo superarunt, sed aliorum etiam innumerabilium prudenti fuga qui, cum opes suas projicere maluerint quam impiis jussis parere, inter confessores, Cypriano iudice, numerantur. Quare, si nunquam alias tanta lapsorum visa est multitudo, nunquam etiam tantus confessorum extitit numerus: deinde vero, etsi persecutio ubique grassata est, non tamen ubique demoni suae artes successerunt. Scribit enim Clerus Romanus Ep. III, ad clerum Carthaginensem, Romanam Ecclesiam stare fortem in fide, et quosdam tantum terrore compulsos fuisse. Illud etiam ad religionis laudem observandum est, paucissimos cecidisse episcopos, ac innumerabiles alios Ecclesiae navem inter horribiles procellas constanter gubernasse, et, pace reddita, sic lapsorum vulnera curasse, ut qui persecutioni Decii succubuerant, redintegrato certamine sub Gallo et Volusiano, vinecerent, ut testatur auctor libri *ad Novatianum haereticum*.

VI.— IN QUO POSITUM EORUM DELICTUM QUI LIBELLATICI APPELLATI SUNT.

Seviente Decii persecutione, visum est in Africa novum quoddam lapsorum genus qui Libellatici appellati sunt, et materiam eruditorum hominum conjecturis dederunt. Opinati sunt Rigaltius (in notis ad l. pp. XIV, XXXI Cypr.) et Natalis Alexander, (tom. II, p. 633) Libellaticos dici eos qui, numerata iudici pecunia, libellum securitatis accipiebant, sicque a se et impositam sacrificandi legem et intentatas reluctantibus poenas redimebant. Sed haec sententia sic sua sponte omnibus argumentis nuda et incomitata est, sic ab eruditis viris fracta et explosa, ut novam refellendi operam non desideret. Quis enim sibi persuadeat grande peccatum esse et poenitentia expiandum, quod Scripturae exemplis et Petri Alexandrini canone 12 comprobatum est, nec unquam inconcessum fuit nisi apud Montanistas, qui persecutionem fugere instar sceleris damnabant? Multae aliae de Libellaticis existerunt conjecturae, de quibus non ita facile sit diiudicare. Existimat auctor *Annalium Cyprianicorum* (p. 17) Libellaticos « actis publice habitis coram magistratibus Christum negasse. » S. Augustinus Libellaticos interpretatur eos « qui tempore persecutionis per libellos se thiurificaturos professi erant » (lib. IV, *de Bapt.*, n. 6). Negat Baronius (ad an. 255), Libellaticos inde dictos quod libellos dedissent, sed quod acceperint; ac Christum ab illis negatum fuisse contendit. Dubitat Tillemontius (tom. I, not. 5 in persecutionem Decii) utrum libellos dederint an acceperint: delisse et acceperisse suspicatur, idemque sensisse probat eruditum auctorem libri *de*

frequenti Communione. Multi alii Libellaticos ex datis libellis dictos existimant, velut Bosquetus (lib. III *Eccles. Gallic.* p. 152); nonnulli etiam in actis publicis subscripsisse volunt. Cum haec sententiarum varietas conjiciendi et investigandi libertatem relinquat, quid mihi videatur exponere non verebor. Existimo itaque Libellaticos nec voce nec scripto impie quidquam aut facturos promisisse, aut a se factum declarasse, sed idecirco vituperatos et justae poenitentiae addictos fuisse, quod securitatis libellos a magistratibus impetrassent ea lege et conditione, ut in actis publicis scriberetur eos sacrificasse et Christum negasse, quamvis neutrum commisissent.

In hoc positum esse Libellaticorum crimen inde perspicitur quod eorum fraus cum ea comparetur quam Eleazaro ministri regis proposuerant: « Ac ne quis vel libelli, » inquit Cyprianus in libro *de Exhort. mart.* (p. 271), « vel alienius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus: nec Eleazarus tacendus est, etc. » Illud ergo admiserunt Libellatici quod Eleazarus admittere noluit, consenserunt ut sacrificasse dicerentur, egregio seni longe dissimiles. At, si voce pronuntiassent, vel scripto declarassent se sacrificasse et Christum negasse, ab ejusmodi facto dehortatus esset Cyprianus, ut ab aperta impietate, non ut a callida simulatione.

Idem perspicitur tum ex iis locis in quibus Libellaticorum culpa lenitur et quodammodo excusatur, tum etiam ex illis in quibus severius castigatur. Cum Libellaticis concessa pax in synodo Carthaginensi carperetur a Novatiani sectatoribus, sic factum synodi defendit Cyprianus Ep. LI, *ad Antonianum*: « Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt, » inquit (p. 70), « multa sit diversitas, quae inclementia est et quam acerba duritia Libellaticos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellos acceptus est, dicat: Ego prius legeram et episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra servum Dei adorare debere; et idecirco, ne hoc facerem quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio emite mandavi, christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc premium ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, posteaquam nobis admonitionibus didicit ne hoc se facere debuisset, etsi manus pura sit et os ejus leralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet auditis nobis et lamentatur, et quod deliquerit nunc admoetur, et non tam crimine quam errore deceptus, quod jam de caetero instructus et paratus sit contestatur. » Ex his verbis perspicitur 1° Libellaticos non ex datis sed ex acceptis libellis nomen traxisse; 2° secreto confessos esse magistratui christianos se esse, ac totam rem ita attemperate tractatam, ut nec christianus impie quidquam dicere aut facere sibi videretur, neque iudex in periculum veniret; 3° non manum Libellaticorum, non os fuisse

pollutum, sed solam conscientiam, quia videlicet illis conscientis fictum scelus in acta publica relatum fuerat. At si voce vel scripto testati essent se sacrificasse et Christum negasse, et eorum linguis et manus a scelere immunes et puras existimasset Cyprianus? ⁴ Denique, qui ex hac epistola concludunt duo fuisse Libellaticorum genera, quorum alii aliis multo gravius peccassent, ex eo refelluntur quod sibi maxime favere existimant. Tum enim observat Cyprianus « inter ipsos qui sacrificaverunt » multam esse diversitatem, non aliud inter Libellaticos discrimen ponit nisi quod alii ad magistratum venissent, alii mandassent alio eunte. Utrosque reque peccasse non dubitat. Hinc utrisque eodem tempore concessa pax in concilio Carthaginensi, quod anno 251 post Pascha habitum est. Quo quidem in concilio cum episcopi rationes omnes accuratissime subduxerint, ut in hac Epistola lxx testatur Cyprianus, non eodem modo cum omnibus Libellaticis egissent si insignis inter eos varietas fuisset. Quid autem utrique Libellatici peccaverint, et qui per se et qui per alios cum magistratu egerant, non exprimit Cyprianus; notissima enim res erat Antoniano; sed illud saltem ex ejus verbis constat tale peccatum fuisse, ut ne peccasse quidem sibi viderentur. At incredibile prorsus est Christianos optimis morum præceptis imbutos adeo cæcutivisse, ut se sine scelere pronuntiare, aut scribere posse crederent: Ego diis sacrificavi, ego Christum negavi; nec nisi admoniti a Cypriano discerent hæc facere non debuissent. Tam aperta est ejusmodi facinorosi impietas, ut neminem prorsus latere potuerit, nisi qui omnem religionis sensum exivisset.

Clerus Romanus, Epist. inter Cyprianicas xxxi, Libellaticorum culpam non molli brachio castigat, nec tamen aliud quidquam indicat quam quod modo observavimus: « Hoc nos non falso dicere, » inquit, « superiores nostræ litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, et adversus eos qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur; sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentiam eum fierent non adfuissent, cum præsentiam suam utique et sic scriberentur mandando fecissent. Non enim immunis a scelere qui ut fieret imperavit, nec est alienus a crimine ejus consensu licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur. Et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione præstigias quærit, negavit, et qui vult videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit. » Gemellus sane hic locus est alteri ex Epistola ad Antonianum deprompto, quamvis alter in summam levitatem, alter in summam severitatem inclinet. Testatur Clerus Romanus Libellaticos sic animo affectos fuisse, ut diaboli laqueos evasuri

sibi viderentur; quod profecto Christianis in mentem non venisset, si impie quidquam aut voce proloenti fuissent, aut scripto testati. Clerus Romanus duo distinguit Libellaticorum genera, ut in Epistola ad Antonianum, eorum qui in scribendo adfuissent, et eorum qui ne adesse quidem ausi fuerant aut potuerant. Utrique pariter culpantur, quia postremi licet « præsentiam cum acta fierent, non adfuissent, præsentiam suam utique et sic scriberentur mandando fecissent. » Porro de iis qui in scribendo non aderant nemo dixerit eos libellum dedisse, aut verbo impie quidquam declarasse. In hoc tantum vituperantur quod imperassent ut acta fierent, quod eorum « consensu licet non a se admissum crimen tamen publice » legeretur; « quod fallaces in excusatione præstigias » quaesivissent; quod voluissent « videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse. » Ergo qui adfuissent, cum in eadem prorsus causa sint, nihil aliud commiserunt nisi ut fictum scelus in acta publica ipsis videntibus referretur. Quamobrem, cum ait Clerus Romanus eos « non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant » teneri; id non ita accipiendum quasi voce pronuntiassent se ad aras accessisse, sed quod consensissent ut sceleris non commissi publicum tamen testimonium exstaret. Simili sensu idem Clerus eos acta fecisse dicit qui « præsentiam, cum acta fierent, » non adfuissent. Eodem modo accipiendum quod de Martiali dicitur in Epist. lxxviii (pag. 119), tum etiam illud ex libro de Lapsis (p. 190), « nec sibi quominus agant poenitentiam blandiantur qui, etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est christiani quod fuerat abnegantis. Fecisse se dixit quidquid alius faciendo commisit. » Non discrepat hic locus sententiæ Cleri Romani adversus eos « qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant. » Dixit Libellaticus fecisse se quidquid alius faciendo commisit, non quod voce pronuntiaret se negasse et sacrificasse, nam dicebat iudici christianum se esse et sacrificare, ad aras diaboli venire non posse, ut legitur in Epist. lxx; sed quia illa libelli professio hominis est quodammodo negantis. Sic enim, antiquis editionibus et octo codicibus miss. inspectis, hunc locum legendum deprehendi: « et illa professio est denegantis, contestatio est christiani quod fuerat abnegantis, » eodem videlicet sensu quo Clerus Romanus ait eum negasse qui fallaces in excusatione præstigias quærit, et qui vult videri edictis satisfecisse, hoc ipso jam paruisse.

Quod autem spectat ad libellos a iudicibus datos, idem in illis scriptum fuisse non videtur ac in actis publicis. Gravius enim fuisset Libellaticorum peccatorum si, præter testimonium actis publicis consignatum, ejusmodi libellos servassent et oblata occasione ostendissent; quod quidem illis nec a Cypriano nec a Clero Romano obiectum fuit. Rationum momentis hæc tenentis adhibitis unum adjiciam: morem non fuis-

se et qui fidem negabant, id scripto consignarent, sed tantum in acta referebatur. Aliter sentiunt Baronius (ad an. 304) et Tillemontius (tom. v, p. 451), ac locum proferunt ex Actis sanctarum martyrum Agapæ, Chioricæ et Irenæ, quæ « jussu Christi negationem scriptam profiteri » dicuntur. Sed scripta illa negatio, græce ἕγγραφος (sic enim græcum contextum habuisse existimo), nihil aliud est quam negatio actis consignata. Sic apud Euseb. (lib. xi. Hist., cap. 5) mulieres quædam coacte fuerunt a duce ληγειν ἐγγράφος « dictis ad acta testimoniis fateri » se Christianas fuisse, et flagitium quæ a Christianis gerentur conscias esse. Messaliani apud Plotium (Cod. 52) dicuntur convicti fuisse ἐγγράφος, id est, « dictis ad acta testimoniis, » quod ad errores suos rediissent. Hinc Basiliius (l. i. de Baptismo, cap. 5) vocat promissiones quibus in Baptismo obstringimur, ὡσαύτως ἐγγράφον ἐμολογίας, « veluti quamdam ad acta professionem. » Unde etiam Optatus (lib. ii, n. 34) : « Fides credentium et confessio quæ apud acta conficitur Angelorum. »

Libellorum crimen, etsi famam ac nomen in Africa potissimum habuit, non tamen aliis provinciis ignotum fuit : nam Romæ S. Cornelius a nefariis schismaticis in hoc crimen vocatus ; ejusdem in Hispania convicti Basilides et Martialis episcopi. Quinetiam in Ægypto sub Petro Alexandrino occurrit Libellaticorum genus quoddam, sed haud scio Africanis diversum. Petrus Alexandrinus (Can. 5) pœnitentiæ sex mensium addicit eos qui simularunt, sicut et David, ἥτοι ὡς διεθόβουτες βωμῶν, ἥτοι ὡς χειρογραφίσαντες, ἥτοι ὡς ἀπὸ ἐλευθέρων βαλόντες ἐνναυκούς, « vel ut altaria pertranseunt, vel ut chirographum dantes, vel ut ethnicos pro se immittentes. » Patetur Petrus ejusmodi homines non aperte impietatem præ se tulisse, καὶ μὴ γυμνῶς ἀπογραφόμενοις τὰ πρὸς ἄρνησιν : ubi legendum videtur ἐπιγραφόμενοις. Zonaras sic interpretatur illud chirographum, συνδύοντο ὅσσοι, « pacti sunt se immolaturos. » Sed hæc promissio an aperte impietatis specie caruisset ? Credere malim ejusmodi homines, itidem ut Libellaticos in Africa, aliquam a iudicibus accepisse conditionem, quæ et tuta iudici et Christiano non aperte impia videretur. Nihil dicam de alio Libellaticorum genere, quod Baronius (ad an. 255), perspicere sibi visus est in epistola Plinii ad Trajanum, ex qua profert hæc verba : « Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens, qui negarent se esse Christianos aut fuisse, etc. » Sed non animadvertit Baronius hunc libellum non a Christianis oblatum fuisse, sed ab aliquo nomen suum celante, et multos nominatim ut Christianos designante qui tamen negaverunt se esse aut fuisse Christianos. Hinc Trajanus Plinio respondens ait : « Sine auctore verò propositi libelli nullo crimine locum habere debent, nam et pessimi exempli, nec nostri sæculi est. »

VII. — CYPRIANUS SECEDIT IN PERSECUTIONE JUSTISSIMIS DE CAUSIS.

Edictum Decii ut in Africam perlatum est, statim populi clamoribus exagitatus Cyprianus et ad leonem

postulatus, prudenti receptu furorem impiorum declinavit, cum coronam suam in aliud tempus differri mallet, quam præsentia sua novas faeces incendio persecutionis admoveri. Non semel quasitus est, sed sæpe alias in absentem popularis furor exarsit. Testatur Pontius eum « suffragiis sæpe repetitis ad leonem » postulatum, ac « proscriptionis gloriam consecutum esse. » Idem de se ipse narrat « toties flagitatum et quasitum » (Epist. vi). « Toties ad leonem petitum in circo, in amphitheatro, » atque etiam proscriptum se fuisse « applicito et adjuncto episcopatus sui nomine » (Epist. lv). « Cum publice legeretur : Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum (Epist., lvi). » Quoniam se receperit nescimus; sed presbyteri et diaconi Romani, iniquis sermonibus decepti, parum æque de illius recessu judicarunt antequam ab ipso de tota re certiores fierent. Vix dubium est quin eum nonnulli alii reprehenderint; neque enim illius factum tanto studio defendisset Pontius si probatum omnibus et purgatum fuisset. Forte vituperandi hæc ansa olim arrepta est, vel etiam hodie arripatur, si quis censoris partes sibi arroget; quod ipso absente maxima pars fidei turpiter ceciderit, constantior in fide, aut saltem ad horrendum scelus tardior futura si episcopi sui liberrimam confessionem audisset, aut præclaram pro Christo mortem spectasset.

Sed, ut a Cypriano reprehensionem omnem propulsemus in ejusmodi consilio, quo duo alii præstantissimi viri, Gregorius Thaumaturgus et Dionysius Alexandrinus eodem tempore utebantur, observandum est 1º eum communi Evangelii præcepto paruisse, quod tum maxime observare debuit cum in ipsius potissimum nomen persecutio erumperet, ac periculum esset ne furorem gentilium in plebem suam præsens accenderet. 2º Singulari modo admonitus a Deo fuit ut discederet : « Dicata enim in omnibus Deo meus, » inquit Pontius, « et fides divinis admonitionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. » Tuetur se Cyprianus Evangelii præcepto in epistola quam ad Clerum Romanum scripsit purgandi sui causa; sed in alia epistola, nempe decima, declarat jussisse Dominum ut secederet. 3º Maximus ille fratrum numerus qui absente Cypriano cecidit, non tormentis et cruciatibus Christum negare coactus est, « sed ad prima statim verba minantis inimici fidem suam prodidit, » ut in libro de Lapsis legitimus. Sic animo affectis melius consulere non poterat Cyprianus, quam si eos ad recedendum exemplo suo hortaretur. 4º Observat Pontius divino consilio servatum esse Cyprianum, qui, cum Ecclesia maximam cladem accepisset persecutione Decii, « posset sanctis homines et varia expungentis inimici arte jaculatus, adhibita medicina celestis medela, pro qualitate vulneris vel seare interim vel fovere. » Rem exitus comprobavit. Testatur enim auctor libri ad Novatianum hæreticum « illos qui prima acie, » id est « Deciana persecutione vulnerati fuerunt, hos postea, id

est secundo prelio, ita fortiter perseverasse ut, contententes edicta sæcularium principum, hoc invictum haberent, quod et non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere et sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni saxitiam recusare. » 5° Denique sic corpore absuit Cyprianus, ut animo et sollicitudine omnibus rebus interesset, nec ullas episcopi partes prætermitteret. Discedens omnibus rebus providerat, pecuniam apud clericos distribuerat, « ut haberent plures unde ad necessitates et pressuras singulorum operari possint (Epist. v). » Videtur in secessu assidue sacrificia obtulisse, ministrante Victore diacono, qui cum cum aliis nonnullis comitatus fuerat (Epp. v, xxxvii). Aderant interdum plures episcopi, et una cum Cypriano Aurelium et Celerinum ordinaverunt, ut patet ex Epp. xxxiii et xxxiv. Quinetiam de sacrificiis suis sic loquimur, ut frequentem populum congregasse videatur. Ait enim in Epistola xvi, quæ est *ad confessores Romanos*: « Et nos quidem, vestri diebus ac noctibus memores, et quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, et cum in secessu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam a Domino faventiam postulamus. » Cum autem Ecclesiæ curam presbyteris et diaconis commisisset, ac præterea, ut ipsius verbis utar ex Ep. xxxviii, pro se vicarios misisset duos episcopos, Caldonium et Herulanum, quibus adjunxerat Rogatianum et Numidicum presbyteros, de omnibus ad eum referebatur, nec quidquam ab eo omissum quod quidem ad pauperes sublevandos, ad confessores cohortandos ac interdum etiam castigandos, ad lapsorum ruinas reparandas, ad disciplinæ observationem et Ecclesiæ pacificationem pertineret. Sed, quia litteras illius in secessu scriptas alii aliter ordinant, non perfunctorie nobis examinanda res est.

VIII. — DE LITTERIS CLERI ROMANI CARTHAGINEM MISIS, POSTQUAM CYPRIANUM SECESSISSE NUNTIATUM EST.

Presbyteri et diaconi Romani, ad quos, mortuo Fabiano, rerum administrandarum summa redierat, ex Clementio, sive, ut vocat Baluzius, Crementio subdiacono Carthaginensi de Cypriani secessu didicerunt. Cumque res « minus simpliciter et minus fideliter, » ut ait Cyprianus Epist. xv, fuisset nuntiata sive ab hoc subdiacono, sive ab aliis (hunc enim non accusat Cyprianus), duas epistolas per eundem Crementium Carthaginensem miserunt, alteram ad Cyprianum de morte Fabiani, quæ quidem ad nos perverit, alteram ad ipsius clerum; quamquam ait Cyprianus, « nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit significanter expressum » fuisse. In hac epistola, quæ tertio loco apud Pamelium volvitur, etsi nihil nominatim de Cypriano nisi honorifice dicitur, sic tamen de illius secessu loquuntur, ut illum minime probent: sic de honorum pastorum notis disserunt, quasi eas desiderent in Cypriano; sic denique gregis custodiam clero Carthaginensi commendant, quasi videretur esse episcopo ecclesia. Illud etiam Cypriano molestum et se poterat quod clerum Carthaginensem Re-

mani rogarent ut harum litterarum exemplum ad quoscumque posset transmitteret per idoneas occasiones, vel suas faceret.

Has Cleri Romani litteras circa mensem maium collocat Tillemontius; sed verisimile non sit Romanos de morte Fabii, qui die vigesima januarii martyr obiit, tam sero Cyprianum fecisse certiore. Etiamsi persectio facultatem hujus rei præclusisset, ut conicit Tillemontius, nimium tamen intercedebat commercii Romam inter et Carthaginem, quam ut de tam insigni eventu per quatuor menses « rumor incertus esset et opinio dubia mutaret, » ut ait Cyprianus Ep. iv. Deinde vero ex epistola Celerini ad Lucianum (inter Cyprianeas xxi) discimus sexaginta quinque fessores Romam Carthagine venisse paulo post Pascha aut forte etiam ante Pascha, quod hoc anno incidit in diem 7 april. ex cyclo Victorii, aut. 51, mart. ex cyclo Hyppoliti. Indicat tamen Clerus Romanus in litteris de quibus nunc agimus, neminem Carthagine venisse ex quo de secessu Cypriani certior fieri posset, præter Clementium subdiaconum. Multo ergo probabilius est hanc epistolam mense martio allatam fuisse.

Sed objicit Tillemontius Cyprianum in Epistola xv, quam astate scriptam fuisse constat, sic de his Cleri Romani litteris loqui, ut eas nuper missas esse dicat. Quærit deinde cur, cum Cyprianus his litteris statim responderit, Romani tam sero rescripserint: nondum enim id fecerant cum Epistolam xv scriberet Cyprianus. Nihil probat illud, « nuper, » quod pro varia rei considerandæ ratione variam habet sententiam. Cyprianus in Ep. lxxv, quoddam antecessorum suorum decretum jampridem ac *nuper* factum esse dicit. Potuit ergo dicere *nuper* se accepisse epistolam ante quatuor menses acceptam, cum præsertim nulla alia per totum illud tempus epistola venisset. Facilis et expedita ratio est cur Romani nondum Cypriano respondissent mense julio; nondum enim suspiciones deposuerant adhuc patebant eorum aures iniquis sermonibus, ut videre est initio Epistolæ xv. Quamobrem non respondere statuerant; hinc litteras mense julio non ipsi Cypriano, sed ejus clero inscripserunt; quamvis minime dubium sit quin primam Cypriani epistolam accepissent, etiamsi ante mensem maium scripta non fuisset.

IX. — DE PRIMA CYPRIANI ROMANORUM LITTERIS RESPONSIONE. — DE TREDECIM LITTERIS ANTE SECUNDAM RESPONSIONEM SCRIPTIS ET SIMIL. CUM ILLA ROMAN PERLATA, EX QUIBUS MULTAS DESIDERARI OSTENDITUR.

Primis litteris Cleri Romani statim respondit Cyprianus, et de glorioso Fabiani exitu gratulatus est, de quo antea rumor incertus erat. Quod autem spectat ad alteras ad clerum Carthaginensem scriptas, rem prudenter tractandam esse judicavit. Cum animadvertisset in his litteris, « nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum » esse, cumque eum « in iisdem litteris et scriptura et sensus et chartæ ipsæ quoque moverent, ne quid ex vero vel subtractum esset « vel immutatum, eandem ad

illos epistolam authenticam remisit, et ut recognoscerent an ipsa esset quam Clementio hypodiacono referendam dederant (Ep. iv). At, ubi veram epistolam esse comperit, non expectato Romanorum responso, iterum scripsit purgandi sui causa, et actionum suarum rationem sedato corde exposuit, missis etiam ad eos tredecim litteris, quæ ab ipso variis de rebus, ex quo secesserat, scriptæ, nullam prorsus negligentie suspicionem relinquebant. Sic autem has litteras recenset Cyprianus: « Et quid egerim, » inquit in Ep. xv? « loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim quas ad vos transmisi, in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei, misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei et timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti. Posteaquam vero et tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos et confortandos eos noster sermo penetravit. Item.... litteras feci quibus martyres et confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta revocarem. Item presbyteris et diaconis non defuit sacerdotii vigor.... Plebi quoque ipsi, quantum potuimus, animum composuimus.: de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, etc. » Permagni est momenti tredecim illas litteras discernere inter Cyprianicas, ac utrum omnes extant, an nonnullæ perierint investigare. Nullam prorsus desiderari patitur Pearsonius; sed, præter Epistolam quintam ad clerum, nonam ad confessores et quinque alias de *Lapsis*, nempe x, xi, xii, xiii, xiv, quæ verbis Cypriani modo citatis accurate respondent, Epistolas LXXXI, XXXVII, XXXVI, VIII, VII, VI inter tredecim illas numerat quæ Romam missæ fuerunt. Contra Tillemontius quatuor Epistolas ex illis tredecim quæ Romam missæ sunt, periisse contendit; ac Epistolas VIII, VII, VI, XXXVI serius scriptas esse putat, nempe hoc anno 250 exeunte. Quamvis molesta sit hominibus eruditis epistolarum Cypriani jactura, cogar tamen eorum desiderium augere. Assentior enim Tillemontio de Epistolis VIII, VII, VI, XXXVI; at de octogesima prima et trigesima septima nec ipsi nec Pearsonio assentiri possum eas hoc tempore scriptas et Romam missas fuisse. Itaque ex Epistolis tredecim Romam missis, septem tantum mihi videntur superesse.

Illud 1° notatum velim in testimonio Cypriani quod modo retulimus, undecim tantum epistolas designari, quamvis tredecim missæ dicantur. Nam, eum unam ad martyres post tormenta, et quinque alias de lapsis scriptas nominatim commemoret, necesse est ut septem aliæ his verbis comprehendantur: « Nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit. » 2° Ex his patet conjecturarum operam et oleum eos perdere qui tredecim illas litteras sibi videntur inter Cyprianicas deprehen-

disse. Ubinam enim septem epistolas reperient quæ his Cypriani verbis respondeant? ubi illæ litteræ quas se ad presbyteros et diaconos « frequenter » scripsisse testatur in Ep. xxxvii, ut martyrum et confessorum curam illis commendaret? Una tantum extat ante trigesimam septimam, nempe quinta. Nullam prorsus habemus extorribus scriptam objurgandi causa, nullam « universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam. » Sed hæc expressiora et planiora fient ex his quæ de Epistolis VIII, VII, VI, XXXVI, dicenda sunt; nam de trigesima septima in capite sequenti agemus, de octogesima prima eum ad persecutionem Galli et Volusiani venerimus.

Dubium esse non potest quin hæc quatuor epistolæ scriptæ fuerint, ut observat Tillemontius, cum spes appropinquantis pacis Cyprianum recreasset. In septima hortatur confessores ut magis ac magis proficiant in Domino; « ut eum pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum reponit, » novi et pene mutati ad Ecclesiam revertantur. In octava audisse se narrat in visione divinitus oblata: « Die illi securus sit, quia pax ventura est; sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. » In sexta autem et trigesima sexta hæc una re reditum suum interpellari testatur, quod metuat ne auctor sit rompendæ pacis. Sed Pearsonius, ut se hæc difficultate exsolvat, comminiscitur: « Proconsulem, circa hoc tempus, martyrum sanguine satiatum, Carthaginem reliquisse, et ab hoc illius discessu persecutionem multo mitius in dies per magistratus Carthagine exercitam fuisse; nam post hæc tempora ut de proconsule, ita de tormentis aut vexatione in carcere nullam mentionem fieri. » Sed notandum 1° in epistolis quas Romam missas fuisse constat, quasque Pearsonius post illas quatuor colloeat, nullum omnino pacis appropinquantis extare vestigium. « Acies adhuc geritur, » inquit Cyprianus in Epist. xiv, « et agon quotidie celebratur. » In Epist. xxv, ad Moysen et alios confessores Romanos, quam Pearsonius mense augusto incunte scriptam putat, sic legitur in editione Oxoniensi: « Contingit hic per tormenta martyria celebrari. » In Epistola Luciani ad Celerinum, quæ scripta est post mensem maium, ac æstate jam incæpta, perspicitur quid martyres ante paucos dies passi fuissent « eum fame et siti, sed et ignis vapore » eruciarentur. Ac generatim in omnibus illis epistolis quæ de lapsis loquuntur, nulla pacis mentio non modo jam concessæ, ut videtur Pearsonio, sed ne appropinquantis quidem. Lapsorum causam in reditum suum integram servari jubet Cyprianus, ac necesse esse statuit ut Ecclesia pacem accipiat a Domino antequam lapsis pacem concedat. At nusquam indicat se de persecutionis fine divinitus cognovisse, quamvis ea res maxima appositâ fuisset ad placandos lapsorum animos, qui se in longum tempus differri moleste serebant. 2° Ex epistola VIII perspicitur persecutionem diu sævisse: « Quod si duo unanimis tantum possunt, inquit, quid si unanimitas apud omnes esset? Quod si, secundum

pacem quam nobis Dominus dedit, universis fratribus conveniret, jampridem de divina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tandem in hoc salutis et fidei nostræ periculo fluctuaremus. » Non potuit ergo hæc epistola scribi mense aprili anni 250. In eadem epistola hæc legantur: « Denique ad minimum famulum suum et in delectis licet plurimis constitutum, et dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: die illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est: sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui prodeunt. » Si hæc scripsit Cyprianus mense aprili anni 250, cur adhuc annum in secessu latuit ob persecutionem? cur in Epistola xxxiii, quam anno 250 exeunte scriptam esse constat, Aurelium ait auspiciatum esse « pacem dum dedicat lectionem? » 3° Epistola vii inscripta est *presbyteris et diaconibus*, eamque S. Augustinus (lib. iv *de Bapt.*, c. 2), ad clerum scriptam fuisse testatur. Eam tamen Pearsonius respondere putat his Cypriani verbis: « Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit. » Deinde vero epistola « *universæ fraternitati* » scripta fuit ante tormenta, ut patet ex Epist. xv; at jam tormenta inflicta confessoribus fuisse testatur Cyprianus in eadem Epist. viii. Idem dicendum de Epistola vii, in qua Cyprianus confessores pluribus hortatur ut confessionis gloriam laudabili vita tueantur, eorumque vitia non pauca reprehendit in his quod nonnulli extorres in patriam injussi rediissent. Inde ansam arripit Pearsonius ut probet Cyprianum de hac Epistola vii loqui cum objurgationem extorribus non defuisse dicit. At si hanc epistolam commemorasset Cyprianus in litteris ad Clerum Romanum, non illam ex uno aut altero verbo, quod veluti transiens dixit, sed ex totius epistolæ consilio et proposito designasset. Ex hac autem Pearsonii opinione summa ordinis perturbatio inducta est in Epistolas Cypriani. In Epistola vii editionis Oxoniensis, que est xxxvi apud Pamelium, meluit Cyprianus ne, si redeat, « auctor sit rumpende pacis; » in Epistola autem xi edit. Oxon., que est viii Pam., tormenta confessoribus recens inflicta memorari existimat Pearsonius. In Epistolis xiii et xiv Oxon., que sunt vii et vi Pam., martyres jam e carcere solutos esse perspicitur. At in Epist. xv Oxon., xi Pam., adhuc inclusi carcere tenentur.

X. — ORDO EPISTOLARUM CYPRIANI ANTE DECIMAM QUINTAM AD ROMANOS SCRIPTAM; AC PRIMO DE QUINTA ET NONA. — REFERENDA AD ALIUD TEMPUS TRIGESIMA SEPTIMA.

Eliminatis illis epistolis ex loco non suo, jam solutior erit et explicatior cæterarum ordo, tum illarum quæ Romam missæ fuerunt, tum quas postea Cyprianus ingravescente lapsorum tumultu, tum quas, spe pacis divino monitu ostensa, scripsit hoc anno 250 exeunte. Prima omnium in secessu scriptarum existimatur ea quæ apud Pamelium et in editione Oxoniensi quintum locum sortitur. Respondet enim his

verbis Epistolæ xv: « Nec clero consilium defuit. » Pauperum curam clero commendat, ac petit « nihil illis desit, cum summa omnis quæ redacta est, illie sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates et pressuras singulorum operari possint. » Hortatur etiam, et invidiæ delinendæ causa, « non glomeratim nec per multitudinem simul inætam confessores » visantur, ac « presbyteri quoque qui illie apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices offerunt. » Equidem facile dederim ex epistolis quas Romam Cyprianus misit purgandi sui causa, nullam hodie extare quæ huic quintæ præponenda sit. Sed, quod Pearsonius et Fellus prætendunt primam omnium ac statim atque secessit Cyprianus, scriptam fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam, cum Cyprianus, ut jam observavi, sigillatim non designet tredecim illas omnes litteras, cumque populi Carthaginensis casus, qui « ad prima verba minantis inimici » fidem ejuraverat, maximum dolorem Cypriano attulisset, vix dubium est quin clerum suum in tanta rerum difficultate consiliis suis firmaverit, eique aliquas litteras ante hæc quintam scripserit; aut saltem litteras, quas hujus molestiæ accepto nuntio primum scripsit, aliqua tanti doloris significatio inesse debuit. Quare non crediderim hanc epistolam omnium primam fuisse scriptam; sed non dubium quin scripta sit cum « circa cleri incolumitatem omnia integra » essent, cum aliqua adhuc humanitas confessoribus exhiberetur, ac proinde antequam pars cleri Ecclesiam occultis molitionibus perturbaret aut edictis Decii pareret, imo ante tormenta confessoribus mense aprili inflicta, ante torridioris carceris tenebras quæ in Epistola Luciani ad Celerinum memorantur. Scriptæ etiam sunt ante eundem mensem tres aliæ litteræ, « in quibus nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio defuit. » Indicat Cyprianus scriptas fuisse ante tormenta, sed eas ad nos non pervenisse ostendimus.

Tormenta confessoribus inflicta esse mense aprili observant eruditi viri. Mappaliensis in quæstione martyr ocebuit die aprilis 17, ut martyrologia testantur, cum pridie acerrimos cruciatus pertulisset, inter quos dicebat proconsuli: « Videbis eras agonem. » Scripsit itaque Cyprianus hoc mense, ut verisimile est, exeunte Epistolam ix ad martyres et confessores, in qua eorum laudes plena manu extollit, eosque hortatur ut « istum beatissimum martyrem et alios participes ejusdem congressionis, et comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores » seentur. Non dubium quin hæc ipsa sit Epistola quam scripsisse se ait Cyprianus in Epist. xv, « postquam tormenta venerunt. »

Non multo post, id est mense maio, Pearsonius et Tillemontius post Baronium et Lombertum scriptam existimant Epistolam xxxvii, in qua Cyprianus presbyteris et diaconis pauperum curam com-

mendat, et etiam atque etiam hortatur « ut corporibus etiam omnium qui, etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiat et vigilantia et cura propensior, et dies eorum quibus excedunt » annotentur, « ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare » possent. Diligenter observanda sunt quæ sequuntur: « Quamquam Tertullus, inquit, fidelissimus et devotissimus frater noster, pro cætera sollicitudine et cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis imperit, qui nec illis circa corporum curam deest, scripserit et scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriose mortis exitu transeunt, et celebrantur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus. » Equidem, etsi tot hominum eruditorum auctoritate plurimum moveor, non tamen video cur mense maio, id est in maximo persecutionis incendio, hæc Cyprianum scripsisse velint, cum ipse cito commemorationes martyrum cum clero suo celebraturum se nuntiet. Jam ergo refrigescens persecutio spem illi maturi reditus afferebat; et quæ causæ Tillemontium moverunt ut Epistolas vi, vii, viii, xxxi rejiceret in finem anni 250, eadem movere debuerunt ut de trigesima septima idem iudicium ferret. Præterea mense maio martyres horrendis cruciatibus torquebantur; sed, cum Epistola xxxvii scriberetur, non jam per vulnera martyrii coronam acquirebant, sed, si qui in cælum evolarent, id moriendo in carcere sine tormentis assequerentur. At mense maio non morientium in carcere sine tormentis, sed vitam inter cruciatu profunditatem annotandi dies fuissent et Cypriano nuntiandi. Multo ergo verisimilius est elucubratis fuisse hæc Epistolam xxxvi cum persecutio in dies demittigaretur, necdum tamen confessores e carcere soluti essent.

XI.—QUINQUE S. CYPRIANI LITERÆ DE LAPSI.—FACIUS PRESBYTERORUM QUI COMMUNIONEM LAPSI DEDERANT, NON DISSIMULAVIT.—NON SUSPENSIONEM SED EXCOMMUNICATIONEM ILLIS MINATUR.

Plurimum solatii percipiebat Cyprianus ex martyrum triumphis; sed hanc lætitiã contaminaverunt nefariæ nonnullorum presbyterorum molitiones qui, cum ei ab initio episcopatus semper obstitissent, absentium gravissimas molestias exhibuerunt. Actæ ab illis tragediæ materiam dedit antiqua et laudabilis consuetudo, quam ad perniciem multorum convertere conati sunt. Mos erat in Ecclesia ut lapsis qui libellos a martyribus impetrassent, aliquid de pœnis canonicis episcoporum iudicio remitteretur. Exagitat hoc institutum Tertullianus sub finem libri *de Pudicitia*, quod olim catholicus in libro ad Martyres laudaverat. Ejusmodi autem libellos non quilibet confessores dabant, sed ii qui capite damnati erant, aut saltem aliquos cruciatu perpassi fuissent. Hinc Celerinus in Ep. ad Lucianum rogat « ut quicumque

prior » ex confessoribus « coronatus fuerit, Numerice et Candidæ peccatum remittant. » Quamobrem, cum Decii persecutionis initia cruciatibus carerent, nulli dabantur libelli, nemo ex lapsis subterfugiendæ pœnitentiæ ansam habebat, frangebant cupidi novarum rerum presbyteri: at, postquam tormenta mense aprili inflictæ sunt, et nonnulli ex confessoribus martyrio coronati, tum libelli prodierunt, sed tamen debito honore et episcopi dignitati et legibus ecclesiasticis servato. Nam martyres ad Cyprianum litteras direxerunt, et petierunt « tunc desideria sua examinari, et pacem dari quando ipsa ante mater Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, » et Cyprianum « divina protectio » reducem « ad ecclesiam suam fecerit (Epist. x). Præterea paucis dabantur libelli, ut perspiciatur ex Ep. xxiii. Mappaliens martyr matri tantum, quæ lapsa fuerat, domestica pietate commotus dederat; nulli prorsus Saturninus post tormenta adhuc in carcere constitutus; sed paulo post servari modus ac delectus desit: « Nam Lucianus et ipse unus de confessoribus fide quidem calidus et virtute robustus: » ut ait ibidem Cyprianus, « sed minus Dominica lectione fundatus quædam conatus est, imperitiã jam pridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur. » Atque hæc faciebat « non tantum Paulo adhuc in carcere posito, sed et post ejus excessum, dicens hoc sibi ab illo mandatum. Aureli quoque, adolescentis tormenta perpassi, nomine libelli multi dati sunt ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset. » Videtur idem Lucianus auctor fuisse libellorum quos in hæc sententiam scriptos fuisse audierat Cyprianus (Ep. xi). « Communicet ille cum suis. » Nonnullos alios notat Cyprianus « qui personas accipientes in beneficiis » martyrum aut gratificabantur, « aut illicitæ negotiationis mundanas » aucupabantur.

Non ignorabat Cyprianus quinque presbyteros « fomenta quibusdam confessoribus et hortamenta » tribuere, « ne concordarent cum episcopo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide et quiete juxta præcepta dominica continerent (Ep. xl). » Sed tamen, cum tota res ad ipsius reditum integra servaretur, neque in hæc libellorum licentia, lapsis quidquam ante Ecclesiæ pacem et episcopi iudicium promitteretur, dissimulabat et patientiam tenebat, quasi verecundum silentium proficeret ad quietem (Ep. x). Sed quinque presbyteri nec Evangelii, nec loci sui memores, nec futurum Domini iudicium, nec præpositum sibi episcopum cogitantes, novum et sub antecessoribus Cypriani inauditum facinus ediderunt. Lapsis pacem et Eucharistiam dederant « ante actam pœnitentiã, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo et clero in pœnitentiã impositam. » Tum vero Cyprianus intellexit dissimulandum non esse in re tanti momenti, ne ad periculum plebis pariter et summi taciturnitas nimia procederet. Quare, ut mali progressus supprimeret, tres epistolas de eodem oleo et opera scripsit, animi

et doloris plenas : unam ad martyres et confessores, aliam ad presbyteros et diaconos, tertiam ad plebem. Hæ litteræ sunt apud Pamelium undecima, decima et duodecima : in unaquaque duæ aliæ commemorantur.

Martyres admonet « ut a quibus tam devote et fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque et disciplina Domini reservetur. » Mirari se demonstrat quod non, ut olim fieri solebat, a presbyteris et diaconis regantur et erudiantur, sed potius a quibusdam presbyteris jura omnia pervertentibus piæ eorum voluntates interpellentur. Hortatur ergo ut ipsi presbyteros doceant que ex presbyteris eos audire oportuerat : præseribit ut, in dandis libellis antecessorum suorum vestigia sequentes, sollicitè et caute petitionum desideria ponderent, inspiciant et actum et opera et merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera et qualitates cogitent ; denique quos ipsi vident, quos norunt, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciunt, designent nominatim libello, et sic ad episcopum fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigant.

In Epistola ad clericum adhuc vehementius indignatur in presbyteros qui sanctum Domini corpus profanare ausi fuerant. Declarat, « si ultra in iisdem perseveraverint, » usurum se ea admonitione » qua illum uti Dominus jubebat, « ut interim prohibeantur offerre. Nam, præter nocturnas visiones, per dies quoque implebatur « Spiritu sancto puerorum innocens ætas, que in exstasi videbat oculis et audiebat et loquebatur ea quibus » Cyprianum « Dominus monere et instituere » dignabatur. In Epistola ad plebem declarat nosse se plebis suæ quietem pariter et timorem; nec dubitat quin lapsi in satisfactione Dei et deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes decepissent. Hortatur ut ipsi singulos regant, et consilio ac moderatione sua secundum divina præcepta lapsorum animos temperent. Totam rem in reditum suum integram servari jubet, « ut, cum ad vos per Dei misericordiam, inquit, venerimus, convocati coepiscopi plures secundum Domini disciplinam et confessorum præsentiam et vestram quoque sententiam, beatorum martyrum litteras et desideria examinare possimus. »

Ex his Epistolæ ad clericum, « diu patientiam meam tenui, » perspicui potest tres illas epistolas ante junium mensem scriptas non fuisse. Sed minus belle Tillemontius existimat Cyprianum non solum libellorum licentiam, sed etiam Eucharistiæ profanate facinus diu patienter tulisse. Fucum fecerunt doctissimo viro hæc Cypriani verba in Epist. lv (pag. 85): « Unum illud in quo non mea nec hominum sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferverent, et sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora lumarent, communicare cum lapsis et pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Ex his concludit Tillemontius ab ipso illo

de quo erupit persecutio, non defuisse qui lapsis Eucharistiam darent.

Nimum restricte Cyprianum doctissimus scriptor interpretatur. Illius verba nihil aliud sonant nisi presbyteros cum lapsis adhuc recenti eorum scelere communicasse. Revera, si consideretur tempus illis temporibus in pœnitentia solitum impendi, dicere potuit Cyprianus sine absurda exaggeratione presbyteros cum lapsis « a primo statim persecutionis die » communicasse. Præterea, cum lapsi non eodem omnes tempore deliquerint, sed alii citius, alii serius, fieri potuit ut multi perpauca diebus post admissum scelus communionem ab improbis presbyteris acciperent. Sic interpretandi Cypriani necessitatem assertit tota rerum gestarum series et junctura. Nam presbyteri ausam turbandi rapuere ex libellis martyrum, qui post tormenta dari cœperunt; et Cyprianus in Ep. xv, ut martyrum libellos post iniuncta tormenta, ita etiam post ipsos libellos audaciam eorum commemorat « qui cum lapsis communicare jam cœperant. » Unde etiam patet recens omnino fuisse facinus presbyterorum. Idem testatur in Epist. xii, ad plebem : « Audio tamen, inquit, quosdam de presbyteris... jam cum lapsis communicare cœpisse. » Sed, quod rem causamque maxime continet, declarat Cyprianus in Epistola ad clericum presbyterorum facinus ex eo genere esse, quod ferri et dissimulari non possit : demonstrat se diu patientiam tenuisse; sed, cum quidam plebis tranquillitatem turbare conentur ac totum sibi vindicent, tacere ultra non oportere ; dissimulasse se semper et pertulisse contumelias episcopatus, sed nunc dissimulandi locum non esse « quando decipitur fraternitas a quibusdam qui, dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsi obsunt. »

Tillemontius merito Lombertum refellit, qui hæc verba ejusdem Epistolæ ad clericum, « ut interim prohibeantur offerre, » sic interpretatur quasi vetet interim Cyprianus ne presbyteri offerant nomina lapsorum. Contendit Tillemontius suspendi hos presbyteros, aut saltem suspensionis minas illis intentari, nec eos tamen deponi. Addit idem visum fuisse Baronio, et ante eum Pamelio, cujus observatio in editiones Priorii et Felli translata. Sed, quod pace tot hominum doctissimorum dixerim, Cyprianus his verbis, « ut interim prohibeantur offerre, » non suspensionem sed excommunicationem designat, neque hanc pœnam in præsens tempus infligit, sed tantum minatur. Addit autem : « Acturi et apud nos et apud confessores ipsos et apud plebem universam causam suam cum Domino permittente in sinum matris Ecclesiæ recolligi cœperimus ; hæc, inquam, addit, quia tunc deliberatus erat, non utrum essent deponendi neque hi presbyteri, ut placet Tillemontio, sed utrum eis esset reddenda neque communicatio, et qua conditione, qua pœnitentiæ lege reddenda. Cyprianum aliter interpretari non possum cum lego Epistolam xxviii, in qua gratulatur presbyteris suis et diaconis, quod cum Gaio Diddensi ejusque dia-

cono, qui communionem lapsis dederant, communicare noluissent. Renovat in eadem epistola decretum suum, ut a communione sua arceatur quicumque ausus fuerit communicare cum lapsis. Sic etiam in Epist. LI (pag. 67), severitatem a se aliquando in lapsos adhibitam exponens, decrevisse se narrat ut, « si quis ante consilium nostrum, » inquit, « et ante sententiam de omnium consilio statutam, lapsis temere communicare voluisset, ipse a communione abstinere- » Porro abstinere a communione non idem est ac suspendere, præsertim apud Cyprianum, qui hac voce excommunicationem designat, velut cum ait abstentum a se esse Felicissimum in Epist. XLVII; Jovinum et Maximum ob nefanda sacrificia in concilio abstentos, Ep. LV; Novatianum per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum, Epist. LXVII. His ergo verbis, « ut interim prohibeantur offerre, » non solum sacerdotalis, sed etiam laica oblatio et communio auferenda denuntiatur. Illud etiam ex his quæ diximus perspicitur hanc penam non statim a Cypriano irrogatam fuisse, sed minas tantummodo, ut difficillimis temporibus ac summa prudentia egentibus, intentatas fuisse. Atque id etiam confirmat cum eximia Cypriani in tacendis presbyterorum nominibus lenitas, tum ab eo apposita conditio, « si ultra in hisdem perseveraverint. »

His litteris non respondit clerus; sed paulo post Cyprianus ad custodiam gregis semper attentus, cum videret sibi facultatem redeundi nondum esse, et jam ætatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis et gravibus infestatur, et lapsis et audientibus providendum existimavit. Scripsit itaque Epistolam XIII ad clerum, in qua edicit, ut lapsis libellos martyrum habentibus, si periculose agrotaverint, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter reperiens non fuerit, et urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin delicti sui facere liceat, modo tamen martyrum prærogativa apud Deum adjuvari possint. Cæteris, qui non acceperant libellos, sed mites et humiles pœnitentiam agebant, futurum promittit ut illis quoque divino remedio consulatur. Similiter præscribit ut audientibus divinam gratiam implorantibus misericordia Domini non denegetur. Simili decreto lapsis consuluit in hac persecutione Dionysius Alexandrinus. Ipse enim testatur in Epistola ad Fabium Antiochenum se præcepisse « ut morituris, si peterent, et maxime si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quo bonæ spei pleni ex hac vita migrarent » (Euseb. lib. VI, cap. 44). Discrimen ponit Dionysius inter eos qui pœnitentiam urgente periculo petebant, et eos qui ante morbum petierant. Quamvis autem in hoc delectu habendo non tam videatur accuratus esse quam Cyprianus, qui nominatim requirit ut qui libellos a martyribus acceperant, eorum auxilio et prærogativa apud Dominum adjuvari possint, eandem tamen utriusque sententiam esse crediderim; nec dubito quin Dionysius pacem non concessisset, si qui pœnitentiam audac-

ter detrectassent, id quod in Africa commissum a pluribus videmus.

Cum respondisset clerus huic epistolæ (questus enim fuerat Cyprianus quod tot suis litteris nihil responderet), ac simul consulisset de quibusdam immoderatis et communicationem accipiendam festinanter urgentibus, scribit Cyprianus Epistolam XIV, in qua confirmat quod proximis litteris statuerat de lapsis periculose ægrotantibus; vehementer autem refellit et castigat importunos illos pacis efflagitatores « Qui, si nimium properant, inquit, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plusquam postulant largiente. Acies adhuc geritur et agon quotidie celebratur. Si commissi vere et firmiter pœnitent et fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. » Videtur hac oratione Cyprianus lapsis concedere ut seipsos offerant iudicibus; neque enim, si eos voluisset expectare, dum dies illis diceretur, in eorum potestate esse quod postulant, dixisset. Erat sane vetitum ne quis se ultro offerret, idque declaravit Cyprianus coram Paterno proconsule; sed ejusmodi leges variis circumstantiis interdum cedunt. Multos enim videmus, velut apud Justinum in minore *Apologia*, et apud Eusebium lib. VIII, ultro iudicem adortos esse, et ad confessionem invocatos venisse: in quibus si non vituperatur hæc libertas, multo minus in lapsis semper vituperanda, quos par erat illatum nomini Christiano dedecus reparare, ac Christum ibi confiteri ubi turpiter negaverant. Laudes Ecclesiæ Romanæ plena manu Cyprianus in cœlum tollit, Ep. LVII, quod prodeunte ad confitendum Cornelio, accurrerit properanter et venerit quisquis audivit, nec singuli milites, sed tota simul castra ad pugnam prodierint, omnisque Ecclesia Romana confessa sit, ac lapsi plurimi gloriosa confessione restituti.

XII. — DE EPISTOLA XV S. CYPRIANI ET PLURIBUS ALIIS PAULO POST NOVO TUMULTU EXORTO SCRIPTIS.

Tot rebus ad Ecclesiæ pacificationem fortiter prudenterque gestis, scripsit Cyprianus Epist. XV ad Clerum Romanum, purgandi sui causa; nec aptius quidquam esse iudicavit ad iniquas suspiciones repellendas, quam ut Romam mitteret quinque de lapsis litteras cum octo aliis pariter in secessu scriptis, ex quibus duas tantum superesse observavimus, nempe quintam ad clerum et nonam ad confessores. Mirifice autem elucet Cypriani charitas et animi moderatio in *ad Romanos* Epistola XV: nulla enim inest animi offensi significatio, nullæ querelæ; sed cur secesserit, quid egerit in secessu, breviter exponit; et pro summo suo unitatis studio declarat se in iis quæ lapsis pœnitentibus concessit, standum putasse et eum Romani Cleri sententia, ne actus noster, inquit, « qui adunatus esse et consentire circa omnia debet, » in aliquo discreparet.

Quinque litteræ quas Cyprianus inter motus a lapsis excitatos scripserat, non solum Romanis, sed etiam ad plurimos episcopos missæ fuerunt; jamque

illi rescripserant Cypriano « se quoque in eodem consilio secundum catholicam fidem stare, » cum Cyprianus Caldonio episcopo respondit. Consuluerat eum Caldonius de nonnullis « qui, posteaquam sacrificaverunt, iterato tenti, extorres sunt facti; » inter quos erat mulier nomine Bona, quæ cum tracta esset a marito ad sacrificandum, vel potius non ipsa sacrificasset, sed qui manus reluctantis tenebant; quibus ipsa dicebat: « Non feci, vos fecistis, » ipsa etiam facta est extorris. Illis pacem petentibus, quamvis non dubitaret Caldonius quin prius delictum abluissent, nihil tamen statuere voluit nisi Cypriani accederet auctoritas. Laudat Cyprianus illius prudentiam, ac respondet ejusmodi homines, « cum abluerint omne delictum, et maculam pristinam, assistente sibi Domino, potiore virtute deleverint, jacerere ultra sub diabolo quasi prostratos non debere. » Mittit Caldonio « librum cum epistolis numero quinque. » Hunc librum Fellus interpretatur ipsum fasciculum quinque litterarum; Rigaltius et Baluzius intelligunt librum *de Lapsis*; sed is nondum erat compositus. Epistola Caldonii et responsio Cypriani decimum nonum et vigesimum locum tenent in ordine Pamelii.

Sanare debuerant exulceratas mentes litteræ Cypriani, in quibus justam severitatem lenitas temperabat; sed Lucianus, incitantibus nefariis presbyteris, novum facinus edidit. Scripsit Cypriano omnium confessorum nomine « universis eos pacem dedisse, et hanc formam per Cyprianum aliis episcopis innotescere velle. » Quod autem addebat, « de quibus ratio constiterit quid post commissum egerint, » id ad invidiam Cypriano conflandam spectabat, ut ipse observat Epist. xxiii. Videtur etiam liberior quædam admonitio contineri his verbis: « Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. » Ex hac Luciani Epistola, quæ est xvii apud Pamellium, oritur seditiones, et in provincia Cypriani « per aliquot civitates in præpositos impetus per multitudinem factus, et pacem confestim sibi repræsentari cogerunt, territis et subactis præpositis » infirmioribus. In ipsa ecclesia Carthaginensi quidam turbulenti per hanc epistolam, veluti quibusdam facibus accensi, plus exarsere (Ep. xxiii). Scripsit ea de re Cyprianus ad clerum suum Epistolam xvii, in qua docet standum esse prioribus litteris suis; et quia dixerant confessores, « de quibus ratio apud te constiterit quid post commissum egerint, » inde concludit voluisse confessores ut lapsorum causæ examinarentur, ac periniquæ facere qui tempus ad eam rem expectare volebant. Revera confessores, etsi rem ultra legem et modum perducebant, quia tamen Cyprianus excommunicationem minatus fuerat si quis se inconsulto lapsis communionem daret, non ausi sunt petere ut ante Ecclesiæ pacem, ante Cypriani judicium pax daretur. Hinc Lucianus in Epistola *ad Celerinum* petit ut plures Romanæ Ecclesiæ lapsi, qui ipsi fuerant commendati, ita pacem habeant, « cum Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, et expo-

sita causa apud episcopum. » Misit etiam Cyprianus ad clerum suum Epistolam Caldonii, et quam ipse Caldonio rescripserat.

In his rerum angustiis peropportune supervenerunt litteræ Cleri Romani, tum etiam confessorum, non illæ quidem ad Cyprianum (nondum enim accurate de illius rebus cognoverant), sed primæ *ad clerum Carthaginensem*, alteræ *ad Carthaginenses confessores*. Scriptæ fuerunt antequam Epistola xv Cypriani Romanam fuisset perlata. Neutra ad nos pervenit, sed ex Cypriani Epistola xxiii, discimus in illis « Evangelii plenum vigorem et disciplinam robustam legis Dominicæ » viguisse, ac laboranti Cypriano et contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistenti plurimum præsidii attulisse. Eisdem litteras commemorat Clerus Romanus in Ep. xxxi, dum ait se in superioribus litteris sententiam suam « dilucida expositione » protulisse adversus Libellaticos, necnon etiam contra eos qui sacrificaverant fidem suam consensumque monstrasse. Si juri suo et honori debito attentus fuisset Cyprianus, læsissent eum ejusmodi litteræ ad clerum et confessores eo prætermissæ scriptæ. Sed quidquid Ecclesiæ proderat, gratum ei non potuit non accidere; ac statim, ut in maximum beneficio, gratias egit Clero Romano et confessoribus. Ac clerum quidem certiore facit per Ep. xxiii, tum de pristinis Luciani factis, tum de novissimis motibus ab eo excitatis. Confessoribus autem per Ep. xxv gratulatur tum ob confessionis gloriam, tum etiam ob eximiam disciplinæ defendendæ studium. Hæc litteræ xxii et xxv per Saturum et Optatum perlatae fuerunt, quorum primum Cyprianus lectorem, alterum hypodiaconum fecerat ad hoc munus litterarum perferendarum. Cum enim oporteret illum per clericos scribere, sciret autem plurimos ex suis absentes esse, paucos vero qui erant Carthagine, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere, necesse habuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Sex alias litteras per eosdem clericos misit ad Clerum Romanum, nempe Epistolas xvii, xviii, xix et xx, de quibus jam locuti sumus, ac præterea litteras Celerini ad Lucianum, et Luciani responsionem, apud Pamell. xxi et xxii, de quibus pauca dicemus.

XIII. — DE EPISTOLA CELERINI AD LUCIANUM ET RESPONSIO LUCIANI.

Celerinus Carthaginensis, cum Romæ versaretur, ibique in carcerem pro Christo conjectus eximia constantiæ exempla edidisset, plurimum doloris traxit ex lapsu duarum mulierum, Numeriæ et Candidæ, quæ sacrificaverant. Harum una, nempe, ut verisimile est, Numeria, ipsius soror erat, eque ait pro illius factis in hac die lætitiæ Pascuæ, flentem die ac nocte in cilicio et cinere lacrymabundum dies exegisse et exigere usque in hodiernum. Aliam præterea mulierem commemorat, Etecasam nomine, quæ non sacrificaverat, sed tamen ascenderat usque ad Tria Fata, et inde descenderat; dona enim numeraverat ne sacrificaret. Harum « jam causa audita, præcepe-

runt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur. » Rogat ergo Lucianum Celerinus ut cæteris confessoribus referat et ab eis petat « ut qui prior coronatus fuerit, istis sororibus tale peccatum remittant. » Atque id petit non suo tantum nomine, sed etiam sexaginta quinque confessorum, ad quos Carthagine Romam venientes istæ mulieres « in portum descenderunt et in urbem levaverunt, eisque ministraverunt et in omnibus foverunt. » Sperabat Celerinus « secundum earum pœnitentiam et opera » quæ penes confessores fecerant, « Christum eis, martyribus petentibus, indulturum. » Liquet hanc epistolam diebus paschalibus scriptam esse, ex his verbis quæ Baluzius ex antiquis codicibus eruit, « In hac die lætitiæ Paschæ. » Existimant eruditi viri Celerinum scripsisse aliis etiam confessoribus; sed videtur probabilius voluisse eum ut hanc epistolam Lucianus aliis confessoribus legeret, ac sibi communem esse cum illis existimaret. Non enim aliud designant hæc Celerini verba : « Nam hoc scire debes me et dominis meis fratribus tuis scripsisse litteras, quas peto pro illis sic legere digneris. »

Necesse non erat Lucianum precibus fatigare, qui nullum in hoc genere modum tenebat. Itaque sic respondet Celerino, ut lapsis mulieribus nihil eximium concedere videatur, sed profuso in universos lapsos beneficio eas comprehendere. Narrat enim universos confessores « ex compacto universis pacem » dimisisse, ac Paulum martyrem, dum adhuc in corpore esset, sibi dixisse : « Luciane, coram Christo tibi dico, ut si quis post accessitorem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo. » Hinc pacem non iis tantum mulieribus concedit quas Celerinus commendaverat, « sed et quas scias, inquit, ad animum nostrum pervenire, » id est, quarum cura aliqua tangitur. Simili utitur loquendi ratione Trajanus in Epist. xxviii, ad Plinium : « Pertinet ad animum meum, inquit, quali itinere in provincias. » Sarviebat autem nunc, ut cum maxime, persecutio. Narrat enim Lucianus se cum aliis confessoribus ab octo diebus iterato reclusum esse, ac sperare martyrum qui jam coronati fuerant, socium brevi cum aliis futurum. Hæc epistola in *Amalibus Cyprianicis* scripta dicitur « mense maio jam affecto, » sed prorsus mendose. Nam in ea Lucianus diserte declarat universos confessores universis lapsis pacem dedisse, quod tamen facinus non tentarunt, nisi post scriptam Cypriani Epist. xv, ad Romanos, ut ipse Cyprianus testatur in Epist. xxiii.

In his Celerini et Luciani litteris commemoratur Saturninus confessor, quem nonnulli eundem esse volunt Saturnino Carthaginensi, quem Cyprianus testatur Epist. xxiii, post tormenta adhuc in carcere positum nullos libellos dedisse, cuique una cum Aurelio inscripta erat epistola Romanorum confessorum. At profecto duo distinguendi sunt Saturnini, Romanus et Carthaginensis. Nam Saturninus cujus nomine Lucianum Celerinus salutatur, jam ibi in « pœna unguularum fortiter confessus » fuerat; id autem de Car-

thaginensi Saturnino intelligi non potest. Nam, cum hæc scriberet Celerinus in die lætitiæ Paschæ, nondum Carthagine inflata fuerant tormenta, vel saltem nondum hujus rei fama, nedum ipse Saturninus post tormenta in carcerem reductus Romam pervenire potuerat. Hinc Celerinus ignorabat an Carthaginensium confessorum aliqui jam passi aut coronati fuissent. Deinde vero inter molestias Cypriano exhibitas a Luciano, supervenerunt litteræ confessorum Romanorum Saturnino et Aurelio inscriptæ : Lucianus eodem tempore, id est paulo post epistolam decimam quintam Cypriani, et concessam licenter lapsis universis pacem, respondet Celerino et Saturninum salutatur. Necesse est ergo duos Saturninos distinguere. Ac Carthaginensem quidem jam coronatum fuisse crediderim, cum litteræ confessorum Romanorum ipsi et Aurelio inscriptæ venerunt. Quod enim ait Cyprianus eum post tormenta adhuc in carcere constitutum nullos libellos dedisse, videtur indicare eum non aliter e carcere, quam martyrio solutum fuisse. Similiter ait « Paulo, cujus excessum commemorat, adhuc in carcere posito, Lucianum nomine illius libellos manu sua scriptos dedisse. » Certe nondum soluti erant confessores e carcere cum scriberet Cyprianus hanc Epistolam xxiii. Corruptum in epistola Celerini insigne locum conabor emendare. Sic legitur in editis : « Peto tamen, charissime, a Domino, ut, si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. » Desudarunt editores in his verbis, nec quidquam explicare potuerunt. At in codice ms. olim Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ, sic legitur : « Peto tamen, charissime, a Domino, ut ante cruore illo sancto laveris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam te litteræ meæ in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. » Præclara sane et digna martyre sententia! Confirmat hanc lectionem codex Gratianopolitanus, qui habet : « Peto tamen, charissime, a Domino, ut a me cruore illo, etc. »

XIV.—SCRIBIT S. CYPRIANUS AD CLERUM DE ORDINATIONE SATURI ET OPTATI.—VARE LAPSORUM AD SANCTUM CYPRIANUM LITTERÆ.—CLERUS REMOVET A COMMUNIONE SUA CAIUM DIDDENSEM.—QUO TEMPORE LITTERÆ XXIII ET XXIX SCRIPTÆ?—DECLERI ROMANI ET CONFESSORUM LITTERIS.

Postquam Saturnum et Optatum clericos constituit Cyprianus, eosque Romam cum litteris misit, scribit ad clericum suum Epistolam xxiv, in qua rationem redditur cur novos clericos, inconsulto clero, creasset; quamquam ne id quidem, inconsulto clero, factum esse demonstrat; siquidem illos « jam pridem, inquit, communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus, aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, exami-

nantes an congruerent illis omnia quæ esse debent in his qui ad clerum parabantur. » Sequentibus sæculis non clero solum proximi, sed etiam addicti erant et adscripti qui semel et iterum legerant. Hinc Augustinus Epist. LXIII, conscientiam Severi implorat « utrum homo qui in ecclesia meæ, inquit, dispensationi credita jam legere cœperat, et non semel, sed iterum et tertio, non fuisse lector possit aut debeat judicari. » Decretum in concilio Milevitano an. 402, ut quicumque in ecclesia vel semel legerit, ab alia ecclesia non teneatur.

Faletur se nescire Tillemontius quas litteras designet Cyprianus initio hujus Epistolæ XXIV, ubi sic loquitur: « Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres charissimi, quid mihi scriptum sit quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi, et credo vobis id quod rescripsi non displicere. » Sed, cum Cyprianus in Epistola XXVII, quæ paulo post hanc vigesimam quartam scripta est, testetur nuper sibi scripsisse quosdam « de lapsis humiles et mites, et trementes et metuentes Deum, et qui in Ecclesia semper gloriose et granditer operati sunt; » seque illis gratulatum esse ac Dominum dignatum esse « ostendere quid ejusmodi et tales servi de ejus benignitate mereantur; » libenter crediderim hanc lapsorum epistolam et Cypriani responsionem simul ad clerum Carthaginem missas esse cum Epistola XXIV. Non eadem existit in omnibus lapsis animi moderatio. Quidam enim ad Cyprianum scripserunt « pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vindicantes (Epist. XXIX), » et, quod Cypriani indignationem maxime commovit, sic scribebant ut « Ecclesiæ nomine litteras facerent. » Scripsit ad eos Cyprianus Epistolam XXVII, ut eorum temeritatem reprimeret.

Circa idem tempus certiorum illum fecit clerus Carthaginensis se ex consilio episcoporum qui aderant, cum Gaio Diddensi, ejusque diacono communicandum non censuisse, quia communicaverant cum lapsis eorumque oblationes obtulerant, et ab episcopis semel atque iterum moniti persistierant. Laudat Cyprianus cleri sui constantiam, jubet ut epistolam quam ad eos scribebat (est autem vigesima octava) episcopis legant, ac si quis de presbyteris aut diaconibus suis, vel etiam de peregrinis communicare cum lapsis audeat, a communione sua arecat. Cum autem consultus etiam a clero fuisset de Philomeno et Fortunato hypodiacoconis et Favorino acolytho, qui, cum medio tempore discessissent, nuper redierant, tempus hujus rei dijudicandæ nondum esse existimavit, eo quod multi adhuc de clero abessent, ac singulorum tractanda esset et limandi penitus ratio non tantum cum collegis, sed et cum plebe ipsa universa. Itaque statuit ut « interim se a divisione mensura tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostrum, inquit, presentiam differantur. » Tum Cyprianus his de rebus Romam scribit Epistolam XXIX, per Fortunatum hypodiacoconum, simulque

mittit et lapsorum epistolam et responsum suum, et quas postea ad clerum rescripserat.

Sic autem inter se nexæ sunt tres illæ litteræ, nempe XV, XXIII, XXIX, quas Romam misit Cyprianus, ut pene continenter scriptæ videantur. Non dubium est quin Epistola XXIII, per Saturum et Optatum missa sit, antequam Clerus Romanus respondisset Epistolæ XV; siquidem utique Clerus Romanus eodem exemplo respondit. Quinetiam postrema, quæ per Fortunatum missa est, ante scripta videtur quam Cyprianus litteras Romanorum accepisset. Nam procul dubio pro summa sua humanitate gratias illis egisset quod sibi in molestissimis rebus tanto solatio existissent. Deinde vero, quemadmodum Cyprianus per Saturum et Optatum scribens dicebat: « Post factas ad vos litteras.... aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit; » sic etiam in epistola per Fortunatum missa dixit: « Posteaquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem et Optatum hypodiacoconum, fratres nostri de quorundam prospecta temeritate, qui penitentiam agere et Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt. » Quamobrem, cum sese proxime consecute Pearsonius in mensem octobrem; neque enim tam sero collocandæ sunt, ut quæ ante acceptum epistolæ Julio ineunte scriptæ responsum missæ fuerint. Atque ipsa etiam Cleri Romani responsio nimis sero collocari videtur mense septembri. Multa enim concurrebant cur cito Romani responderent: perturbatio ecclesiæ Carthaginensis celerem medicinam postulabat; detrahenda erat Cypriano molestia, quam illi Romanorum silentium et iniquæ suspiciones attulerant. Probabilius ergo est ipso mense augusto venisse præclarissimas illas Cleri Romani et confessorum litteras, quæ sunt apud Pam. XXXI et XXIV, ac tum Epistolæ XV, quam Cyprianus purgandi sui causa scripserat, tum etiam illi quam postea per Saturum et Optatum misit, eximiam responsionem continent. Novatianus, ut perspicitur ex Epist. I in Cypriani (p. 67), scripsit hanc epistolam XXXI, quæcum Clerus Romanus simul ad Cyprianum misit litteras Ecclesiæ Romanæ nomine in Siciliam scriptas.

Tantum solatii ex his Cleri Romani et confessorum litteris percepit Cyprianus, easque omnibus adeo utiles fore judicavit, ut Saturo, qui eas videtur Roma retulisse, mandaverit ut singulis desiderantibus describendi potestatem faceret. Illas etiam ad clerum suum misit cum iis quas Romani ipse scripserat, simul præcipiens: (per Epistolam XXXII) ut et sua scripta et illorum rescripta fratribus innotescant; sed et, si qui de peregrinis episcopi vel presbyteri vel diacones præsentibus fuerint vel supervenerint, hæc omnia audiant, et si exempla epistolarum transcribere et ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Discimus ex Epistola I in Cypriani has Cleri Romani litteras per totum mundum missas fuisse, et in notitiam ecclesiis omnibus et universis fratribus perlatas fuisse. Hinc declarat in Ep. XL,

quæ scripta est initio an. 251, semel placuisse « tam nobis, inquit, quam confessoribus et clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel trans mare constitutis, ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenimus, etc. » Non multo post Clerus Romanus in eandem sententiam respondit litteris Cypriani, quæ scriptæ quidem, ut jam diximus, antequam Saturnus rediisset, sed tamen postquam ille Roma profectus fuerat, in hanc urbem a Fortunato subdiacono perlata, necessitatem Clero Romano attulerunt iterum scribendi. Hæc Epistola apud Pam. est xxx. Sub finem epistolæ gratias agunt Cypriano quod suo more de iis quæ ad Privatum Lambesitanum spectant nuntiaverit. Declarant etiam ante illius litteras fraudem callidi hominis latere non potuisse. « Nam, cum antehæc, inquit, quidam ex ipsius nequitie cohorte venisset vexillarius Privati Futurus et fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quid esset latuit, nec litteras quas volebat accepit. » Scripserat ergo Cyprianus aliquam de hoc Privato epistolam, de quo nihil prorsus exstat in tribus litteris quas commemoravimus; sed hæc epistola cum multis aliis intercidit. Non dubium est quin hæc Romanorum epistolæ magno usui Cypriano fuerint in his rerum difficultatibus; atque hæc forte causa existit cur in epistolis quas reliquo hujus anni tempore scriptas recensebimus, non iidem curarum aculei Cyprianum pungere videantur, compressis videlicet ad tempus seditiosis et nefaria consilia tacite intendentibus, quæ anno sequenti inempte perficere conati sunt.

XV. — PERSECUTIO RECRDESCIT : PAX FUTURA S. CYPRIANO REVELATUR. — RES INTERIM AB EO GESTÆ ET SCRIPTÆ ANNO 250 EXEUNTE RECENSENTUR.

Circa mensem octobrem scriptam conjicio Epistolam xxxvii, in qua Cyprianus presbyteros et diaconos idem admonet quod jam sæpe illos admonerat, ut confessoribus in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, et dies quibus in carcere excedunt, annotentur. Laudat diligentiam Tertulli presbyteri cum in confessoribus omni humanitatis officio juvandis, tum in diebus quibus in carcere transeunt, sibi significandis. Hanc epistolam, minus commode in maximo persecutionis ardore a Tillemontio et aliis collocatam, referre malui ad illud tempus quo, refrigerante persecutione, et confessoribus magis in carcere quam inter tormenta morientibus, sperabat Cyprianus se cito sacrificia, Domino protegente, cum clero suo celebraturum.

Scripta non multo post videtur Epistola viii, cum in visione divinitus oblata Cyprianus audiisset: « Dic illi securus sit, quia pax ventura est. Sed quod interim morula est, supervenit adhuc aliqui qui probentur. » Persecutio adhuc gregem populabatur, ut statim addit Cyprianus, et cum interdum mitior, interdum asperior fuisset, videtur sub ipsum finem, ut observat Tillemontius, violenter recruduisse. Quod enim ait Cyprianus tormenta venisse dum confesso-

res non tenent disciplinam, non videtur res mense aprili aut maio gestas in memoriam revocare, sed præsentem rerum statum describere, idque ex ejus verbis satis perspicitur. « Quas autem plagas, inquit, quæ vulnera non mereremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque, dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ timida et inverecunda jaectatio, tormenta venerunt. Hæc patimur delicto et merito nostro. » Videtur ad hoc tempus referendum quod narrat Cyprianus in Epist. xi, de quinque primoribus Carthaginiis, « qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem (Christianorum) subruerent. » Non enim hic visionem refert, ut nonnulli existimarunt, sed rem omnibus cognitam et testatam; nec difficile creditu est quinque urbis primores magistratui in edicto aliquo adversus Christianos aut promulgando aut exsequendo adjunctos fuisse. Quod autem addit Cyprianus, « Eadem nunc ratio, eadem rursus eversio per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis inducitur, » id profecto non facinus presbyterorum visione aliqua præsignificatum fuisse indicat, sed potius idem Ecclesiæ ab illis periculum creari, quod ei antea a magistratibus et quinque urbis primoribus existerat. Violentam fuisse persecutionis conclusionem illud etiam argumento est, quod, cum clerus Carthagenensis integer hactenus et purus inter tanta malorum contagia fuisset, nonnullorum ruinas Cyprianus in litteris hoc anno exeunte scriptis, nempe vi et xxxv, deplet. Eos autem qui lapsi sunt ex presbyterio fuisse, non ex inferiorum clericorum numero inde conjici potest, quod Cyprianus presbyterum Numidicum, quem Carthagenensium presbyterorum numero adscripsit, mirabiliter servatum fuisse dicat in Epist. xxxv, ut « cum clero (Carthagenensi) Dominus adjungeret et desolatam per lapsum quorundam presbyterorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. » At idem non dicit de Aurelio et Celerino gloriosis confessoribus, quos circa idem tempus lectores ordinavit. Presbyter ille Numidicus hortatu suo copiosum martyrum numerum lapidibus et flammis necatum ante se miserat, uxorem lateri suo adhærentem concrematam simul cum cæteris lætus aspexerat. Ipse semiustulatus et lapidibus obrutus et pro mortuo derelictus, a filia sollicitè inquirente inventus, et extractus et refocillatus, remanserat invitus. Hunc Cyprianus ad episcopatum promovere statuerat cum Carthaginem rediisset; sed interim admonitus et instructus dignatione divina, cum presbyterorum Carthagenensium numero adscripsit, ac hujus lætitiæ nuntium ad presbyteros et diaconos et plebem prescripsit (Epist. xxxv).

Circa idem tempus duo eximii confessores a Cypriano et episcopis qui aderant ordinati sunt lectores, Aurelius et Celerinus, prior quidem Aurelius, ac paucis post diebus Celerinus, quem Cyprianus Aurelio adjungere voluerat, sed is honorem constanter recusavit, ac tandem visione noctu oblata coactus est

cedere. De his ordinationibus Cyprianus presbyteros et diaconos ac plebem universam certiores facit per Epist. xxxiii et xxxiv. Hæc autem contingere inter prima pacis affulgentis gaudia, ut patet ex his Cypriani verbis de Aurelio, in Ep. xxviii: « Dominico legit interim nobis, id est, auspiciatus est pacem dum dedicat lectionem. » Erat Aurelius illustris adolescens, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude proventus: his confessus fuerat, et coram magistratibus, qui eum exsilio damnarunt, et coram proconsole, cujus jussu acerrime cruciatus est. Dubitat Cyprianus utrum in eo plus prædicit gloriam vulnere, an verecundiam morum et eximiam humilitatem. Celerinus quoque gravissimos cruciatus pertulerat, ac ipsum Decium, cujus sub oculis torquebatur, virtutem suam laudare et admirari coegerat. Domestica illum exempla hortabantur; nam avia ejus Celerina, patruus et avunculus Laurentinus et Egnatius martyrii coronam reportaverant. Egregium illud par adolescentium Cyprianus non altius exivit, quam ad lectoris munus, sed presbyterii honorem jam tum illis designavit, « ut et sportulis iisdem cum presbyteris » honorarentur, « et divisiones mensuras æquatis quantitatibus » partirentur.

Celerinus Roma in Africam adveniens, cum se ad Cyprianum contulisset, demonstravit ei quanti illum facerent, quantumque diligenter Romani confessores. Hanc causam habuit Cyprianus scribendæ ad illos Epistolæ xvi, in qua quidem sic describit quatuor anni tempestates, quas in carcere confessores traduxerant, ut non dubium sit quin hæc epistola hoc anno 250 exacto aut saltem exeunte scripta sit. Postquam morula quam prædixerat Cyprianus, effluxit, initium aliquod pacis degustavit ecclesia Carthaginensis, ac confessores e carcere soluti sunt. Horum maxima pars confessionis gloriam optimis moribus tuebatur; sed nonnulli tantæ laudi dedecores fuerunt, quibus Cyprianus ebrietatem et lasciviam, arrogantiam, contumaciam et premiscua cum mulieribus eubilia exprobrat in Epistola vii. Idem etiam tangit in Epistola vi, quam circa idem tempus, cum adhuc invitus in secessu teneretur, ad presbyteros et diaconos scripsit, ut eis pauperum et maxime confessorum curam commendaret. Quamvis enim confessores dimissi fuissent, nondum tamen plena et firma pax illuxerat. Quamobrem Cyprianus, etsi Carthaginem mente et animo ferebatur, tum ut suos reviseret, tum ut res ecclesiæ componeret, tamen obsequi coactus est sapienti presbyteri Tertulli consilio, qui auctor ei fuerat ne in eum locum ubi toties postulatus fuerat, tam cito prodiret. Nondum extorres redendi licentiam impetraverant, et cum nonnullos tranquillior rerum status invitasset ut injussi redirent, vehementer eos reprehendit Cyprianus in eadem epistola vii. Quietiam paulo ante festum Paschæ adhuc orabat « pacem plenissimam prius matri, tum filiis ejus. » (Ep. xi.)

XVI. — VICARIOS PRO SE MITTIT CYPRIANUS. --- MIXE FELICISSIMI.

Dum Cyprianus in secessu moratur, ne auctor esset

rumpendæ pacis, qui consulere omnibus debebat; interim scribit ad presbyteros et diaconos suos Epistolam xxxvi, in qua ait se ad eos venturum quando scripserint, « rebus compositis, ipsum venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere. » Deinde hortatur ut « viduarum et infirmorum et omnium pauperum curam diligenter » habeant, « sed et peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus » suggerant « de quantitate mea propria, inquit, quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi; quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, nisi eidem per Naricum acolythum aliam portionem, ut largius et promptius circa laborantes fiat operatio. » Observat Tillemontius videri ex his verbis Cyprianum, cum Carthagine discederet, pecuniæ summam apud Rogatianum reliquisse. In quo quidem plurimis se difficultatibus implicari fatetur. Nam primo Rogatianus ante secessum Cypriani confessus est, sic enim existimat vir eruditus. Deinde vero, etiamsi prius discessisset Cyprianus, cum Rogatianus tamdiu in carcere jacuerit, non videtur pecuniæ summa in tuto apud eum fuisse. Denique, cum hæc Epistola xxxvi, anno 250 exeunte aut 251 incunte scripta sit, cur dubitat Cyprianus an pecunia quam tanto ante dederat, universa erogata fuerit? His incommodis permotus Tillemontius, pro his verbis, « apud Rogatianum dimisi, » legendum conjicit, « ad Rogatianum misi: » sed necesse non videtur immutare contextum; neque enim hæc verba necessario demonstrant Cyprianum Carthagine discedentem Rogatiano pecuniam commisisse, sed significare possunt S. Martyrem, cum ad eum in secessu latentem propria ipsius quantitas mitti solet, noluisse ut hæc pecuniæ summa de more ad se perferretur, eamque apud Rogatianum reliquisse. Perro, cum parum temporis effluxisset ex quo Rogatianus ac ceteri confessores e carcere exierant, non immerito dubitabat Cyprianus an universa hæc pecunia esset erogata.

Præter Rogatianum, duos episcopos Caldonium et Herculanium ac presbyterum Numidicum pro se vicarios miserat Cyprianus, ut expungerent « necessitates fratrum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum juvarent; simul etiam et ætates eorum et condiciones et merita » discernere, ut omnes optime nosset Cyprianus, « et dignos quosque et humiles et mites ad ecclesiasticæ administrationis officia » promoveret. Sed, cum episcopi illi et presbyteri mandata Cypriani facerent, supervenit Felicissimus, vir projecta temeritate et summa audacia, ac intercessit « ne quis possit expungi, neve ea quæ » desideraverat Cyprianus, « possent diligenti examinatione discerni; comminatus etiam fratribus qui primi expungi accesserant, potentatu improlo et terrore violento, quod secum in morte non communicarent. » Postea proripuit se « cum plurimis duces se lætionis et seditionis principem temerario furore contestans. » Certior factus his de rebus Cyprianus a Caldonio et Herculano episcopis

et Rogatianò ac Numidien presbyteris, scripsit ad eos Epistolam trigesimam octavam, in qua Felicissimum excommunicat, tum ob nefarium schisma, tum quod « ad fraudes ejus et rapinas, quas, inquit, dilucida veritate cognovimus : adulterii etiam crimen accedit, quod fratres nostri, graves viri, deprehendisse se nuntiaverunt, et probaturos sese asseveraverunt. » Augendo autem, qui se Felicissimo sociaverat, idem minatur Cyprianus si ultra eum eo perseveraverit. Non facile explicatur quid sibi vellet Felicissimus cum « potentatu improbo et terrore violento » minaretur secum in morte non communicaturos qui Cypriano obtemperassent. Pro eo quod Baluzius posuit « in morte, » veterum codicum auctoritate nixus, habent aliæ editiones « in monte, » sed sive legatur « in monte, » sive « in morte, » an intentata ab ejusmodi homine excommunicatio violentum terrorem inculcere potuit? nonne tunc potius terruisset si minatus esset sese Catholicos coacturum ut secum communicarent? an hominibus episcopo suo affixis et Felicissimum detestantibus grave incommodum videri potuit, communionem hominis nequissimi carere? Equidem, quantum in re perobscura conjicere possum, suspicor Felicissimum non excommunicationem solum, sed etiam mortem ipsam minatum esse, ita ut secum in morte, quam intentabat, non communicaturos diceret qui Cypriano obtemperassent. Cum Cornelius territus fuisse videretur « minis parvicidibus » Felicissimi, declarat Cyprianus in Ep. LV, sua nihil interesse « aut a quo aut quando perimatur, mortis et sanguinis premium de Domino recepturus. » Quod si in Cornelium et Cyprianum parvicidales minæ Felicissimi proruperunt, quis miretur plebeculam ejusmodi minis ab eo exterritam fuisse?

Cypriano diligenter paruerunt episcopi et presbyteri quorum vicaria opera absens utebatur, et Felicissimum ejusque præcipuos sectatores excommunicarunt, ut patet ex Epistola inter Cyprianicas xxxix, quæ tamen non tam videtur esse epistola, quam libellus excommunicationis publice propositus.

XVII.—SCHISMA FELICISSIMI ANNO 251 INECNTE.—NOVATUS UNUS EX QUINQUE SCHISMATICIS PRESBYTERIS.
— DE EPISTOLA XL CYPRIANI.

Non est operæ pretium refellere quæ de Felicissimi sacerdotio minus belle opinatus est Baronius. Hunc enim laicum fuisse cum schisma conflavit, testis est locuples Cyprianus, qui Novatum illi diaconatum isdem machinationibus quibus et Novatianum episcopatum, conciliasse declarat : « Ipse est, inquit Ep. XLIV, qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit. .... Qui istic adversus ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum constituit. » Porro hæc ordinatio fieri non potuit nisi post apertum schisma; nec ulla prorsus ratione eam Pearsonius ante schisma collocat, cum Cyprianus, ut observat Tillemontius, hoc facinus non recenseat inter scelera Felicissimi (in Ep. xxxviii). Ipse etiam Novatus,

etsi fax erat illius incendii, suam tamen nequitiam initio schismatis obscure ferebat, nec sese cum Felicissimo palam et aperte conjungebat. Quod si id ausus fuisset, eandem subisset excommunicationem ac alii Felicissimi sectatores. Nec citius anno 251 ineunte, nec serius collocari potest hoc schisma. Nam, ut demonstrat Tillemontius adversus Pearsonium qui illud refert ad annum 258, nullam prorsus exstat schismatis vestigium in epistolis anno 250 scriptis; nec hujus rei nuntium ullum Cyprianus acceperat cum scriberet Epistolam xxxvi, quæ schismaticis erumpendi occasionem dedit. Neque etiam serius ab Ecclesia defecit Felicissimus; nam quinque presbyteri, qui circa Pascha sese undarunt, jam illius partes aliquamdiu occulte foverant.

Statuerat Cyprianus Pascha hujus anni 251 in ecclesia sua celebrare: pungebat enim illum « exilium jam biennii, et a vultibus atque oculis (suorum) lugubris separatio, dolor jugis et gemitus qui eum solum continua lamentatione diseruciabat, lacrymarum diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti necdum complexibus (suorum) inhaerere » contingeret (Ep. xi). Sed huic dolori, quem spes maturi reditus leniebat, cumulus accessit quinque presbyterorum perfidia, qui in apertum schisma, quod dudum improbis animis parturiebant, tandem ante Pascha hujus anni eruperunt, et Cyprianum minis et insidiis suis eo redegerunt ut redire ante Pascha non auderet, ne ipso adveniente « tumultus illie major oriretur, et cum paci et tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse et persecutionem denuo exacerbasse videretur. » (*Ibid.*)

Quinque illi presbyteri, cum jam antea conjurassent contra episcopatum Cypriani, confessores nonnullos a debita episcopo reverentia avocassent et in vitia impegissent prorsus inhonesta, palam « se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterrunt, eosque a medela vulneris sui » avocarunt, et « intermissis precibus et orationibus, quibus Dominus longa et continua satisfactione placandus, ad exitiosam temeritatem mendacioris pacis » invitaverunt. His etiam Cyprianus Felicissimi schisma, ut occultis auctoribus, attribuit. Quamvis tot mala ab ejusmodi hominibus orta essent, non optabat tamen Cyprianus, ut se ultro ejicerent, sed sententiam, quam illius indulgentia effugerant, de se ipsi tulerunt, et « de Dei providentiâ, hoc nec volente nec optante Cypriano, immo et ignoscente et tacente, » pœnas quas meruerant rependerunt. » (*Ibid.*) Miror sane Novatum in *Annalibus Cyprianicis* ex numero quinque presbyterorum eximi, cum Cyprianus de eo in Ep. XLIX, sic loquatur: « Idem est Novatus qui apud nos priusmodi discordiæ et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione et ambitione constituit, etc. » Erat etiam ex eodem numero,

ut testatur Cyprianus in Epist. LV, Fortunatus, quem schismatici pseudoepiscopum Carthaginensem postea creaverunt. Duo alij non improbabiler in eundem numerum veniunt Donatus et Gordius, de quibus agitur in Epist. VI, ac forte etiam quinto loco Gaius Didensis, quem Cyprianus a communione sua removet per Epistolam XXVIII. Quatuor presbyteri, Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, scripserant ad Cyprianum paulo ante schisma Felicissimi: qua de re scripserint non indicat Cyprianus, sed declarat se illis rescribere solum non potuisse, quando a primordio episcopatus statuerat nihil sine consilio cleri et sine consensu plebis sua privatim sententia gerere. (Ep. VI.)

Postquam de quinque presbyterorum scelere didicit Cyprianus, scripsit universæ plebi Epistolam XI, in qua schismaticorum nequitiam nativis coloribus describit, unitatem Ecclesiæ demonstrat, et stantes et lapsos hortatur, istos quidem ut comparatam in persecutione laudem tueantur, hos vero ut « in secunda hac tentatione spei et paci suæ fideliter » consulant; tandem declarat persecutionis novissimam hanc esse et extremam tentationem, « que et ipsa cito, inquit, Domino protegente transibit, ut repræsentet vobis post Paschæ diem cum collegis meis. » Observat Tillemontius scripsisse etiam ea de re Cyprianum ad clerum, sed epistolam ad nos non pervenisse. Commemoratur enim Cyprianus in Epist. XLII litteras ad clerum et ad plebem de Felicissimo ac de ejus presbyterio a se scriptas, quæ et ordinationem et rationem rei gestæ loquebantur.

XVIII.—REDIT CYPRIANUS PERSECUTIONE SOPITA, ET CUM COLLEGIS DELIBERAT DE CAUSA LAPSORUM; SED ANTE CONCILIUM SCRIBIT LIBRUM DE LAPSIS.

Pax divinitus promissa cum ecclesiæ Africanæ tandem aliquando affulsisset, prodit post Pascha Cyprianus e recessu, in quo annum jam et quatuor circiter menses latebat. Persecutionem sopitam tunc fuisse ait in Epist. LI, omnino sedatam fuisse non dicit. Revera, quamdiu vixit Decius, ejus crudelitas semper metuenda fuit Christianis. Hinc Cornelius papa, mense Junio electus, sedebat « intrepidus », teste Cypriano Ep. LII (p. 69), « Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. » Non videtur ergo hanc pacem alia res conciliasse, quam injectus Decio metus a Lucio Prisco, qui cum Macedoniæ præisset, imperium occupaverat in hac provincia, et vires suas cum Gothis adversus Decium conjunxerat. Redcunt Cypriano lætissimum spectaculum fuit, et plurimos confessores, in quibus et fœminæ et virgines et pueri enitebant, et cæteram stantium multitudinem, quibus nihil tanti fuerat ut imperatoris edictis parerent, in ecclesia congregatos intueri. Sed cum sollicitudine distringebant lapsi, non illi quidem qui vere et ex animo penitentiam amplexi fuerant, nam istis mirum in modum gratulatus fuerat, eique ostenderat Dominus « quid ejusmodi et

tales servi de ejus benignitate mereantur »; sed qui se apostatis et perfidis junxerant, aut peccatum suum furto quodam abscondere, aut cognitum penitentiae legibus subducere tentabant. Paulo post reditum Cypriani, multa Deus exempla in eos constituit qui, cum peccata sacerdotibus confessi non fuissent, ad communionem accedere ausi fuerant: « Multi quotidie penitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplebantur, multi usque ad insaniam mentis excoordes dementiæ furore » quatiebantur. Multæ aliæ iracundiæ divinæ ostensiones in ejusmodi homines, ut discimus ex libro *de Lapsis*, tum vigente persecutione, tum etiam post Cypriani reditum, editæ fuerunt; a quibus immunem non fuisse narrat puellam quamdam, quam, a nutrice ad simulacra deductam, imprudens et insciens hujus rei mater, sacrificante Cypriano, in ecclesiam intulerat.

Promiserat Cyprianus se de lapsorum causa, statim ac rediisset, cum collegis suis inita subductaque ratione judicaturum, « ut præpositi cum clero convenientes, præsentem stantium plebem, quibus et ipsis pro fide et timore suo honor habendus, disponere omnia consilii communis religione » possent (Epist. XIV). Non defuit promissis; sed videtur, antequam concilium haberetur, librum *de Lapsis* scripsisse, ut lapsorum animos ad concilii decreta, ut par erat, suscipienda præpararet. Hunc tamen librum Pearsonius post Decii mortem et auctor *Observationum in Bibliothecam Dupini* post concilium Carthaginense compositum existimant. Negat utrumque Tillemontius gravissimis de causis. Ac primo quidem hoc argumento utitur adversus Pearsonium, quòd, cum Romani confessores eodem mense quo cæsus est Decius, in ecclesiam redierint, liber iste *de Lapsis*, qui ad eos ante reditum in Ecclesiam simul cum libro *de Unitate Ecclesiæ* missus est, post mortem Decii rejici non possit. Repugnat enim ut in eundem et eundem mensem tot insignes eventus conjiciantur, cædes Decii, nuntius hujus rei in omnes provincias, pax Ecclesiæ, duo libri a Cypriano scripti et Romam missi, ac confessorum reditus in Ecclesiam his libris perfectis. Pearsonium moverunt quæ initio libri leguntur, « Ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. » Ex quibus concludit jam tum Decium vexatæ religionis christianæ poenas dedisse. Observat Tillemontius Decium Lucii Prisci defectione et Gothorum progressibus sic impeditum fuisse, ut jam tum Deus sanguinem Christianorum manifeste ulcisceretur, et pacem in ecclesia saltem Africana constitueret. Verum indignum existimat Cypriano, ut qui pro imperatore quotidie precabatur, in illius calamitate exsultaret. Quare hæc verba aut a Cypriano post Decii mortem addita, aut ad proconsulis supplicium, aut alium quemvis eventum referenda suspicatur. Sed non video cur Cypriani verba de ipso Decio nondum imperio et vita spoliato, sed jam oppugnatu interpretari metnamus. Nihil retabat quominus Cyprianus, etsi pro imperatore quotidie precabatur, illius tamen calamitatem ex

ultione divina repeteret, cum præsertim ipsum Decium non appellet, nec in eum quidquam dicat asperius. Mortuo Decio longe vehementer fuit, ut videre est in Epistola ad Antonianum, ubi tyrannum illum vocat ejusque crudelitatem depingit, adeo ut quod una vocula in libro de *Lapsis* contentus fuit, eaque tam leni, id argumento esse debeat Decium adhuc regnasse.

Non difficiliter probatur librum de *Lapsis* ante concilium Carthaginense scriptum fuisse. Concilii decreta nusquam in hoc libro memorantur: Libellaticis concessa pax in concilio. At non solum Libellaticis Cyprianus in hoc libro, sed eos etiam « qui de hoc vel cogitaverunt, » hortatur ut non cessent in agenda pœnitentiâ atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videntur, in neglecta satisfactioe emuletur. » Scriptum esse librum inter prima reddita pacis gaudia ex initio patet: « Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ redita est, et quod difficile nuper incredulis et perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina sceleritas nostra reparata est...: exoptatus votis omnium dies venit... Confessores, præconio boni nominis claros et virtutis ac fidei laudibus gloriosos, lætis conspectibus intuemur, sanctis osculis adherentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors caudida, etc. » Videtur ergo liber de *Lapsis* viam stravisse concilio Carthaginensi, quod paulo post reditum Cypriani habitum est. Mense maio hujus anni 251 collocatur a Pearsonio, idque cum verbis Cypriani quadrat: « Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, inquit Epist. I. I (p. 67), persecutione sôpita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fides sua et Domini tutela protexit, in unum convenimus. » Adfuisse presbyteros et diaconos patet ex Epist. LV. Quod ait Cyprianus in eadem Epist. LI et in Epist. LV, episcopos scripsisse ad Cornelium et de lapsis « participato invicem consilio » statutum fuisse, id prima specie videtur concilium serius habitum probare; nam Cornelius mense junio electus est, nec statim litteras accepit ab episcopis Africanis, qui non ad eum aliquamdiu, sed ad ipsius ecclesiam litteras suas mittebant, donec legati quos Romam miserant, certum de dissensione ibi exorta nuntium referrent. Sed, ut observat Tillemontius, fieri potuit ut ex episcopis qui concilio interfuerant, multi adhuc Carthagine versarentur cum de legitima Cornelii electione constitit; qui, cum ad Cornelium suo et aliorum nomina scripserint, non immerito visi sunt conjunctis eum Cornelio consiliis statuere quidquid de lapsis statuerunt. Hæc autem verba ex Epistola LV, « concilio frequenter acto, » sic post Pearsonium interpretatur Tillemontius, quasi concilium sæpe repetitum fuerit, ita ut quibusdam episcopis Carthagine absentibus, quibusdam succedentibus, continuatum quodammodo videri possit.

Præcipua concilii deliberatio in lapsorum causis di-

judicandis versata est; et cum summa esset circumstantiarum varietas, omnia singulari prudentia, tamquam aurificis statera, examinata sunt. Alii enim nefando sacrificio, alii solis libellis contaminati, vel etiam crimen sola cogitatione susceperant. Non æquandi erant, ait Cyprianus Ep. LI (p. 70), « ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, et qui reluctatus et congressus diu ad hoc lumentum opus necessitate pervenit; ille qui et se et omnes suos prodidit, et qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens, uxorem et liberos et domum totam periculi sui perfunctione protexit; ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, et qui inquilinis et colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres et profugi recedebant, in sua tecta et hospitia recepit, ostendens et offerens Domino multas animas viventes et incolumes, quæ pro una saucia deprecantur. » Alii denique serius lapsi fuerant, alii citius; alii ad pœnitentiâ statim confugerant, alii, nimia libellorum a martyribus acceptorum fiducia, hoc remedium effugere conati fuerant. Itaque examinatae sunt in concilio Carthaginensi « cause et voluntates et necessitates singulorum, et in libello singulorum placita conscripta sunt. » (*Ibid.*) Huic libellum non absimilem fuisse canonibus pœnitentialibus merito observavit Baronius, nec ulla prorsus ratione librum de *Lapsis* intelligit editor Oxoniensis in notis ad hunc locum. Videri possunt quæ de concilii decretis in præfatione diximus.

Suspiciatur Tillemontius decretum in eodem concilio fuisse ut, si qua instaret persecutio, lapsis ante præscriptum tempus communico daretur. In hanc illum suspensionem induxerunt hæc Cypriani verba ex Epist. LI (pag. 71): « Nec ad pœnitentiâ quis a nobis compelli potest, inquit, si pœnitentiæ fructus subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prælium. Si vero ante prælium infirmitas urserit, cum solatio pacis et communicationis abscedit. » Sed hujus loci ea videtur esse sententiâ, spem pacis post pœnitentiâ consequendæ id habere commodi, ut lapsorum animos erigat et ad acrius pugnandum, si qua redierit occasio, corroboret, quia, ut paulo ante dixerat Cyprianus, « ad fidem et virtutem de pœnitentiâ robur armatur; quod armari non poterit si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure et crudeliter segregatus ad gentiles se vias et secularia opera convertat, vel ad hæreticos et schismaticos rejectus ab Ecclesia transeat. » Præterea, si decretum in hoc concilio fuisset ut lapsis urgente persecutione communico daretur, non id omisissent Cyprianus et alii episcopi in Epist. LIV, in qua quod decreverant de lapsis ob instantem persecutionem in Ecclesiam colligendis, id Cornelio approbare non conantur ex concilii prioris auctoritate, sed « Spiritu sancto suggerente » ita se statuere declarant. Memorat Cyprianus in Epistola LV, aliud de episcopis lapsis ejusdem concilii decretum; ejusmodi homines ad pœnitentiâ « quidem agenda posse admitti, ab or-

dinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi. » Prodiit coram episcopis in concilio congregatis Felicissimus cum presbyteris ipsi affixis, ut perspicitur ex Ep. XLII; sed eos auditos episcopi condemnarunt et abstinerunt. « Sed et Jovinus et Maximus episcopi, ob nefanda sacrificia et crimina in se probata sententia novem episcoporum condemnati, iterato in concilio abstenti » sunt, ait Cyprianus in Epist. LV (p. 84).

Quemadmodum in hoc concilio « non consensione » tantum episcoporum « sed et comminatione », ut ait Cyprianus ep. LV (p. 85), decretum est « ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret : » ita justis martyrum petitionibus aliquid honoris causa, ut ferebat Ecclesiæ consuetudo, delatum fuisse crediderim. Nam in libro *de Lapsis*, quem Cyprianus in Ep. LI, nuper legisse se Carthagine testatur, unde etiam nonnulli in ipso concilio lectum fuisse colligunt; in hoc, inquam, libro, ut nimiam martyrum nonnullorum « in remittendis passim donandisque peccatis » licentiam refellit Cyprianus, ita eorum mandatis aliquid fatetur posse concedi, « si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis et prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio » (pag. 187). Fatetur etiam (p. 195) Deum in acceptum referre posse quidquid pro veris pœnitentibus « et petierint martyres et fecerint sacerdotes. » Quare verisimile est Mappalio martyri, qui matrem suam atque, ut in nonnullis editionibus legitur, sororem domestica pietate commotus commendaverat, aliquid concessum fuisse, et aliis etiam qui Lucianum imitati non fuerant, sed, ut præcipit Cyprianus Ep. XI, diligenter inspexerant « et actum et opera et merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera et qualitates », et quos ipsi noverant, « quorum pœnitentiam satisfactioni proximam » conspiciabant, eos nominalim libello designaverant.

XIX. — PRUDENTIA SANCTI CYPRIANI IN COMPRIMENDO SCHISMATE NOVATIANI, ET CONFIRMANDO EPISCOPATU S. CORNELII.

Defuncto gravissimis molestiis Cypriano, quas ei nonnullorum martyrum intemperans indulgentia et inopia schismaticorum temeritas exhibuerant, novæ difficultates supervenerunt, exorta Romæ dissensione, ac Novatiani hæresi aditum in varias ecclesias tentante. Post Fabianum, qui die 20 januarii, anno 250, martyr obiit, episcopo caruerat Ecclesia Romana, nec pastoris eligendi locum reliquerat Deei crudelitas. Sed tandem, tyranno absente, imperio in urbe Julio Valenti delato, cum tempus commodissimum oblatum esset, electus est « de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio et de sacerdotum antiquorum et honorum virorum collegio, » S. Cornelius, vir omni laude cumulatus, de quo quanta judicia fecerit Cyprianus ex pluribus illius epistolis perspicitur, præsertim ex Ep. LII. Constat hanc electionem factam fuisse post Pas-

cha hujus anni 251, si quidem Cyprianus, qui Carthagine, elapsis diebus festis, rediit, concilium habebat cum collegis cum hujus electionis nuntius allatus est. Quinetiam usque ad diem quartum junii electio differenda est, si Pearsonii conjecturas sequamur, quæ probabiles Tillemontio visa sunt. Nam, cum ex duobus pontificalibus, alter a Bueherio promulgatus Cornelium duos annos, tres menses et decem dies sedisse dicat, alter a Bollando editus unum S. Pontifici annum, duos menses et tres dies attribuat, Pearsonius, ex utroque excerptens quæ convenire visa sunt, et quæ minus quadrabant emendans, Cornelium sedisse annum unum, tres menses et decem dies existimat, sicque electionem refert ad diem quartum junii anni 251, ut eam cum ipsius morte concidat, quam idibus septembris, anno 252, contigisse multis magnisque indiciis patet.

Novatus, qui in Africa « primum discordiæ et schismatis incendium seminaverat, » ut ait Cyprianus in Epist. XLIX, « Romam quoque ad eventandam Ecclesiam navigans, similia illie et paria molitus est. » Dedit se Novatiano, etique suas artes et fecundum ingenium dicavit. Novatianus hoc administro confisus, quinque presbyteros, nonnullos confessores ac partem plebis ad usus suos adjunxit, ac Cornelii intercessit electioni, variis illum criminibus accusans, in his quod libello sese contaminassèt. Cum utraque pars scripsisset in Africam, Cyprianus et plurimi alii episcopi qui ad eum venerant, rem tanti momenti omni animi provisione tractandam intellexerunt. Itaque Cyprianus præcepit ut clero et plebi legerentur litteræ Cornelii « quæ religiosas simplicitatem sonabant » illiusque « episcopatus ordinationem singulorum auribus intimavit; » quæ vero ex diverso adversus Cornelium ejusque presbyteros in librum Carthagine « transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis, » ea penitus respuit Ep. XLII; sed tamen cum episcopis compluribus qui in unum convenerant, statuit ut « legatis coepiscopis Caldano et Fortunato Romam missis, omnia interim integra suspenderetur, donec iidem collegæ, rebus illie aut ad pacem redactis aut pro veritate compertis, redirent. » Non ignorabant episcopi Africani satis fuisse, ex veteri more, ut se Cornelius episcopum factum per litteras nuntiaret; sed, ut illius adversariis omnem perturbandæ Ecclesiæ causam præcluderent, litteras episcoporum a quibus ordinatus fuerat desiderarunt, et legatas miserunt qui has litteras referrent, et totam rem diligenter exploratam narrarent, « ut tum demum, scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino in Africa positos episcopos litteræ fierent, et Cornelium universi collegæ, illiusque communicationem, id est catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem probarent firmiter ac tenerent. » (Ep. XLII.) Hæc autem a Cypriano ea mente ejusque collegis provisæ esse, ac Cornelii electionem stabilirent, non quod eam in suspicionem vocarent, inde etiam perspicitur, quod Cyprianus « singulis navigantibus, ne cum

scandalo ullo navigarent rationem reddebat, eosque hortabatur « ut Ecclesie catholice radicem ac matricem agnoscerent ac tenerent, » id est, cum Cornelio communicarent. Sed tamen littere ad presbyteros et diaconos, non ad Cornelium dirigebantur; et cum Cyprianus ac Cerealis Hadrumetum ante reditum legatorum venissent, ac presbyteros et diaconos illius civitatis, absente Polycarpo episcopo, decessissent quid in concilio decretum fuisset; ipsi quoque quod et ceteri observare ceperunt, et litteras presbyteris et diaconis Romanis inscripserunt, quamvis antea ad ipsum Cornelium Polycarpi nomine littere dirigerentur (*Ibid.*).

Antequam redirent legati, venerunt Carthaginem missi a Novatiano Maximus presbyter et Augendus diaconus, et Machaus quidam et Longinus: eumque ex litteris quas secum ferebant, et ex eorum sermone atque asseruatione Novatianum episcopum factum Cyprianus ejusque collegæ comperissent, a communionem eos statim cohibendos esse censuerunt, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant.

Postquam reversi sunt legati cum litteris episcoporum qui ordinationi Cornelii interfuerant, supervenerunt Roma duo alii episcopi Africani, Pompeius et Stephanus, qui, cum totam rem oculis suis vidissent, « ipsi quoque ad instruendos (episcopos Africanos) manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt (Ep. xli). » Duos illos episcopos Romam missos fuisse existimat Pearsonius, ut electioni episcopi Romani interessent; sed, ut observat Tillemontius, præterquam quod nullum exstat exemplum ejusmodi legationum, nec de futura electione Africani quidquam videntur cognovisse, certe si legati Romam ad hoc munus missi fuissent, necesse non fuisset Caldonium et Fortunatum postea mittere, sed commodius multo fuisset istorum, qui totam rem oculis suis exploraverant, relitum expectare. Hos tamen Caldonius et Fortunatus occuparunt. Adeo verum est non a collegis missos fuisse, sed aut persecutione saviente fugisse, aut negotiorum causa Romam profectos esse. Horum testimonio cum legatorem narratione et litteris collegarum Cornelii consentiente, sic de legitima istius ordinatione apud omnes constitit, « ut nec necesse fuerit ultra audiri eos qui a Novatiano venerant missi. » (*Ibid.*)

XX. — QUO TEMPORE ERUPIT SCHISMA NOVATIANI.

Sed non parvi interest ad rerum a Cypriano gestarum ordinem, quo tempore schisma conflaverit Novatianus, quo tempore ordinationem susceperit inquirere. Opinati sunt Valesius et Pearsonius eadem schismatis initia fuisse ac anni 251. Tillemontius ante ordinationem Cornelii id contigisse negat. Magni est momenti in utraque sententiâ testimonium Cornelii in epistola ad Fabium Antiochenum, ubi S. Pontifex testatur S. Moysen martyrem, dum ad-

huc in vivis esset, Novatiano et quinque presbyteris communionem denegasse. Unde, cum inter utrosque conveniat S. Moysen sic egisse cum Novatiano palam et aperte schismatico, Valesius et Pearsonius concludunt schisma cum anno 251 incepisse, quia S. Moyses initio hujus anni in carcere obiit, ut est in vetusto Bucherii Pontificum catalogo: Tillemontius vero, cum certo teneat schisma ante ordinationem Cornelii non erupisse, mortem Moysis, quem Cornelius nuper martyrio perfunctum fuisse dicit, in mensem novembrem rejicit ejusdem anni 251. Sic mediam inter utrosque viam inibo, ut ex utraque sententiâ aliquid assumam, aliquid etiam refellam. Etsi enim schisma ante Cornelii ordinationem erupisse non credam, videtur tamen multo ante occultis molitionibus informatum et præparatum, ita ut necessitatem non afferat S. Moysis martyrii cum Tillemontio differendi, nec mors S. Moysis schisma ad initium anni 251, cum Valesio et Pearsonio referre cogat.

Necessariis rationibus pugnat Tillemontius nullam Romæ schisma ante Cornelii ordinationem existitisse. 1° S. Paclanus Ep. ii (pp. 56 et 60) et auctor libri *ad Novatianum hæreticum*, declarant Novatianum concepta ex Cornelii episcopatu invidia in schisma impulsu fuisse. 2° Novatum, qui schisma Carthagine collabat mense martio aut saltem februario, perabsurde Pearsonius mense januario, Valesius februario Romam transferunt. Denique repugnat ut schisma Romæ exortum ecclesia Africana tandem ignoraverit, nec ante ad sedandam dissensionem miserit legatos, quam de Cornelii electione certior facta fuisset. Difficile est profecto his rationibus non assentiri.

Verum nec Tillemontio nec ipsius adversariis favet Cornelii testimonium, sed potius probat S. Moysen in Novatiano non apertum schisma, sed occultas machinationes multis improbe factis conjunctas condemnasse. Sic loquitur S. Pontifex apud Euseb. (l. vi, c. 45): Ὁ ἐν Ἰσραὴλ ὁ μακάριος Μωϋσῆς, παρ' ἡμῶν Ἰσραηλῆος μαρτυρήσας καλῶν τιμῶν καὶ θαυμαστῶν μαρτυριῶν ἐπὶ ὧν ὁ κόσμος, κατεῖδεν αὐτοῦ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκινδύνῳ ἐπιτήσσει σὺν τοῖς πάντεσσι πρεσβυτέροις τοῖς ἡμῶν αὐτῷ ἀποστράσαντι ἐαυτοῦς τῆς ἐκκλησίας. « Quem etiam (Novatianum) Moses, inquit, beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio et admirando martyrio perfunctus est, dum adhuc in vivis esset audaciam ejus ac furorem perspectum habens, a communionem sua separavit cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesie corpore abruperant. » Frustra vir eruditus ex his verbis, « nuper martyrio functus, » rem ante unum aut alterum mensem contigisse colligit, cum ejusmodi loquendi ratio hinc que ante decem menses vel etiam ante annum contigerunt, aptari possit. His inter verbis, « cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesia corpore abruperant, » fateor negatam apertis schismaticis communionem indicari. Sed græcæ voces sic optime redduntur, « cum quinque presbyteris

qui se pariter cum illo ab Ecclesia abruperunt. » Sic autem interpretando, non videtur schisma præcessisse negatam a Moysse communionem, sed potius subsecutum esse.

Multa in eodem testimonio hanc interpretationem confirmant. 1° Factum Moysis sic narrat Cornelius, sic ejus testimonio utitur, ut et laudem ei tribuat, quæ ipsi communis non sit cum omnibus, et Novatiano ignominiam non levem inurat. Porro nec sancto martyri magna laus fuisset homines aperto schismate implicatos, et tot episcopis, tot presbyteris ac plebi pene universæ detestatos, ad communionem suam non admittere; nec ipsis schismaticis totius orbis communionem exclusis magnam opprobrium fuisset unius martyris amissa communio. Deinde vero cum Novatianis schismaticis conventus cum suis ageret, an tunc eum cum S. Moysse communicare voluisse et repulsam tulisse dicemus? Non videtur aptum ad eam rem tempus fuisse. 2° Non dicit Cornelius communionem Novatiano negatam fuisse ob apertum schisma, sed quod ejus audaciam et furorem perspiceret Moyses. Satis multa improbe fecerat Novatianus, ut cum eo sic ageret Moyses, in primis quod in persecutione a diaconis monitus ut fratribus succurreret, non jam amplius presbyterum se esse velle dixerat. Hæc illa fuit audacia Novatiani, hic furor: ad quem cum accederet nefaria consiliorum conjunctio cum quinque presbyteris, non difficile fuit S. Moysi quid ad Ecclesiæ perniciem meditarentur prospicere, nec mirum si eum eis communicare noluit. 3° Si communionem manifestis schismaticis S. Moyses denegasset, non solum quinque presbyteros, sed etiam confessores qui Novatiano sese dederant, eadem sententia notasset. Nam quatuor confessores « de carcere prodeuntes schismaticis et hæreticis erroribus » exceperat, ut ait Cyprianus Ep. LI, eosque sibi ab initio sociaverat. » Novatianus, teste Cornelio apud Euseb. (lib. VI, c. 45), in hos Novatiani gregales idem esse debuit qui in quinque presbyteros erat; sed tamen quinque tantum presbyteris communionem negat. Quod argumento est eum in Novatiano non apertum schisma, non manifestam eum Cornelio et omnibus episcopis Cornelio adherentibus bellum condemnasse, sed nefarias molitiones, et inita cum quinque presbyteris Ecclesiæ perturbande consilia, quæ, pluribus Novatiani vitiiis addita, Moyssem deterruerunt quominus eum eo communicaret. 4° Martyrium Moysis non videtur mense novembri, ut existimat Tillemontius, sed potius ante ordinationem Cornelii contigisse. Constat martyres e carcere solutos fuisse cum Cornelius ordinatus est. Cur ergo solus Moyses particeps illius pacis non fuisset, quæ tam diu negatam eligendi episcopi copiam fecit? Deinde vero Moyses non in carcere obiit, ut est in Bucherii catalogo, sed sanguinem pro Christo profudit, ut demonstrat Tillemontius ex verbis Cornelii, qui eum præclaro et admirando martyrio perfunctum declarat. Porro ab ordinatione Cornelii usque ad mensem novembrem, non videtur Christianorum sanguis Romæ

fusus fuisse. Sedebat intrepidus Cornelius « Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda commicaretur, cum multo patientius et tolerabilius audiret leviri adversus se æmulum principem, quam Romæ constitui Dei sacerdotem, » ait Cyprianus, Epist. LI (p. 69). Quamobrem, aut Decius per totum illud tempus crudelitatis suæ satietatem capere non potuit, aut id in reditum suum differebat. Cum ergo Cornelius evaserit, cui tamen potissimum infensus erat Decius, non videtur Moyses præclaro et admirando martyrio perfunctus mense novembri, sed potius mense januario, ut est in vetusto Bucherii catalogo, vel certe ante finem persecutionis, ante ordinationem Cornelii et apertum schisma Novatiani.

XXI. — QUO TEMPORE ORDINATUS NOVATIANUS.

De ordinatione Novatiani non una est criticorum sententia. Pearsonius ipso mense junio ordinatum fuisse Novatianum putat, ejusque legatos julio ineunte Carthaginem venisse: Tillemontius id contigisse contendit post comprobatam universæ Africae judicio ordinationem Cornelii. Non leves rationes persuadent facinus admissum fuisse antequam Africa ordinationem Cornelii testimoniis suis confirmaret. Sed, antequam id probare incipiam, obiter observabo Pearsonium in his quæ ad Cornelii ordinationem spectant dispensandis minus accurate versari. Ait enim « mense junio jam affecto Cyprianum accepisse Cornelii et collegarum litteras. » Sed ex his quæ jam diximus ac deinceps dicemus, perspicitur episcopos Afros, acceptis Cornelii litteris, desiderasse ipsius collegarum litteras, ac tum demum ad firmandam Cornelii ordinationem ineubuisse, cum has collegarum litteras legati retulerunt. Cum autem ordinatus fuerit mense junio Cornelius, legati post acceptum hujus rei nuntium ab Afris missi, redire mense junio cum litteris non potuerunt.

Quod autem spectat ad ordinationem Novatiani, facile probatur adversus Tillemontium hoc scelus commissum fuisse paulo post ordinationem Cornelii, ac forte etiam ipso mense junio exeunte, ut visum est Pearsonio. Nam legati a Novatiano missi in Africam venerunt antequam Roma rediissent Caldonius et Fortunatus, quos episcopi Africanus in hanc urbem ad pacandas dissensiones miserant. Res est in promptu ex Epistola XLI, ubi narrat Cyprianus legatos Novatiani, statim atque Carthaginem venerunt et Novatianum episcopum factum nuntiarunt, a communionem prohibitos fuisse, « refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. » Deinde hæc addit: « Nam et ego et collegæ plurimi qui ad me convenerant, expectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii et Fortunati, quos ad te nuper et coepiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miseramus, ut, eis adventantibus et rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate et lucidius per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur. » Liqueat ergo Novatiani le-

gatos reditum Africanorum presulum celeritate superasse, eosque interim communione prohibitos fuisse dum legatorum reditus expectatur. Qui postquam redierunt, iisque supervenerunt duo alii episcopi Pompeius et Stephanus, qui Cornelii ordinationi interfuerant, tum vero et litteris Italorum episcoporum quas legati attulerant, et Pompeii et Stephani testimoniis sic illustrata et confirmata res est, « ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi. » Similiter in Epistola XLII narrat Cyprianus episcopos Africanos, postquam diversa pars episcopum sibi constituit, acceptis litteris tam Cornelii quam collegarum, « item adventantibus bonis viris, Pompeio et Stephano, a quibus hæc omnia cum lætitia communi asserta sunt firmiter et probata, » tum demum litteras ad Cornelium direxisse. Ergo Novatiani legati ante Carthaginem missi sunt quam Caldonius et Fortunatus Roma profecti fuissent, vel forte etiam antequam Romam pervenissent. Nam, si res oculis suis vidissent, cur litteris tantum quas attulerunt, ac non potius eorum quoque testimonio niteretur Cyprianus, quemadmodum Pompeii et Stephani testimonio nititur? Præterea testatur Cyprianus in Ep. XII se « ex litteris, quas secum ferebant legati Novatiani et ex eorum sermone atque asseveratione, Novatianum episcopum factum » comperisse. Unde patet primum hujus rei nuntium a legatis Novatiani allatum fuisse, nec quemquam in Africa horrendum scelus ante eorum adventum suspicatum fuisse. Ex quo etiam confirmatur quod jam diximus, eos advenisse non solum ante Pompeium et Stephanum a « quibus hæc omnia asserta et probata, » nempe episcopum constitutum esse a seditiosis « contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis et catholice unitatis, » sed etiam ante Caldonium et Fortunatum. Nam in litteris quas Caldonius et Fortunatus a Cornelio ejusque collegis attulerunt, scripta erant, ut testatur Cornelius Epist. XLVI, multa quæ præcesserant a confessoribus Novatiano adherentibus designata, quæque redeuntes ad Ecclesiam non sine lacrymis confessi sunt, in his « circumventos commisisse se schismatica et hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei (Novatiano) manus quasi in episcopum imponi. » At si ejusmodi litteræ adventum legatorum Novatiani occupassent, non ex his legatis Cyprianus et alii episcopi primum episcopatus a Novatiano arrepti nuntium accepissent.

Non potest ergo defendi sententia Tillemontii, nec ulla prorsus ratione accuratissimus scriptor ordinationem Novatiani post reditum legatorum Africae collocaat. Illud autem multo improbabilius, quod Ecclesiam, saltem Africanam, in comprobando Cornelii episcopatu jam consensisse ait cum Novatiano ordinatus est. Hæc Africanæ ecclesie consensio tum demum enituit cum episcopia Cypriano ejusque collegis qui Carthaginem aderant, de tota re admoniti litteras ad Cornelium scripserunt. Sed, antequam Cyprianus episcopos Africanos de rebus Romanæ Ecclesiæ certiores faceret, Primitivum presbyterum Romam misit eum

Epistola XLII, ut quomodo excepti essent Carthagine legati Novatiani nuntiaret. De suis enim in universam Africanam litteris non loquitur nisi in Epistola XLII, per Mettium hypodiatonum, et Nicephorum acolythum, qui Primitivum subsecuti sunt, perlata. « Sed et per provinciam nostram, inquit, hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus. » Tum cum autem Africani episcopi a Cypriano admoniti scriberent ad Cornelium; jam redierat Primitivus presbyter cum litteris Cornelii, quibus respondens Cyprianus ait (Ep. XLX): « Placuit ut per omnes omnino istie positos litteræ fierent, sicuti sunt, etc. » Igitur ab ordinatione Novatiani ad consensum Africae in comprobando episcopatu Cornelii multa intercesserunt, adventus legatorum Novatiani, reditus legatorum Africae, itus et reditus Primitivi presbyteri.

Nititur 1° Tillemontius his Cypriani verbis ex Ep. LI: « Quo (Petri loco) occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est. » Unde concludit jam ab omnibus episcopis aut saltem ab Africanis jura Cornelii fuisse firmata cum Novatiano ordinatus est. Sed minus animadvertit doctissimus criticens Cyprianum loqui de eorum statu qui tum erat. Cum enim consensus universi orbis ad defensionem Cornelii conspiraret, nec tamen conatibus suis desisteret Novatianus, merito Cyprianus hunc illi consensum opponit, atque hoc argumento non tam illius ordinationem quam obstinatum in illa retinenda animum oppugnat. Illic in eadem Epistola LI, de Novatiani ordinatione loquens, hoc tantum ei objicit, quod « episcopo in Ecclesia a sexdecim episcopis facto adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum » conatus sit. Similiter legatis Novatiani non totius orbis consensum objiciebat Cyprianus, sed testimonium collegarum a quibus ordinatus fuerat Cornelius, litteris a Caldonio et Fortunato allatis consignatum, ut perspicitur ex Ep. XLI.

Quærit 2° Tillemontius cur ordinatio Novatiani statim ab Africanis rejecta sit « ut illicita et contra Ecclesiam facta, » ejusque legati communione prohibiti, si nondum ordinationem Cornelii episcopi Africanis comprobaverant. Sed facilis et expedita responsio. Nam Cyprianus, ut modo vidimus, numquam dubitavit quin legitima esset ordinatio Cornelii; sed, acceptis ex utraque parte litteris, omnia ad reditum legatorum integra servari voluit, ut nullum discordiæ locum relinqueret. Quare minime mirum si maxima indignatione commotus est statim atque de nefaria Novatiani ordinatione cognovit.

3° Existimat Tillemontius ex Epistola LXVII colligi posse Novatianum, cum in Africanam legatos misit, jam Ecclesiæ hostem judicatum fuisse, aut saltem Cornelium jam tum in universa Africa pro legitimo Romæ episcopo habitum fuisse. At nihil ejusmodi legere est in Epistola LXVII. Ait quidem Cyprianus

Novatianum olim hostem Ecclesie iudicatum, et cum in Africam legatos misisset, hinc a concilio plurimum sacerdotum sententiam retulisse. Addit eum nuper retusum et refutatam et per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum. At ei non exprobrat quod ordinatus fuerit cum jam Cornelii episcopatus totius orbis auctoritate confirmatus esset, sed quod, « Cornelio in catholica Ecclesia de Dei iudicio et cleri ac populi suffragio ordinato, profanum altare erigere et adulteram cathedram collocare, et sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit. »

4° Denique observat Tillemontius Antonianum, ad quem scripsit Cyprianus Epistolam LI, jam ex consilio Cypriani amplexum fuisse communionem Cornelii antequam litteris Novatiani commotus iniquas de Cornelio ac Cypriano suspiciones acciperet. Verum hoc Antoniani exemplo sententia Tillemontii prorsus evertitur. Scripserat enim Antonianus ad Cyprianum non solum se « cum Cornelio unum tenere consensum, » sed etiam cum Novatiano non communicare. » Simul ergo et Cornelii ordinationem comprobavit, et Novatianum illius æmulum rejecit. Quod autem Novatiani litteras serius videtur legisse, postquam videlicet hortatu Cypriani jam suam cum Cornelio communionem declaraverat, id facile conciliatur. Nam legati Novatiani cum Carthagine rejecti fuissent, oppidatim per civitates discurrere cœperunt; ac proinde fieri potuit, ut tardius ad Antonianum venirent. Præterea aliam postea legationem aliasque litteras misit Novatianus, de quibus Cyprianum loqui non repugnat.

XXII. — ORDO RERUM A SANCTO CYPRIANO GESTARUM IN CAUSA CORNELII.

Sic ergo totam hanc rerum gestarum seriem texere possumus. Statim atque legatorum reditu veritas tanta luce circumfluxit, ut iterum Novatiani legatos audiri necesse non esset, scripsit Romam Cyprianus per Primitivum presbyterum, cui in mandatis dederat ut Cornelio narraret quæ in epistolam congerere longius fuisset. Hæc est quadragesima prima epistola apud Pamelium. Scribunt deinde episcopi qui Carthagine aderant ad alios universæ Africæ episcopos, eosque de Cornelii rebus et Novatiani schismate certiores faciunt, ac fratres cum litteris Romam dirigendos esse mandant. Quod autem alios hortabantur, id ipsi in primis perfecerunt, ac communiter scripserunt ad Cornelium. Vix dubium est quin ipsæ illæ sint litteræ Cypriani ejusque collegarum, in quibus testatur Eusebius (lib. vi, c. 45), decretum fuisse ut lapsis subveniretur ac nefariæ hæresis auctor ab Ecclesia ejiceretur. Erant in iisdem litteris multa de Felicissimo ejusque sociis, de quibus quid sensissent episcopi illis auditis, quidque pronuntiassent, Cornelio narrabant. Utræque illæ concilii et ad episcopos Africanos et ad Cornelium litteræ commemorantur a Cypriano in Ep. LXII, per Mettium acolythum hypodiacoconum et Nicophorum

missa. Per eosdem clericos misit Cyprianus exempla litterarum quas a se de Felicissimo ejusque presbytero ad clerum et plebem Carthaginensem scriptas, jam antea per Caldonium et Fortunatum ad Cornelium miserat. Hortatur Cornelium ut eas fratribus legi jubeat. Missa est hæc Epistola XLII antequam rediisset Primitivus presbyter; nonnum enim didicerat Cyprianus ex litteris quas ille attulit molestum accidisse Cornelio quod auctor Adrumetinis fuisset ne ad Cornelium nominatum, sed ad Ecclesiam Romanam scriberent. Suspiciens tamen aliquid Cyprianus, ac metuens ne qua offensio mentem Cornelii subiisset, demonstrat in eadem Epistola XLII se pacis et unitatis studio adfluctum fuisse ut omnia integra servarentur, dum litteræ ab episcopis Italie venirent.

Præter hanc Epistolam XLII, alia brevior Mettio commissa est ad Cornelium, quæ est XLIII. Certiorum illum facit Cyprianus se ad confessores schismaticos scripsisse, sed mandasse Mettio ut has litteras Cornelio legeret, nec eas redderet nisi Cornelius reddendas esse judicaret. Non verisimile est Mettium a Cypriano bis missum fuisse Romam, semel quidem cum Nicephoro ad Epistolam XLII, iterum ad quadragesimam tertiam de confessoribus schismaticis perferendam. Hoc, inquam, verisimile non fit; nam Nicephorus, quem cum Mettio probabile est rediisse, nuntium Cypriano de reditu confessorum optatissimum attulit. Sed cur Cyprianus duas simul ad Cornelium litteras dedit? Rem solvit Tillemontius. Cum probe sciret Cyprianus litteras suas Romæ publice legi solere, prudenter breviori epistolâ commisit, quæ in vulgus offerri volebat. Præter Epistolam ad Confessores, quæ est XLIV, mittebat illis Cyprianus libros suos de *Lapsis* et de *Unitate Ecclesiæ*. Ex quo facilis est conjectura hunc librum de *Unitate Ecclesiæ* circa hoc tempus scriptum fuisse, idque confirmatur Pontii testimonio, qui cum statim post librum de *Lapsis* recenset.

Antequam has litteras acciperet Cornelius, scripsit Cypriano per Primitivum presbyterum, ac sibi displicuisse significavit consilium Adrumetinis a Cypriano datum. Respondet ei Cyprianus per Epistolam XLV, quæ tum scripta est cum undique Africani episcopi Romam scriberent, ut se Cornelio adherere testarentur. In rebus tanti momenti nec Cyprianum, nec clericos quos Romam mittebat verisimile est cessasse; nec videtur multum effluxisse temporis inter illas Epistolas XLII, XLIII, XLV. Scripta est enim quadragesima prima per Primitivum presbyterum paulo post reditum legatorum, quadragesima secunda paulo post litteras concilii ad Cornelium, ante reditum Primitivi, antequam ex variis Africæ provinciis ad Cornelium scriberetur, quod tunc fiebat cum allatis a Primitivo litteris Cyprianus per Epistolam XLV responderet.

XXIII. — NOVI GONATUS NOVATIANI. — REDITUS CONFESSORUM ROMANORUM IN ECCLESIAM HORTATU CYPRIANI: ID ANTE CONCILIUM ROMANUM ANNI 251 CONTIGISSE OSTENDITUR.

Cum Maximus, Longinus et Maelæus, Novatiani legati, a Cypriano ejusque collegis expulsi fuissent, alios in Africam misit Novatianus, nempe Nicostratum et Novatum et Evaristum et Primum et Dionysium. Cyprianum ea de re monuit Cornelius litteris per Augendum confessorem missis, quæ non exstant. Non multo post, alia occasione oblata, iterum per Nicephorum acolythum scripsit ad Cyprianum epistolam inter Cyprianicas XLVIII, in qua rogat ut ipsius opera omnibus cœpiscopis et fratribus innotescat Nicostratum multorum criminum reum, et non solum patrone suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes et rapinas fecisse, verum etiam ecclesie deposita non modica abstulisse; Evaristum vero auctorem schismatis fuisse, et successorem plebi cui ante præferat, Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Postridie quam venerat legati Novatiani, supervenit Nicephorus acolythus cum litteris Cornelii, ex quibus Cyprianus didicit et alios episcopos docuit quæ ad Nicostratum et Evaristum attinebant. Postea gratias egit Cornelio per Epistolam XLIX.

Sed idem Nicephorus alias litteras multo lætiores attulit, quibus Cyprianum Cornelius de reditu quatuor confessorum Maximi, Urbani, Sidonii et Maelarii certiolem faciebat. Cum quidam fratres nuntiassent confessores ad sanitatem reverti, ac postea Urbanus et Sidonius ad presbyteros venissent, affirmantes Maximum presbyterum et confessorem secum pariter cupere in Ecclesiam redire, placuit Cornelio ut ex ipsorum ore et confessione quæ per legationem mandaverant audirentur. Qui cum venissent et a presbyteris quæ gesserant exigenter, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in litteris ipsorum nomine per omnes ecclesias missis inesset se scisse, atque ut abolerentur et e memoria tollerentur quæ præcesserant deprecari sunt. Omni actu ad Cornelium perlato, jussit contrahi presbyterium: adfuerunt episcopi quinque, et re ad deliberandum proposita, sententiæ a singulis dictæ, quas Cornelius suis ad Cyprianum litteris subjecit. His ita gestis, venerunt in presbyterium quatuor confessores et plerique fratres, qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent. Cum autem magnus fraternitatis concursus factus fuisset, una vox erat omnium gratias Deo agentium, ait Cornelius, gaudium pectoris lacrymis exprimentes, complectentes eos quasi eo die pœna carceris fuissent liberati. Confessores declararunt se Cornelium sanctissimæ Ecclesie catholice episcopum agnoscere, confessi sunt se imposturam passos ac circumventos esse, sed tamen sinceram mentem suam semper in Ecclesia fuisse; quippe cum non ignorarent unum Deum esse, unum Christum

Domidum ac unum Spiritum sanctum, unum Episcopum in Ecclesia catholica esse debere. His rebus permotus Cornelius Maximum presbyterum locum suum jussit agnoscere, cæteros cum ingenti populi suffragio recepit, ac omnia remisit Deo omnipotenti. Hæc autem eadem hora, eodem momento ad Cyprianum per scripta transmisit, nempe per epistolam inter Cyprianicas XLVI, ac Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem statim dimisit. Carthaginensem ecclesiam lætitia perfuderunt litteræ Cornelii; nec dubium quin eas Cyprianus ad cæteras Africæ ecclesias miserit, ut rogaverat Cornelius, cui respondit per Epistolam XLVII. Scripserunt etiam confessores ad Cyprianum, eorumque epistola est inter Cyprianicas L. His respondit Cyprianus per Epistolam LI. Quæ autem ex litteris Cornelii desumpta narravimus, ea probant non solos confessores rediisse. Venerunt cum illis in presbyterium « plerique fratres qui se eis adjunxerant; » quod quidem non videtur de plebe catholica pro confessoribus deprecate intelligi posse. Postea enim narrat Cornelius fraternitatis concursum; quem tum demum factum indicat fuisse cum omnem hunc actum populo insinmandum judicavit; difficile est sane ut confessores qui multos auctoritate sua abstraxerant, nullos in redeundo socios et imitatores haberent. Cornelii verba non aliter interpretatus est Cyprianus: « Quanto majus est gaudium, inquit (Ep. XLVII), et in terris pariter et in cœlo super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua et cum laude redeuntibus, et redeundi viam cæteris exempli sui fide et probatione facientibus! Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, et Ecclesia catholica nec scindi nec dividi posse monstrata est. » Unde mirum videtur cur Cyprianum Tillemontius de solis confessoribus locutum existimet. Tota res ab eodem erudito scriptore sic narratur, quasi uno et eodem die transacta fuerit. Sed tamen ex his Cornelii verbis, « adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie præsentibus fuerunt, » duos dies insumptos fuisse patet, quorum prior deliberationem habuit de recipiendis confessoribus, postridie vero absoluta et perfecta, magno fraternitatis concursu, quæ pridie constituta fuerant.

Insignem hunc eventum Tillemontius et Pearsonius ad mensem novembrem hujus anni 251 referendum putant, post concilium Romanum, quod hoc anno 251 Cornelius cum sexaginta episcopis habuit mense octobri, ut placet Pearsonio, vel etiam multo citius, ut existimat Tillemontius, ac ante Novatiani ordinationem. Sed non tam sero quatuor illi confessores, aut saltem ante concilium Romanum, rediisse in Ecclesiam videntur.

Reditus confessorum paucis diebus subsequutus est novam legationem Novatiani. « Novato enim illinc a vobis discedente, ait Cyprianus (Ep. XLIX), id est,

procella et turbine recedente, ex parte illic quies facta est. » Porro a prima legatione ad hanc novam non multum intercessit temporis : nam « prostratus virtutibus Dei » Novatianus, ut ait Cornelius (Ep. XLVIII), « cum Maximus et Longinus et Machæus fuissent expulsi a Cypriano ejusque collegis, denno resurrexit. » Quibus ex verbis patet Novatianum non a Julio mense ad novembrem feriatum esse, sed accepta damna protinus reparare voluisse, missis peritioribus magisque industriis legatis. Ergo reditus confessorum, qui novæ legationis profectio- nem proxime contingit, non potest in mensem novembrem rejici. Deinde vero Nicephorus, ille acolythus qui utranque epistolam et de nova legatione et de reditu confessorum attulit, non videtur clericus fuisse Romanus, sed potius ipse ille Nicephorus acolythus quem Cyprianus Julio exeunte, vel Augusto ineunte cum Mettione subdiacono Romam miserat. Sic enim de illo Cornelius loquitur Ep. XLVI : « Ille igitur, frater charissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmisimus, et Nicephorum acolythum, descendere ad navigandum destinantem, ad vos statim dimisi. » Quibus ex verbis patet hunc clericum non data opera a Cornelio missum fuisse, sed potius, cum, perfectis rebus quarum causa venerat, rediret, sanctum Pontificem oblata occasione usum esse. Hinc jam ei perferendam epistolam dederat de novis tentamentis Novatiani, sed minime necessariam, aut quæ clericum mitti postularet, siquidem jam missus ea de re fuerat Augendus confessor, nec necesse erat alium postea mittere qui idem nuntiaret. Porro, si is est Nicephorus acolythus qui cum Mettione Epistolam XLII Cypriani pertulit, frustra illius reditus ad mensem novembrem differtur. Parvi refert quod in litteris Cornelii nulla fiat mentio de Mettione subdiacono, quocum Nicephorus acolythus profectus fuerat Carthagine; nam similiter Mettius, ut supra vidimus in Epistola XLIII, solus nominatur, quamvis socius ei adjunctus esset Nicephorus.

Quod spectat ad concilium Romanum, reditu confessorum omnino posterius videtur. Nullum prorsus hujus concilii vestigium in litteris Romam aut Carthaginem missis intra illud tempus quod a Cornelii ordinatione ad reditum confessorum effluxit. Legati Caldonius et Fortunatus, qui Carthaginem post Novatiani ordinationem rediere, non amplius quam sexdecim episcoporum litteras attulerunt. Quis ergo credat jam tum ordinationem Cornelii in concilio LX episcoporum confirmatam fuisse, ut suspicatur Tillemontius? Præterea hoc concilium, teste Eusebio (lib. VI, cap. 43), decrevit « Novatum quidem et eos qui una cum ipso sese insolenter extulerant, et quicumque inhumanissimæ et a fraternâ charitate alienæ ejus opinioni consentire præsumserant, alienos ab Ecclesia habendos esse. » At confessores sic se ante reditum gessere, sic redeuntes excepti sunt, ut excommunicati fuisse non videantur a concilio sexaginta episcoporum : nam, si ab hac synodo

in judicium vocati et excommunicati in schismate obduruissent, an dicere potuissent circumventos se esse et imposturam passos, ac mentem suam semper in Ecclesia fuisse? quis credat Cornelium sic eos recepturum fuisse, ut omnia remitteret Deo omnipotenti? non sic agi solet cum hominibus jam judicatis et excommunicatis. Posterius ergo concilium reditu confessorum : sed tamen non multo posterius; nam gravissimæ causæ suberant cur cito haberetur, tum ut Novatiani partes penitus frangerentur, tum ut lapsorum causa, quæ ad concilium rejecta fuerat, dijudicaretur.

XXIV. — DE GESTIS ET SCRIPTIS S. CYPRIANI ANNO 252, ANTE PERSECUTIONEM.

Damnatus toto orbe Novatianus non despondebat animum, sed per plurimas civitates novos apostolos suos mittebat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constitueret, et super legitimos episcopos crearet alios pseudoepiscopos. Id testatur Cyprianus in Epistola ad Antonianum, scripta anno 251 exeunte aut 252 ineunte. Jam dudum litteras acceperat Cyprianus ab hoc Numidiæ episcopo, quibus se cum Novatiano non communicare, sed Cornelio affixum esse significabat, atque ut earundem litterarum exemplum ad Cornelium mitteretur, postulabat. Sed postea alie litteræ supervenerunt, in quibus nutare videbatur, Novatiani litteris motus, et quam iste hæresim introduxisset, qua ratione Cornelius cum Trophimo et thurificatis communicaret, sciscitabatur, ac ne ipsius quidem Cypriani humanitatem in lapsos æquo animo accipiebat. Sic ei respondet Cyprianus in hac Epistola LII, ut se et Cornelium mirifice defendat, et eum Novatiano neminem communicare posse demonstrat, nisi qui totius Ecclesiæ communionem rejiciat. Liqueat scriptam esse epistolam post reditum confessorum quos in Ecclesia eum Cornelio junctos esse dicit, post mortem Decii, quem *tyrannum* appellat, sed tamen ante concessam lapsis hoc anno 252 indulgentiam, siquidem Cypriani defensio in iis tantum versatur quæ Libellaticis anno superiore et cæteris in mortis periculo constitutis concessa fuerant. Non immerito Antonianus ille idem videtur esse qui in titulo Epistolæ LXX, inter episcopos Numidas recensetur; quod etiam argumento est eum Cypriani monitis non restitisse.

Emissarii Novatiani circa hoc tempus Maximum pseudoepiscopum Carthaginensem fecerunt : sed hoc facinus tam ignobile et obscurum fuit, ut Cyprianus ne scribendum quidem ea de re Romam judicaret. Nam paulo ante de collegarum consilio miserat Cornelio nomina integrorum et catholicorum in Africa episcoporum, ut scirent Cornelius ejusque collegæ quibus scribere et a quibus litteras mutuo accipere oporteret; si quis autem præter eos quos Cyprianus epistola sua complexus fuerat, scribere auderet, scirent eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel nomen de hæreticis, perversum scilicet et profanum.

Scriptum existimatur hoc anno præstantissimum Cypriani opus *de Oratione Dominica*. Recensetur a Pontio post librum *de Unitate Ecclesie*; et cum multa in eodem libro adversus schismaticos vehementer et copiose dicantur, non male concluditur jam prodiisse Felicissimi et Novatiani schismata cum hæc scriberet Cyprianus.

Circa Paschæ prima solemnia scripsit Cyprianus Epistolam LII ad episcopos Fortunatum, Ahyminum, Optatum, Donatianum, Fortunatum et Felicem, qui, cum essent in civitate Capsensi propter ordinationem episcopi (Donatuli, ut versimile est, Capsensis episcopi, qui loco sexagesimo nono sententiam dicit in concilio Carthaginiensi anno 257), consulti fuerant a Superio an ad communionem jam admittendi essent Ninus, Clementianus et Florus, qui, Christum confessi coram magistratu et plebe, postea inter tormenta coram proconsule superati, pœnitentiam agere non destiterant per hoc triennium, non illud quidem exactum sed inchoatum. Rem decidere non ausi, ad Cyprianum detulerant, et scripserant « ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime » tractaret. Respondet Cyprianus reddendam ejusmodi hominibus communionem, seque ea de re cum episcopis deliberaturum promittit « quando solemnitati apud suos celebrandæ satisfecerint, » et Carthaginem « venerint. »

Vix dubium est quin promissum perfecit in concilio quod Carthagine habitum hoc anno idibus maii, ut ipse testatur Ep. LV (p. 84). Scribit ibidem « Privatum, veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa et gravia delicta nonaginta et episcoporum sententia condemnatum, et Fabiani » papæ ac Donati Carthaginiensis episcopi « litteris severissime notatum, cum causam in hoc concilio agere velle se diceret, » admissum non fuisse. Huic concilio interfuerunt episcopi sexaginta sex, si ibi, ut versimillimum est, propositis a Fido episcopo quæstionibus responsum fuit. Is per litteras questus fuerat quod Therapius episcopus Bullæ et confessor, ut conjicit Pamelius ex concil. Carth. an. 256, Victori quondam presbytero, antequam pœnitentiam plenam egisset, pacem immaturo tempore dedisset. Præterea novam quædam de infantibus opinionem Fido proposuerat, in quibus morem antiquæ circumcisionis tenendum putabat, ut infra octavum diem non baptizarentur. Inter alias rationes hanc afferbat: « vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse, quod usquequaque illud horreat exoculari. » Respondent sexaginta sex episcopi per Epist. LIX, objugatum fuisse Therapium, nec tamen ablatam Victori communionem. De infantibus autem propositam ab eo opinionem uno ore universi rejiciunt, et baptisma infantium « in primo statim nativitatæ suæ ortu » præclarissimis rationum momentis defendunt. Hoc autem concilium sexaginta sex episcoporum idem prorsus esse perspicitur ac illud quod idibus maii habitum hoc anno 252. Quod enim concessa Victori quondam presbytero laica communio reprehensio-

nem non effugit, argumento est nihil adhuc detractum ac linatum fuisse de superioris anni decreto, ac nondum pacem pœnitentibus redditam fuisse; quæ tamen illis indulgentia per paucis mensibus post concilium idibus maii habitum concessa est.

Lombertum merito castigat Pearsonius, quod hoc concilium sexaginta sex episcoporum non multo post concilium anni superioris collocaverit. Non verisimile est post concilium, quod tamdiu in causis lapsorum dijudicandis occupatum fuit, aliud eodem anno tam frequens convocatum fuisse, cum præsertim nullum hujus rei vestigium exstet in litteris anno superiore scriptis. At idem Pearsonius hoc concilium in quo responderunt Fido sexaginta sex episcopi, in anni 253 mensem septembrem rejicit, cum episcopi, ut ipse existimat, restituta pace, de rebus ecclesiasticis consiliarentur. Non quadrat hæc opinio cum his episcoporum verbis: « Quæ res, inquit, satis nos movit recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum tempus et plenum satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. » Hæc optime congruunt idibus maii anni 252. Jam pœnitentiæ partem non mediocrem adimpleverat Victor, unum reprehenditur quod plenum tempus non exegisset; quin etiam nihil reprehenderetur, si plebis rogatu concessa pax fuisset. At profecto numquam episcopi tam leniter egissent anno 253 inter prima pacis initia. Nam qui, sopita Decii persecutione, tantam præ se severitatem tulerant, ut excommunicationem minarentur si quis lapsos ad communionem admitteret, ii, finita Galli et Volusiani persecutione, cum adhuc manus lapsorum sacrificiis nefandis fumarent, an adeo remissi fuere ut pacem concessam non reprehensuros se dicerent si « sine petitu et conscientia plebis » concessa non fuisset? Præterea non videntur post persecutionem Galli et Volusiani necessaria fuisse concilia, quia ex his qui in priore concilio statuta de lapsis fuerant, facilis fuit totius rei deliberatio; vel potius quia aut nulli in hac persecutione, aut saltem paucissimi videntur occidisse. Testatur Cyprianus in Epistola LVII eos qui Romæ sub Decio ceciderant, confessionis laudem in hoc secundo prælio adeptos fuisse. Idem testimonium saltem Africae tribuit auctor libri *ad Novat.* (p. 11). Hinc Cyprianus in Ep. LXXXI *ad Martyres*, non plangit clades et funera suorum, ut in Ep. IX sub Decio fecerat. Nec mirum si victores in hac pugna fuere, quos tanto animi ardore ad pugnandum paratos fuisse perspicimus ex Epist. LIV.

Scripta est circa idem tempus, ut observat Tillemontius, Epistola LXIV *ad Epictetum et plebem Assuritanam* adversus Fortunatianum, quondam hujus civitatis episcopum, qui sacerdotio ob simulacrorum cultum defectus « pro integro agere volebat, » et episcopatum sibi cœperat vindicare. Videtur Epictetus, quem Cyprianus fratrem appellat, Fortunatiani loco constitutus fuisse. Non solus Fortunatianus ex lapsis episcopis ejusmodi facinus tentabat, sed observat Cyprianus nonnullos alios idem agressos esse, dum

stipes, et oblationes, et lucrâ desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant, et cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum erapulam nuper superstitite in dies cruditate ructabant. » Cum autem lapsos omnes hortetur ut, « magnitudinem delicti sui cognoscentes, a deprecando Domino non recedant, sed satisfactionibus immorantes ad Ecclesiam pulsent, » non immerito hæc epistola ante concessam generatim lapsis indulgentiam scripta existimatur.

Rejectus, ut modo diximus, a concilio Carthaginensi Privatus pseudoepiscopum Carthagine constituit Fortunatum, qui erat « unus ex quinque presbyteris jampridem de Ecclesia profugis, et sententia coepiscoporum, ait Cyprianus Ep. LV (p. 85), multorum et gravissimorum virorum, qui super hæc priore anno s ad Cornelium litteras fecerant. Operam ad hoc scelus navarunt, ut ibidem ait S. Martyr, Felix quidam, qui cum illo venerat, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat; Jovinus et Maximus, ob nefanda sacrificia et crimina in se probata, sententia novem episcoporum condemnati, et iteratô quoque a pluribus aliis in concilio anno priori absentibus; Repostus Saturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse ecciderat, sed et maximam partem plebis suæ sacrilega persuasionè deiecerat. Hi quinque cum paucis vel sacrilegatis vel male sibi consiliis Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt. Sed illis scelus ex sententiâ non successit. Nam cum dicitassent viginti quinque episcopos Carthaginem venturos, non sine mendaciâ infamiâ quinque tantum reperi sunt. Deinde vero, quos antea decipiebant et falsa se spe redeundi in Ecclesiam producebant, hi ubi viderunt pseudoepiscopum, fraude comperta, ad Ecclesiam redierunt. Itaque plures erant qui de nefariis illis hominibus judicaverant, si presbyteri et diaconi numerentur, quam qui tunc cum illis juncti videbantur. Probabat tamen Cyprianus et diligenter examinabat quinam admitti et recipi in Ecclesiam deberent. Quidam enim recipi non poterant « sine scandalo et periculo plurimorum. » Fremebat enim plebs et reluctabatur « quoties inemendabiles et protervi, et vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, et post hæc adhuc insuper de schismate ad Ecclesiam » redibant. Vix plebi persuadebat, imò extorquebat ut tales admitti consentirent; et justior factus erat fraternitatis dolor ex eo quod unus atque alius, obnitente plebe et contradicente, Cypriani facilitate suscepti, pejores exstiterant quam prius fuerant (*Ibid.*).

Fortunati ordinatione adeo non movebatur Cyprianus ut ea de re protinus ad Cornelium scribendum esse non judicaret. Nactus tamèn occasionem familiarissimi hominis et clerici, per Felicianum acolythum, quem Cornelius in Africam cum Perseo episcopo miserat, etiam de Fortunato isto scripserat ad Cornelium; sed, dum Carthagine Felicianus vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis detinetur, Felicissimo Romam properante preventus est. Is enim Romam mittebatur cum litteris Fortunati ad Cornelium, cum nefaria illa factio, undique exclusa et in

Africa ob scelum infamiam ubique nota, Romam navigandum judicasset. Venit itaque Romam Felicissimus stipatus caterva et factione desperatorum, sed rejectus est a Cornelio, et « vigore pleno quo episcopos agere oportet, » pulsus de Ecclesia. Verum, cum dictarent nefarii homines Fortunatum a viginti quinque episcopis ordinatum esse, cumque Cornelium « aggressi essent comminantes quod, si litteras quas attulerant non accepisset, publice eas recitarent, et multa turpia et probrosa et ore suo digna proferrent, » Cornelius, cui molestum erat Cypriani silentium, « minis atque terroribus eorum aliquantum commotus », duas simul epistolas Cypriano per Saturum acolythum scripsit, quarum prima pulsam constantem Felicissimum, altera commotum et exterritum ipsius Cornelii animum significabat.

Permolestum accidit Cypriano quod, cum in defendendo episcopatu Cornelii summam animi fortitudinem declarasset, idem sibi in re simillima a Cornelio non referretur. Quapropter ad eum scripsit Epistolam LV, dolorem suum minime dissimulans, quod Cornelius anres præbuisset schismaticis omni scelestis macula notatis et in concilio damnatis, contra episcopum populi universi suffragio in pace delectum, Dei auxilio in persecutione protectum, collegis omnibus fideliter junctum, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum, in quiete servientem disciplinæ, in tempestate proscriptum applicito et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petium, in circo, in amphitheatro Dominiæ dignationis testimonio honoratum, ac nuper etiam clamore popularium ad leonem deuno postulatum. Demonstrat nefas fuisse schismaticis « ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, » litteras ferre, « cum statutum sit omnibus nobis, inquit, et æquum sit pariter ac justum, ut uniuscujusque causa illie audiatur ubi est crimen admissum..., nisi si paucis desperatis et perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, etc. » Sic episcopatus sui jura defendit Cyprianus, ut exordium unitatis in Ecclesiâ Romana, ut ecclesia principali, agnoscat; et, quemadmodum alibi parem inter Apostolos potestatem admittens, exordium unitatis in Petro constitutum agnoscit, ita hoc loco, etsi negat minorem esse Afrorum episcoporum auctoritatem, immerito pronuntiat editor Oxoniensis primatum ab eo negari: sed de his jam diximus in præfatione. Quamvis autem de Cornelii prudentiæ et constantiæ existimatione hæc epistola aliquid detrudere posse videretur, eum tamen admonere et rogare non dubitat Cyprianus ut de more suo has litteras clero secum præsidenti et sanctissimæ atque amplissimæ plebi legat, adeo cognita erat Cypriano et explorata virtus Cornelii. Constat hæc epistolam hoc anno 252 scriptam fuisse; commemorat enim Cyprianus concilium anni prioris, tum etiam « alius proximis idibus maii habitum: hinc se plebi suæ quadriennio jam probatum esse dicit. Scripta autem non videtur nisi mense junio exeunte, aut incunte julio.

XXV.—PERSECUTIO REVELATUR CYPRIANO.—HORTATUR THIBARITANOS AD CERTAMEN.—LAPSIS PŒNITENTIBUS PACEM RESTITUIT IN CONCILIO, QUOD AD ALIO IDIBUS MAII HABITO DISTINGUI DEBET.

Cum a concilio Carthaginensi, quod idibus maii habitum diximus, satis multa usque ad persecutionem intercesserint, perspicuum est imperatores Gallum et Volusianum, qui anno 251 exeunte imperium adepti fuerant, per totum illud tempus nihil iracunde in Christianos egisse, nec suum in illos furorem incitasse ante mediam hujus anni ætatem. At violenta fuit persecutio, nec alium finem habuit quam ipsa imperatorum vita. Jam nonnullæ scintillæ emicuerant cum Cyprianus ad Cornelium scriberet Epistolam LV. Ait enim « his ipsis diebus » quibus scribebat, « ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatum » se « in circo » fuisse. Videtur indicendorum sacrificiorum causam attulisse pestis illa quæ sub Gallo et Volusiano ac cæteris deinceps principibus horrendum in modum sæviit. Non multo post subsecuta imperatorum Galli et Volusiani adversus Christianos edicta, quorum præcognitionem cum accepisset Cyprianus, multis visionibus divinitus oblatis, scripsit Epistolam LXI ad Thibaritanos, quos cum antea invisero statuisset, consilium tunc perficere non potuit, sed vicarias pro se litteras misit, in quibus eos admonet se « Domini instruentis dignatione » cognovisse, idque sciendum esse ac pro certo credendum et tenendum graviolem nunc quam antea et ferociorem pugnam imminere; deinde vero ex Scripturis sanctis et ex christianæ religionis principis colligit quidquid ad persecutionem constanter sustinendam incitare poterat.

Videtur Cyprianum detinuisse quominus Thibaritanorum votis satisfaceret, imposita necessitas rebus ecclesiæ suæ, imminente persecutione, providendi. Nihil autem prius sibi faciendum arbitratus hoc molestissimo tempore, quam ut omnes omnino milites Christi qui arma desiderabant et prælium flagitabant, intra castra Domini colligeret; decrevit in concilio cum episcopis XLI, ut, examinatis singulorum causis, pax lapsis daretur qui pœnitentiam agere a primo lapsus die non destiterant. Episcopi certiolem ea de re faciunt Cornelium per Epistolam LIV, seque ita « sancto Spiritu suggerente » statuisse dicunt, ac sanguinem Christi iis non negandum demonstrant qui suum pro Christo fusuros se et acriter pugnaturos promittebant. Addunt sese idem Cornelio « paternæ misericordiæ contemplatione placitum » sperare. Miror hoc concilium a Pearsonio confundi cum eo quod idibus maii habitum est. Nam 1º de rebus idibus maii deliberatis nullæ ad Cornelium synodi nomine scriptæ sunt litteræ; quippe, enim de Privato, quem synodus non admiserat, tum demum Cyprianus ad Cornelium suo nomine scripserit, eum facultas oblata est Feliciani acolythi. 2º In Epistola LV, ex qua concilium idibus maii habitum fuisse dicimus, nullum exstat vestigium concessæ lapsis indulgentiæ

sed tantummodo necessitas pœnitentiæ adversus Felicissimum ejusque satellites defenditur. Atque hinc patet hanc epistolam in editione Oxoniensi immerito præponi quinquagesimæ quartæ, per quam Cornelius de concessa lapsis communionem certior factus est. 3º Concilium episcoporum XLI, in quo lapsis data communio est, instante persecutione habitum fuit, et hoste certamen indicente, cum lapsis arma desiderarent et flagitarent, ut est in Epist. LIV, seque « ad pugnam paratos esse et pro Domini sui nomine ac pro sua salute stare fortiter et pugnare » profiterentur. Quamobrem hoc consilium statim subsequi debuit Cornelii confessio, qui primus Romæ confessus est. Sed a concilio idibus maii habitum multa intercesserunt usque ad persecutionem et Cornelii confessionem: Fortunati ordinatio, missa ab eo Romam legatio, Cornelii ad Cyprianum litteræ ac Cypriani responsio.

XXVI.—S. CORNELIO GRATULATUR CONFSSIONIS LAUDEM S. CYPRIANUS.—CONFESSORES CARTHAGINENSIS CONORTATUR PER EPIST. LXXXI, QUAM IN HAC PERSECUTIONE SCRIPTAM FUISSE OSTENDITUR ANNO 252.

Vana non fuit Cypriani prædictio futuræ persecutionis, nec adhibitæ ab eo cautiones ad Christianos corroborandos optato exitu caruerunt. Romæ prosiluit adversarius terrore violento Christi castra turbare: sed virtus illie præcedentis episcopi publice comprobata est, ac quodammodo ecclesia omnis Romana confessa est: ad pugnam non singuli milites, sed tota castra prodierunt, accurrit præperanter et venit quisquis audivit. Plurimi ex his qui sub Decio lapsi fuerant, gloriosa confessione restituti sunt, ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores, ita ut appareret eos in prima persecutione novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse. Hæc discimus ex Epist. LVII Cypriani, in qua Cornelio Centumcellis exulanti gloriam confessionis gratulatur, et cum eo communicat quod providentia Domini monentis instructus cognoverat, « appropinquare jam certaminis et agonis nostri diem, » inquit. Rogat denique ut uter ad Dominum prior migraverit, Deum pro altero et pro fratribus ac sororibus precetur. Hæc prædictio non multo post in Cornelio exitum sortita est, qui martyr obiit Centumcellis die 14 septembris hujus anni 252, ut inter doctissimos quosque convenit. Interim Novatianus, ut Cyprianus observat, ut nec unitatis Ecclesiæ, ita nec ejus triumphorum particeps, quiescebat, nec eum omnino tetigit persecutio. Lucius, qui Cornelio successit, eodem fere tempore sacerdotii et exilii gloriam adeptus est; sed paulo post revocatus, martyr obiit die quarto aut quinto mensis martii anno 253 cum quinque mensibus ac paucis diebus præfuisset. Huic Cyprianus cum sacerdotium et confessionem gratulatus fuisset per litteras, quæ ad nos non pervenerunt, reditum etiam gratulatus est per Epistolam LVIII suo et collegarum nomine. Sed, præter hoc litterarum officium, quibus ad cœmune gaudium Ecclesiæ Romanæ suum quoque accedere testatur, ait se non

cessare et in sacrificiis atque in orationibus Deo Patri et Christo Filio ejus Domino nostro gratias agere et orare pariter atque petere ut qui perfectus est atque perficiens custodiat et perficiat (in Lucio) confessionis gloriosam coronam, » etc.; et quasi prævideret id quod postea evenit, Lucium illeireo revocatum fuisse ab exilio suspicatur, ut in oculis ecclesie suam vitam pro Christo profunderet. Decreta Cornelii de lapsis Lucium confirmasse discimus ex Cypriano, qui Lucium et Cornelium beatos martyres appellat, sequae eorum memoriam honorare dicit, ac illos spiritu Dei plenos, et in glorioso martyrio constitutos dandam esse pacem lapsis censuisse, et pœnitentia acta fructum communicationis et pacis negandum non esse litteris suis signasse testatur (Epist. lxxvii).

Quamvis crumpentibus persecutionis scintillis postulatus fuerit ad leonem Cyprianus, non tamen secessit, ut in persecutione sub Decio, nec pulsus aut proscriptus fuit. Primus Carthagine impetum ferocientis populi sustinuit, ut videre est in Epist. lxxxii, gloriosus senex Rogatianus presbyter, qui in persecutione Decii confessus fuerat, et, e carcere solutus, duobus episcopis et Numidico presbytero in regenda ecclesia Carthaginiensi adjunctus a Cypriano fuerat. Is cum primus in hac Galli et Volusiani persecutione conjectus in carcerem fuisset cum Felicissimo, quem Cyprianus quietum semper et sobrium fratrem appellat, cum eodem coronatus est. Cæteros confessores in carcere inclusos hortatur Cyprianus (in Ep. lxxxii) ut Rogatianum imitentur, sequae Dominum assidue precari ait ut eandem ac ille coronam assequantur. Inter hos confessores emitebant pueri et feminae, id quod etiam in persecutione Decii contigisse perspicimus ex libro *de Lapsis* (p. 181), et in persecutione Valeriani ex Epist. lxxxvii. Eandem confessionis laudem adepti, ut capite 24 observavimus, qui sub Decio lapsi fuerant. Quod quidem de plurimis intelligi debet, non tamen de omnibus; nam auctor libri *ad Novatianum*, alios ex eorum numero adhuc pœnitentiae addictos commemorat. Sed quia Epistolam lxxxii alii Valeriani, alii Decii persecutioni adscribunt, exponendum nobis est cur ad hanc potius sub Gallo et Volusiano persecutionem referenda videatur.

Hanc epistolam Pamelius et Baronius inter postremas Cypriani numerant, et in persecutione Valeriani scriptam putant. Hac potissimum ratione ducuntur, quod Rogatianus presbyter et confessor, quem post Decii persecutionem superfuisse constat, in hac Epistola lxxxii vitam pro Christo cum Felicissimo dicitur profudisse. Atque id quidem tabulis ecclesiasticis consentaneum est, in quibus, inquit Baronius, Rogatiani et Felicissimi « una die passorum natalis solemnitas consignata est vii cal. novembris. » Contra Pearsonius hanc epistolam sub Decio scriptam esse contendit, cum lateret Cyprianus, idque probat ex primis epistolae verbis: « Saluto vos, fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret, »

autem loqui solet Cyprianus e suo secessu, ut in

Epist. v: « Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio; » et in Epist. xxxvii ad eundem clerum: « Utinam loci et gradus mei conditio permitteret ut ipse nunc praesens esse possem! » Unde concludit Pearsonius his verbis non exilium Cypriani sui Valeriano, sed illius sub Decio secessum denotari. Locum autem ex quo mortuum Rogatianum fuisse judicatur, in aliam prorsus sententiam accipiendum esse existimat, ac errorem in tabulas ecclesiasticas irrepsisse, dum Bedam, qui has Cypriani litteras laudat, et ex illis docet Rogatianum et Felicissimum martyrio coronatos esse, Usuardus, Ado et alii sine examine sequuntur.

Pearsonii sententia arridet Tillemontius; sed tamen multis rebus perspicitur hanc epistolam non in secessu scriptam esse, sed Carthagine, cum jam obiisset Rogatianus, non tamen sub Valeriano, sed sub Gallo et Volusiano. Nimirum apertus est Cypriani contextus, quam ut Rogatianum et Felicissimum martyrio coronatos negemus antequam hanc epistolam scriberet Cyprianus. Locum inspiciamus. « Quam fidem, inquit, vos quoque retinentes et die ac nocte meditantés, toto corde ad Deum prompti, contemptu praesentium futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni aeterni et ad complexum et osculum Domini et conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute et divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper et sobrio, excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere praeparavit, et metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus quos confiteri facit, faciat et coronari. » Nulla fere vox hoc in loco quae non Rogatianum pro Christo passum indicet. Vocat eum Cyprianus « gloriosum senem, » quod eum argumento est ad gloriam pervenisse. Confessores laudat quod futura tantum cogitent, ut ad complexum Domini perveniant, ut sequantur in omnibus Rogatianum, quem jam in multis rebus imitati fuerant. Jam ergo pervenerat ad conspectum Domini Rogatianus siquidem pervenire ad conspectum Domini idem est ac Rogatianum in omnibus sequi. Paraverat illis Rogatianus primum hospitium in carcere. Ubi secundum parabat, nisi in caelo, antecedens eos veluti metator quidam? Denique Deum precatur Cyprianus ut id in quo antecedebat eos Rogatianus, in ipsis consummetur et ad coronam perveniant. Ergo jam ad hanc coronam Rogatianus pervenerat, quam cum in Decii persecutione adeptus non sit, sed ante e carcere egressus sit quam Cyprianus e suo secessu, necesse est hanc epistolam ad aliud tempus referri. Nititur Tillemontius his verbis, « viam facientem, vos antecedit, » ut Rogatianum probet non obiisse cum haec epistola scriberetur. At quis nescit linguae Latinae sterilitatem saepe cogere ut ejusmodi voces usurpentur? Martyres in Ep. lxxxviii laudant Cyprianum

quod, cum primus confitendi signum extulerit, ipsius anima « non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœperit, sed et cum futuris cœlestem amicitiam » copulaverit. Simili prorsus modo confessores hortatur Cyprianus in Ep. ix, ut Mappalicum martyrem sequantur. « Istum nunc beatissimum martyrem, inquit, et alios participes ejusdem congressionis et comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, ut cæteri quoque sectemini et opto pariter et exhorter, ut, quos vinculum confessionis et hospitium carceris simul junxit, jungat etiam consummatio virtutis et corona cœlestis. »

Non belle accepit Pearsonius hæc verba, « si me ad vos pervenire loci conditio permetteret. » Ait enim Cyprianus his verbis designare « locum in quo præsens esse et conspectu confessorum frui maxime concepivit, sed loci, hoc est Carthaginis, ubi persecutio jam ferrebat, conditionem non permisisset. » Verum hæc voce non Carthaginem, sed episcopalem auctoritatem designari perspicitur ex pluribus Cypriani testimoniis; sic in Ep. xi: « Sollicitudo loci nostri et timor Domini compellit. » Cum illi (martyres) memores loci nostri ad me litteras direxerint » (Ep. x). « Congruit ipsi loco et officio sacerdotii nostri » (Ep. Lxiii). Vid. Ep. Lxv. Quamobrem, cum ait Cyprianus in hæc Ep. Lxxi: « Saluto vos, fratres clarissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permetteret. Quid enim mihi optatius et lætius posset accidere, quam nunc vobis inlarere, ut complectemini me manibus illis quæ pura et innocentes et Dominicam fidem servantes, sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius et sublimius quam osculari nunc ora vestra, conspici etiam præsentem ab oculis vestris? » cum hæc, inquam, ait Cyprianus, indicat se hæc una re detineri quominus invisat martyres, quod metuat ne dignitate conspicuus oculos gentilium effugere non possit. Nec neesse est cum abfuisse Carthagine ut sic scriberet: sua enim illum dignitas, etiamsi abfuisse Carthagine, detinere potuit quominus sanctos martyres inviseret. Nam qui providebat ut martyres « non glomeratim nec per multitudinem simul junctam inviserentur, sed ut presbyteri quoque qui illic apud confessores » offerebant, singuli cum singulis diaconis alternarent (Ep. v), multo minus ipse commisisset, ut in oculos gentilium incurrens nova incendia commoveret. Quinetiam hæc consuetudo ante Cyprianum in Africa vigeat, ut episcopus confessores non inviseret. Testatur enim Cyprianus in Epp. x et xxi, id semper in præteritum sub antecessoribus suis lætum esse, ut presbyteri et diaconi plenissime circa Evangelii legem martyres et confessores instruerent, et diaconi ad carcerem commeantes martyrum desideria consiliis suis et Scripturarum præceptis gubernarent. Nihil ergo vetat quominus Cyprianum in ipsa urbe necessariis rebus et antecessorum exemplo a confessorum conspectu distentum hæc scripsisse existimemus. Neque etiam dicere verebor non sic

locuturum fuisse si abfuisse Carthagine. Quomodo enim absentem et in abdito loco latentem sola dignitas a complexu martyrum arceret, quem in ipsa urbe necessarie cautiones ab hoc gaudio et antecessorum exempla removissent? Hinc in Ep. ix, quam ad martyres et confessores in recessu scriptam esse constat, non ait recessum suum in hoc sibi molestum esse, quod eos non possit invisere. Significat urbis desiderium in Ep. xxxvii, at nequaquam ut in martyrum complexibus hæreat, sed potius « ut promptus et libens solemnî ministerio cuncta circa fortissimos fratres dilectionis obsequia compleat. »

Nec congruit ergo hæc epistola Decii temporibus, neque etiam Valeriani persecutioni, cujus primum impetum sustinuit Cyprianus; nec ei Rogatianus et Felicissimus, sed ipse aliis omnibus, ut infra videbimus, facem ad confitendum Christi nomen prætulit. Multo commodius referetur Epistola Lxxxi ad persecutionem Galli et Volusiani, in qua Cyprianus nec Carthagine expulsus est, nec sponte cessit; at minime dubium est quin pro se ad aures et ad oculos confessorum vicariis litteras miserit, cum eos invisere exposita omnium oculis dignitas non sineret. Mense octobri anni 252, quo Rogatianus et Felicissimus passi dicuntur in tabulis ecclesiasticis, persecutio sæviebat; cujus rei testis est Cornelius, qui mense septembri hujus anni martyr obiit. Pearsonius ex populi ferocientis impetu, quem Rogatianus excepisse dicitur, Epistolam Lxxxi ad persecutionem Decii pertinere concludit, quia sæpe in hac persecutione popularis temeritas in Cyprianum eripit. At in persecutione Galli eandem populi temeritatem expertus est Cyprianus, ut ipse narrat in Epistola Lv. Deinde vero horrenda illa pestis quæ cum Galli persecutione conjuncta fuit, multo aptior videtur fuisse ad cœdendos populares motus, cum calamitatis causa in Christianos rejiceretur.

XXVII.—MIRA CHARITAS S. CYPRIANI IN PESTIS CALAMITATE. — RELIGIONEM DEFENDIT ADVERSUS DEMETRIANUM.—TOTIUS ECCLESIE CARTHAGINENSIS PROLIXA IN REDIMENDIS CAPTIVIS LIBERALITAS.

Ad persecutionem accedebat læs horrenda quæ, sub ipsis Decii, ut verisimile est, incepta, majorem in modum sub Gallo et Volusiano grassata est. Ille Cypriani charitas in ipsis ethnicorum oculis enituit, et ad summam reipublicæ utilitatem redundavit. Nam cum ethnici omnes horrerent et fugerent contagia ac suos imple exponerent, ac, jacentibus tota civitate cadaveribus, nemo aliud quidquam respiceret nisi lucra crudelia, tum vero Christi et Dei Pontifex plebem uno in loco congregatam vivido hortatu adduxit ut pietatis officia non solum in domesticos fidei, sed in ipsos etiam ethnicos conferrent; ac charitate inflammatus ea dixit quæ, si « gentiles audire potuissent, ait Pontius, forsitan statim erederent. » Distributa erant ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exercere non poterant, plus

sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus chariorem. Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei.

Inter has persecutionis et pestis calamitates, scripsit Cyprianus librum *adversus Demetrianum*, quem Pontius his verbis designat: « Per quem gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincuntur? » Ventitabat ad Cyprianum Demetrianus, eumque Cyprianus, « oblatrantem adversus Deum et verbis impiis obstrepentem, » minime idoneum iudicabat quocum congrederetur, « cum nec docere indocilem posse sibi videretur, nec inpiam religionem comprimere, nec furentem lenitate colibere. » Sed, cum idem Demetrianus dietitaret « quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque imbres et pluvias serena longa suspendant, » Christianis imputari, tacere ultra noluit Cyprianus; ac, ne silentium diffidentiae non verecundiae tribueretur, huic homini respondendum esse duxit, « pariter et cæteris quos ipse forsitan concitaverat, et adversum Christianos odia maledictis vocibus seminando comites sibi plures radicis atque originis » suæ « pululatione » fecerat. Demonstrat igitur calamitates non inde oriri quod Deum Christiani colant, sed quod eum gentiles non colant, ejusque cultores omni cruciatus genere torquant: quamvis autem hæc calamitates ipsos etiam Christianos attingant, eas tamen solis gentilibus nocere, non Christianis quos ad æterna gaudia perducent. Lactantius (l. v. c. 4) minus commode factum a Cypriano existimavit, ut ad frangendum et convincendum Demetrianum Scripturæ potius quam poetarum et philosophorum testimonia citaret. Sed, præterquam quod adhibendæ erant Scripturæ, ut quid Christiani sentirent, quid sperarent, in promptu esset, inest profecto sancti Spiritus testimoniis tanta vis ac tanta majestas, ut vel eos qui maxime obduruerunt, permovere possint. (Vid. not. Baluz.)

Hunc librum in persecutione Galli et Volusiani scriptum esse patet ex testimonio Pontii, qui eum recenset inter libros *de Lapsis* et *de Unitate Ecclesiæ* post Decii persecutionem scriptos, et librum *de Patientia*, qui persecutionem Valeriani antecessit. Idem etiam effici potest ex his verbis Cypriani (p. 221): « Ut memorias taceamus antiquas, et ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. » Legebatur in superioribus editionibus, « ruinis rerum, » quibus verbis Decios designari existimantur cruditi. Sed, quamvis Baluzius ex veterum codicum auctoritate posuerit « ruinis rerum, » non minus manifesta descriptio est eorum quæ Decius ob vexatos Christianos evenerunt, nec referri potest ad Gordianos aut Philippos, qui Christianos non sunt persecuti.

Demetrianum quem Cyprianus refellit, alii proconsulem Africae, alii unum ex iudicibus fuisse opinati sunt. Crediderim potius unum aliquem ex sophistis fuisse; idque satis persuadent crebræ cum Cypriano disputationes, calumniæ in Christianos et criminationes quas ei exprobrat Cyprianus, nequaquam indicans potestatem cum mala hæc mente conjunctam fuisse. Decepisse eruditos homines videntur hæc verba (p. 219): « Qui alios iudicas, aliquando et tu esto tui iudex. » Sed hæc ad iudicium forense non pertinent, nec Demetrianum nominatim petit Cyprianus, sed generatim gentiles, quibus, ut ibidem ait, vacabat inter ipsa adversa malos esse, et in periculis tantis non de se magis sed de altero iudicare. » Neque etiam ad Demetrianum proprie spectant hæc verba (p. 220): « Innoxios, justos, Deo charos domo privas, patrimonio spoliatis, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis, etc. » sed generatim ad omnes ethnicos, quos, ut fieri solet in ejusmodi orationibus, nunc singulari numero, nunc plurali alloquitur. Paulo ante dicebat: « Adhuc insuper Dei servos et majestati ac nomini ejus dicatos injustis persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ipse tu Deum non colis, adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. »

Cypriani hortatibus accensa plebs Carthaginensis libenter arripiebat, si qua se daret occasio charitatis exercendæ. Quod tum maxime declaravit cum octo Numidiæ episcopi gravissimo casu percussi quod plures Christianos e Numidia, in his virgines Christo dicatas, barbari abduxissent, opem Cypriani implorarunt. Tum vero communis ecclesiæ Carthaginiensi injectus « mærorum atque cruciatus de periculo virginum, pro quibus non tantum libertatis sed et pudoris factura deflenda » videbantur. Quapropter « prompte omnes et libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ frunitatem ad opus Dei proni, nunc tamen, ait Cyprianus, magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. » Scripsit itaque Cyprianus Epistolam *LX ad episcopos Numidiæ*, ac misit « sestercia centum millia nummorum, cleri et plebis collatione collecta. » Rogat eos sanctus Martyr ut, si quid tale deinceps acciderit, id sine mora per litteras nuntient, « pro certo habentes ecclesiam (Carthaginensem) et fraternitatem universam ne hæc ultra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter et largiter subsidia præstare. » Subdidit etiam Cyprianus nomina singulorum qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati fuerant, ut eis episcopi vicem boni operis in sacrificiis et precibus repræsentarent; sed et collegarum et consacerdotum, qui et ipsi, cum præsentibus essent, et suo et plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerant, nomina addidit, eorumque summas significavit et misit. Hæc Pearsonius contigisse putat initio anni 253, cum Galli negligentia barbaris nationibus in Romanorum fines

aditus pateret. Illud saltem videtur statui posse, hanc epistolam post persecutionem Decii scriptam fuisse. Si quis enim librum *de Lapsis* cum hac epistola conferat, facile intelliget Carthaginenses sic et persecutione expurgatos, et curis ac laboribus Cypriani immutatos fuisse, ut eosdem esse vix agnoscas. Nam, cum antea plurimos in hac ecclesia diuturnitas pacis corrupisset, et patrimonii amor sacrificare simulacris adegisset, nunc omnes, accepto rei in Numidia gestæ nuntio, captivitatem fratrum suam computant, omnes periculo virginum mœrent et exeruciantur, omnes ad redimenda Dei templa certatim opes suas effundunt, omnes preceantur ne hæc ultra fiant; sed, si facta fuerint, libenter et largiter subsidia promittunt.

XXVIII. — DE LIBRIS ET EPISTOLIS POST PERSECUTIONEM SCRIPTIS SUB VALERIANO ATQUE IN PRIMORDIIS STEPHANI PAPAË, ANNO 255 ET 254.

Non multo post Lucii martyrium, quod contigit die quinto martii hujus anni 255, electus est Stephanus, forte quia jam tum Christianos respirare sinebant motus in imperio excitati. Nam mense maio, ut doctissimis criticis videtur, ultio sanguinis Christianorum in Gallo enituit, quem sui milites, cum repellendo Æmiliano, qui jam Italiam occupaverat, impari viderent, imperio et vita spoliaverunt. Cum autem Æmilianus ipse circa augustum mensem a militibus, qui imperium detulerant ocellus fuisset, imperio potitus est nemine interpellante Valerianus, cujus æquitate et eximio favore summa pax Ecclesiæ affulsit. Sed, sedata persecutionis procella, pestis ingravescerebat. Quamobrem Cyprianus, cum animadverteret « in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus molliæ, vel, quod majus est, veritatis errore, minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, » non prætermisit occasionem docendæ veritatis, ac præstantissimum *de Mortalitate* librum scripsit, in quo demonstrat ejus esse mortem timere qui ad Christum ire nolit, eos autem qui vere in Christum credunt, letari debere cum ad Christum vocantur. Narrat episcopum quemdam, qui petebat ut e morbo evaderet, increpitum esse in visione: « Nobis quoque ipsis, inquit (p. 254), minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter et manifeste de Dei dignatione præceptum est ut contesterer assidue et publice predicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos! » Hunc librum sic designat Pontius post opus *adversus Gentiles* et ante libros *de Opere et Eleemosyna* ac *de Patientia*: « A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum aut, quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum. » Scriptus videtur in pace sub Valeriano: nulla enim inest significatio persecutionis cum peste conjunctæ; quin etiam Cyprianus hæc calamitate Christianos armari et præparari declarat, ut fortiter se gerant cum persecutio venerit. « Exce-

dunt ecce in pace, inquit, tutæ cum gloria sua virginibus...., accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. » Hinc etiam nonnulli metum suum hoc nomine prætexebant, quod sibi pestis occasionem martyrii præriperet; qua excusatione uti non potuissent, si qua tunc persecutio aditum ad martyrium aperuisset.

Hunc tamen librum sub Gallo scriptum existimat Pearsonius, anno 252, « quia argumentum ab instante persecutione et antichristo veniente ductum late persequitur » Cyprianus. Sed, cum S. martyr jam dudum crederet mundi finem et antichristi adventum instare, hanc opinionem in ipsa etiam pace retinere debuit, cum præsertim lues quæ tum grassabatur, una esse videretur ex rebus mundi finem antecessuris. Hinc eadem mundi pereuntis et antichristi appropinquantis suspiciones in libris et epistolis post persecutionem scriptis, ut in libro *de Unit. Eccles.* (pp. 199 et 200), et in Epistola *LXVIII, de Busitide et Martiale* (p. 120). Probabilius ergo est librum *de Mortalitate* sub Valeriano scriptum esse anno 255 aut 254.

Liber *de Opere et Eleemosyna* post librum *de Mortalitate* a Pontio proxime recensetur, ac proinde sub Valeriano scriptus est. Pacis tempus designat hæc libri conclusio: « Si expeditis, si celeres, inquit Cyprianus, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit. »

Ad initium anni 254 refertur Epistola *LXIX*, quam ad Florentium Pupianum scripsit Cyprianus, cum jam sex annis ecclesiam Carthaginensem gubernaret. Pupianus ille ante persecutionem in Ecclesia fuerat et communicaverat cum Cypriano; sed postea, schismaticis se adjungens, « infanda, turpia, etiam gentilibus execranda, » de Cypriano temere crediderat. Quin etiam litteras ad eum scribere ausus est, in quibus judicem se episcopi sui constituens, dicebat sacerdotes humiles esse debere, scrupulum sibi esse tollendum de animo in quem inciderat, Ecclesiam propter Cyprianum portionem sui in disperso habere, omnes qui cum eo communicabant, polluto illius ore pollutos esse, et spem vitæ æternæ communicationis illius contagione perdidisse. Cyprianus innocentiam suam ea quæ episcopum decebat gravitate et constantia defendit, et impudenti obtrectatori, si temeritatis et superbiæ atque insolentiæ vel sero pœnitentiam agere coeperit, veniam offert; « Manente tamen, inquit, apud nos divinæ censuræ respectu et metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pace in

dari et te ad communicationem Ecclesie sue admitti sua ostensione et admonitione permittit. » Ex his patet hunc hominem non episcopum fuisse, ut nonnulli sibi finxerunt, sed laicum Cypriani jurisdictioni subiectum; cui tamen sese nefario schismate subtraxerat. Nec verisimilior eorum opinio qui Pupianum aliquid in persecutione passum esse contendunt, quia dicit ei Cyprianus (p. 121): « Ne forte claritatis et martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur. » Et p. 122: « Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit, me autem proscriptionis onere depressit cum publice legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum. » Sed in his verbis manifesta est ironia; nec absimili modo Dionysius Alexandrinus Germani calumnias refellit: « Sed fortasse Germanus, » inquit apud Euseb. (lib. vii, c. 41), « multis fidei confessionibus gloriatur, multa prædicare potest adversus se gesta. » Quinetiam indicat Cyprianus non defuturam reprehensionem materiam, si de rebus a Pupiano in persecutione et in pace gestis inquiratur. « De iis autem, inquit (p. 124), quæ tu egisti vel in persecutione vel in pace, stultum est ut velim te iudicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris. »

Non dubium est quin in Stephani papæ primordiis, ac pace sub Valeriano vigente Cyprianus epistolas lxxvii et lxxviii scripserit. Sexagesimæ septimæ hæc fuit occasio: Marcianus, Arelatensis episcopus, cum se Novatiano adjunxisset atque ab Ecclesie catholice unitate discessisset, servis Dei penitentibus et dolentibus et Ecclesiam lacrymis et gemitu et dolore pulsantibus divinæ pietatis subsidia claudebat; et cum ab episcopis nondum abstentus videretur, jaetabatur et prædicabat quod, Novatiano studens et ejus perveraciam sequens, a communione se episcoporum segregasset. Scripsit ea de re semel et iterum ad Cyprianum Faustinus Lugdunensis. Ejus litteris acceptis, Cyprianus scribit ad Stephanum papam, eumque etiam atque etiam hortatur ut plenissimas litteras in provinciam et ad plebem Arelate consistentem dirigat, quibus abstanto Marciano alius in ejus locum substituitur; et cum multi ex fratribus annis superioribus sine pace excesserint, vel cæteris subveniatur qui supersunt, qui et diebus ac noctibus ingemiscunt. Rogat etiam ut sibi significet quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciat ad quem fratres dirigere et cui scribere debeat. Hanc epistolam Cypriano Launoius abjudicavit, sed ejus opinio sic inter eruditos explosa est, ut actum agat qui eam refellere velit.

Circa idem tempus alia res in Hispaniis gesta charitatem Cypriani, quæ Africa finibus non continetur, ad succurrendum exteris ecclesiis commovit. Duo episcopi, Basilides et Martialis, ob gravissima delicta depositi sacerdotium jure ablatum sibi vindicare audebant. Uterque nefando idololatriæ libello contaminatus; Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet in Deum

blasphemaverat, et se blasphemasse confessus fuerat, et episcopatum pro conscientie suæ vulnere sponte deponens, ad agenda penitentiam conversus fuerat, Deum deprecans, et satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret. Martialis quoque, præter gentilium turpia et lutulem convivia in collegio diu frequentata, et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulchra depositos et alienigenis consepultos, actis etiam publicæ habitis apud procuratorem duenarium obtemperasse se idololatriæ et Christum negasse contestatus fuerat. Cum uterque ob hæc et multa alia delicta depositus fuisset, Basilides, cujus in locum Sabinus de universæ fraternitatis suffragio et de episcoporum judicio substitutus fuerat, Romam pergens, Stephanum longe positum et gesta rei ac veritatis ignarum fecellit, ut exambiret regi in injuste in episcopatum de quo fuerat jure depositus. Nominatum non dicit Cyprianus Martialem quoque Romam contendisse, sed id satis indicat cum ait: « Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quominus ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non possit. »

Videntur episcopi nonnulli in Hispania depositis illis episcopis favisse, sed Ecclesie Legionis et Asturicæ et Emeritæ scripserunt ea de re ad episcopos Africanos, ac legatos miserunt Sabinum et Felicem, quos probabile est in Basilidis et Martialis locum substitutos fuisse. Alius Felix de Cæsaraugusta, quem Cyprianus fidei cultorem ac veritatis defensorem vocat, litteris suis confirmavit quidquid ecclesie ille scripserant ac legatis mandaverant. Lectæ sunt litteræ et auditu legati in concilio xxxvii episcoporum. Cyprianus qui præerat et alii episcopi responderunt per epistolam lxxviii, Basilidis non tam abolita esse quam cumlata delicta, nec rescindi posse ordinationem jure perfectam; neque etiam Martiali fallaciam prodesse posse; frustra tales episcopatum sibi usurpare conari, cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesie Christi præesse posse, nec Deo sacrificia offerre debere. Indignationem suam significant adversus episcopos qui depositis collegis favebant, ac plebi ipsi denuntiant cum talibus communicandum non esse, eorumque contactibus pollui qui cum illis illicita communicatione miscentur. Quæ quidem sententia non modo habenas non laxat licentiæ populari, sed etiam eam refrenat, ne arbitrato suo judicium de episcopo suo ferat, aut legitime ordinatum ab aliis episcopis rejiciens, aut legitime depositum retinens.

XXIX.—DISSENSIONES DE BAPTISMO EXORTÆ ANNO 255
EXEUNTE: AC S. STEPHANUS ANTE CUM ORIENTALIBUS
QUAN CUM AFRIS CERTAVIT.

Tandem disserendo pervenimus ad celeberrimam illam de hæreticorum baptismo controversiam, in qua non parva hæreticorum aut schismaticorum manus universæ Ecclesie bellum indixit, sed insignes ecclesie, Africa, Cappadocia, Cilicia et finitimæ provinciæ de re longe gravissima cum aliis ecclesiis

deceperunt. Etsi autem in ipso dissensionis incendio luctuosa rerum facies exstitit, tamen ex commodis quæ in Ecclesiam ex hac controversia fluxerunt, facile perspicitur eam Christo providente et dispensante natam fuisse, non solum ut res tanti momenti conflato et conspiranti omnium consensu aliquando firmaretur, sed etiam ut haberent posteri quid in ejusmodi dissensionibus imitarentur. Nam baptismi hæreticorum defensores fraternæ charitatis fœdus non ruperunt cum iis, a quibus maximam sacramentis injuriam fieri videbant isti autem et cum iis quos ne Baptismo quidem initiatos putabant, et cum iis qui Baptismum morientibus infantibus denegare; et Eucharistiam non baptizatis porrigere videbantur, communicare non dubitarunt. Initium dissidii refert Tillemontius ad annum 236, quamvis non improbet Pearsonium, qui primum Carthaginiense concilium autumnum anni 233 habitum putat. Uterque prius in Africa quam in Oriente pugnatum opinatur. Qui Stephanum anno 233 obiisse volunt, dissidium citius exarsisse contendunt. Quamvis autem gravibus de causis Stephanum Tillemontius et Pearsonius anno 237 obiisse existiment, videntur tamen dissensionis primordia nimium sero collocare. Probare aggrediari controversiam anno 235 exeunte cœpisse agitari, citiusque Stephanum cum Orientalibus quam cum Afris decertasse.

1° Cur de baptismo disputari cœptum esse putem anno 235, auctor est Eusebius qui conceptis verbis declarat (lib. vii, c. 4) Dionysium in litteris ad Stephanum de Baptismo scriptis indicasse « omnes ubique ecclesias, mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes inter se pacem inisse. » Vix ergo desierat persecutio cum exortam de Baptismo controversiam sedare Dionysius conaretur. Porro, cum persecutio anno 235, sedata fuerit mense maio, Dionysius de Baptismo ad Stephanum serius hoc anno exeunte scripsisse non videtur. Censet Pearsonius, non improbane Tillemontio, erratum esse Eusebii, qui quod dixerat Dionysius de pace post dissensiones a Novatianis excitatas constituta, id de pace persecutionibus ethnicorum succedente dictum crediderit. Sed, ut Eusebius tam oseitanter hallucinatus dicatur, gravem aliquam causam subesse oportet. Distinguit accurate persecutionis furorem a turbulenta novitate, et pacem inter ecclesias initam a mollito persecutionis furore. Quis ergo credat in epistola Dionysii nihil omnino de sedata persecutione dictum fuisse, quamvis id Eusebius legisse se testetur? 2° Dionysius in eadem de Baptismo epistola nuntiabat Stephano, ut eventum omnino recentem, sedatos esse motus quos Novatiani hæresis in Oriente excitaverat. Sed, si cum hujus dissensionis fine conjuncta sunt controversiæ de Baptismo primordia, serius anno 235 poni non debent. Sic enim de sedata dissensione loquitur Dionysius, ut id non multo post persecutionem contigisse videatur. Quod enim ait, « omnes ubique antistites unum idemque sentire, et ob pacem inspe-

rato factam incredibiliter lætari, » satis indicat malum antequam radices ageret compressum fuisse, et pacem sanctam cum metueretur ne dissensio ingravesceret. At, si usque ad annum 236 decertatum fuisset in Oriente de Novatianorum sententia, non videtur incendium multa die confirmatum sic exstingui potuisse, ut nihil omnino ne fumi quidem superesset. Huc accedit auctoritas Cypriani, qui in epistola ad Stephanum, circa an. 234 scripta, testatur Novatianum « semper retusum et refutatum et per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum. » Si ergo totus orbis in dammando Novatiano jam tum consenserat, epistola Dionysii quæ hunc episcoporum antea dissidentium consensum nuntiabat, ad annum 236 revocari non potest. Aliud argumentum in eandem sententiam suppeditat, quod secundo loco probandum suscepimus, citius in Oriente quam in Africa decertatum. Neque enim si dissensio ante in Oriente quam in Africa exorta est, serius collocari poterit anno 234 aut exeunte 235.

Illud autem dissidium prius in Cappadocia, Cilicia et finitimis provinciis quam in Africa exarsisse patet ex his Firmiliani in Stephanum dictis: « Quid humiliter aut lenius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum qui in meridie estis? » (p. 150). Præclare observat Tillemontius dissidium Stephani cum Orientalibus, quod Firmilianus commemorat, non de Novatiani schismate, ut existimavit Lombertus, sed de Baptismo natum fuisse. Nam compressum fuit in Oriente hoc schisma initio pontificatus Stephani; nec Orientales, in his Firmilianus, minus studii quam ipse Stephanus adhibere in hoc extinguendo schismate, nedum pax inter eos et Stephanum rumpetur. Perpauci huic schismati favebant, idque Antiochiæ, ut patet ex Epistola Dionysii ad Cornelium apud Euseb. (lib. vi, cap. 46). Loquitur ergo Firmilianus de Baptismo. Illud autem ex ejus verbis colligitur non eodem tempore Stephanum cum Orientalibus et Afris decertasse, sed variis temporibus et modis; ac res Orientis lenius se habuisse tum enim in Africa majorem in modum turbarentur. Hinc idem Dionysius in epistola quam, mortuo Stephano, ad Philemonem presbyterum Romanum scripsit, deprecatores se pro Afris solis interponit; atque, ut Romanos demittiget, demonstrat (apud Euseb. Hist. l. vii, c. 5) « non ab Afris solis hunc morem tunc primum inventum fuisse, » sed idem antea ab Orientalibus in conciliis statutum; quod quidem per absurdum videretur si istis Roma placatior quam Afris non fuisset. In epistola autem ad Xystum de Stephano ejusque cum Afris concertatione disserens aiebat « prius illum ad se scripsisse de Heleno et de Firmiliano, ac de omnibus denique sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis; sese ob eandem causam ab illorum communione discessurum, eo quod, aiebat, hære-

ticos rebaptizarent, » Illud prius argumento est Stephanum ante de eodem hæreticorum baptismo cum Cilicia et finitimis provinciis quam cum Africa pugnasce; et cum apud Dionysium de Heleno et Firmiliano graviter quereretur, nondum Cyprianum et Africanos episcopos illi in offensioem venisse. Quod autem addebat Dionysius, « de his omnibus ego ad illum scripsi orans atque obtestans; » quis ex his verbis non colligat epistolam illam quam, teste Eusebio, unam ad Stephanum scripsit, non Afrorum, ut opinati sunt Tillemontius et Pearsonius, sed eorum causa scriptam fuisse de quibus Stephanus scripserat, nempe Heleni et Firmiliani, qui proinde illius opera et commendatione prius usi sunt quam Afri. Illud etiam in ea quam refellimus opinione occurrit incommodi, quod nimium multi eventus a Tillemontio et Pearsonio intra annum concluduntur: tres synodi Carthaginenses, tot Cypriani epistolæ, Stephani litteræ ad Dionysium et ad Cyprianum, ejusque modo cum Orientalibus, modo cum Afris dissensiones. Longe satius est hanc rerum gestarum varietatem temporibus distinguere.

Sed forte objicietur quod ait Eusebius lib. vii, c. 3, *πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός*, etc. « Primus eorum qui tunc exstiter, Cyprianus, Carthaginensis episcopus, hæreticos non nisi per baptismum ab errore prius purgatos admittendos esse censuit. » Gerardus, Joannes Vossius et Valesius Eusebium erroris accusant; sed Pearsonius, etsi recte observat adversus Valesium hæc Eusebii verba *πρῶτος τῶν τότε* ita reddenda esse, « primus eorum qui tunc exstiter, » non autem ut Valesius, « primus omnium, » parum tamen in Eusebio purgando promovit. Nam, cum Firmilianus Cypriani æqualis hæreticorum baptismum longe ante Cyprianum rejecerit in concilio leonicensi, cui se interfuisse testatur in epistola ad Cyprianum, æque Eusebius erroris arguetur, sive omnium, sive æqualium primum hæc statuisse Cyprianum dixerit. Longe ergo probabilius idecirco primas Cypriano deferri, quia plurimum ponderis huic sententiæ addidit, eique multo celebrior exstitit quam Orientalibus cum Stephano controversia.

XXX. — ORDO ET SERIES RERUM IN AFRICA GESTARUM ANNO 255 ET 256, USQUE AD CONCILIUM TERTIUM CARTHAGINENSE.

De initiis hujus dissensionis in Africa non valde laborandum; nam tota res in conjecturis posita. Pearsonius primam concilium Carthaginense revocat ad autumnum anni 255. Tillemontius, qui omnia intra spatium anni 256 concludit, non improbat Pearsonium; nec forte improbetur si quis ab ipso anni 255 initio controversiam deducat. Hoc tantum statuere possumus prius inter se decertasse Afros quam cum Stephano. In Epistola ad Numidas refelluntur « qui hæreticos asserunt. » Tangit eosdem Cyprianus in Epistola ad Quintum. « Nescio etenim, inquit, qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud hæreticos

tineti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere. » Nec tamen hæc institutorum varietate pax et gratia dissiluerit, ut ex Epistola ad Stephanum perspicitur. « Cæterum scimus, inquit Cyprianus, quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, » nec propositum « suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordie vinculo quadam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere. » Nonnullos ex Africa episcopos petere videntur hæc Cypriani verba in Ep. ad Jubaianum: « Et nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptismum occupatum asseritur. » Per eundem Jubaianum venit in Cypriani manus epistola adversus rebaptizantes scripta. Sed ea nec a Stephano papa, nec ab ullo ex transmarinis episcopis (tunc enim recta via Carthaginem ad Cyprianum pervenisset), sed ab Afrorum aliquo videtur eluebrata. Ipse etiam Jubaianus non omnino assentiebat Cypriano, sed aversum rebaptizationi animum significabat, quia Novatianenses, si quos ex Catholicis in partes suas allicerent, horrendo eos scelere rebaptizabant.

Decem et octo episcopi Numidæ occasionem Cypriano primi dederunt sententiæ suæ palam et aperte prædicandæ. Etsi enim baptismum ab hæreticis administratum rejicere solebant, tamen cum synodus Carthagine haberetur, consolendam illam duxerunt « de iis qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant. » Cyprianus et alii episcopi, numero xxxi, ut patet ex titulo Epistolæ Lxx, laudant Numidas quod « et ipsi veritatem et firmitatem catholicæ regule teneant, seque illis assentiri profitentur neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse. » Non multo post consultus eadem de re Cyprianus a Quinto in Mauritania episcopo per Lucianum presbyterum, scripsit ad eum Epistolam Lxxi atque ut sciret « quid nuper in concilio coepiscopi cum compresbyteris qui aderant, » censuissent, ejusdem epistolæ exemplum illi misit.

Neque etiam multum effluxit temporis inter hanc epistolam et concilium secundum Carthaginense, « in quo multa quidem prolata atque transacta sunt, » sed illud in primis, quod Stephano papæ Cyprianus Lxx episcoporum qui cum ipso sederant nomine perscribit eos qui apud hæreticos vel schismaticos tineti sunt, redeuntes ad Ecclesiam baptizari oportere. Id Cyprianus testatur « diligenter nuper expressum » fuisse, cum in epistola ad Quintum, tum in litteris ad episcopos Numidas. Utriusque epistolæ exemplum mittit Stephano cum Epistola Lxxii. Ad dit in eodem concilio statutum esse consensu et auctoritate communi « ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis et antichristis contra Christi ordinationem profana ordinatione promoti sint, et contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque

hac conditione suscipi cum revertuntur, ut communicent laici, et satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis exstiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere quibus contra nos pugnaverint. »

Ad hoc tempus referre cogor legationem episcoporum quos concilium Africanum ad Stephanum misit. Hos legatos episcopos, ait Firmilianus, sic suscepit Stephanus, « ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper... præciperet fraternitati universæ ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur » (p. 150). Queritur etiam Firmilianus quod Cyprianum Stephanus « pseudochristum et pseudoapostolum et dolosum operarium » diceret (p. 151). Hæc profecto incredibilia essent, nisi niterentur duorum hominum testimonio, quibus fides derogari non possit, Firmilianum dico et Cyprianum, qui Firmiliani epistolam latine reddidit, aut saltem auctoritate sua vulgavit. Sed examinanda nobis sunt singula Firmiliani verba, tum ne illius querelis, quæ sua sponte satis graves sunt, aliquid addatur, tum ut quo tempore et modo hæc acta sint diducemus.

Illud primo perspicere mihi videor, hos legatos non maxima celeritate venisse, sed famam eorum adventus prænuntiam fuisse. Vetuit enim Stephanus ne quis eos domo exciperet, « ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. » Nondum ergo venerant eum hæc Stephanus ediceret, cui spatium dederunt tum de ipsorum adventu, tum de rebus in concilio gestis cognoscendi. Atque inde colligo hanc legationem non posse ad tertium concilium Carthaginense referri, quamvis Tillemontio secus videatur. Constat enim Rogatianum a Cypriano in Cappadociam missum non fuisse nisi postquam legati episcopi Roma reversi sunt. Sed cum concilium tertium Carthaginense calendis septembris celebratum fuerit, ac Rogatianus, teste Firmiliano, redire festinaverit, quia liberum tempus urgebat, quomodo fieri potuit ut post concilium episcopi legati Romam irent ac redirent, ac post eorum reditum Rogatianus in Cappadociam missus, redeundi ante hiemem spatium haberet? Fatetur Tillemontius hæc non facile fieri potuisse; sed tamen non repugnare contendit, posito videlicet utramque legationem itum et reditum accelerasse. At videmus episcoporum qui Romam missi sunt, adventum non valde celerem sed potius tardum extitisse; quod quidem si animadvertisset Tillemontius, credo aliter judicaturum fuisse. Præterea, eum Stephanum in Epistola ad Cyprianum, quæ ante concilium tertium missa est, abstinendos putet rebaptizantes, valde dubito an hoc concilium legatos episcopos ejusmodi periculo exposuisset, ut eis Romæ communio negaretur. Probabilis ergo est legationem post secundum concilium missam fuisse.

Illud etiam ex verbis Firmiliani deduci potest, edi-

ctum Stephani non omnino in rem collatum fuisse. 1° Incredibile est in tam sancta Ecclesia commissum, ut legati episcopi negatum a fratribus hospitium apud infideles quærerent. 2° Distinguit Firmilianus tectum et hospitium a pace et communione et sermone colloquii communis: declarat conceptis verbis episcopos « nec ad sermonem saltem colloqui communis » admissos fuisse: quod autem spectat ad tectum et hospitium, minas tantum et jussa exprobrat, non rem ipsam, quam tamen non videtur omissurus fuisse si hoc etiam humanitatis officio caruissent. 3° Verisimile est in Ecclesia Romana, quæ sanctis presbyteris abundabat, aliquos tunc exstitisse qui se Stephanum inter et Cyprianum medios interponerent; ac si minus impetrarent a Stephano ut legatos ad communionem et colloquium admitteret, saltem eum deterrerent quominus hospitio eos excipi vetaret. Nequæ enim aptiori tempore collocare possumus quod ait Dionysius (apud Euseb. Hist., lib. vii, c. 5) in epist. ad Xystum: καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέρους Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμπύροις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράρασαι * πρῶτερον μὲν διίγα, καὶ ὕν δὲ διὰ πλείονα ἐπέσειλα. « Sed et charissimis fratribus et compresbyteris Dionysio ac Philemoni, qui prius Stephano assensu fuerant, deque iisdem rebus ad me scripserant, antea quidem breviter, nunc vero pluribus verbis scripsi. » Liquet ex his verbis Dionysium et Philemonem, eum antea in omnibus Stephano assentirentur, postea ab eo aliqua in re dissensisse. Perabsurde autem Launois (toni. viii, p. 603) ex his concludit hos duos presbyteros, eum antea Baptismum ab hæreticis datum non rejicerent, postea in Cypriani sententiam concessisse. Perpaucos fore arbitror qui Launoii conjecturam non explodant. Non enim hic tam agitur de dogmate quam de dogmatis defendendi ratione: nec Stephani doctrinam improbat Dionysius, quippe eum illam ipse sequeretur, sed in eo lenitatem et animi moderationem requirit. Quapropter, cum ait Dionysium et Philemonem Stephano prius assensisse, deque iisdem rebus ad se scripsisse; id accipi debet de hac Stephani sententia, non communicandum esse eum Heleno et Firmiliano, et aliis rebaptizantibus; quæ præcipua fuit et discordiarum origo, et eurarum ac sollicitudinum Dionysii materia. Quod si Stephani agendi rationem Dionysius et Philemon probare aliquando desierunt, tum maxime videntur id fecisse eum cum ad extremas illas discordiæ significationes offerri viderunt; nec immerito eorum sapientia mitigatum existimamus edictum Stephani, quod ne ipse quidem Firmilianus ad exitum perductum fuisse dicit, ut legatis episcopis tectum et hospitium negaretur.

Jam vero Tillemontii rationibus non difficile est respondere. Verisimile esse non putat Stephanum ad primum decreti Africani nuntium tam vehementer exarsisse. Sed hæc difficultas, quæ Tillemontio, dissensionem in Africa inæcepisse existimanti, magna videbatur, ex his quæ de Oriente diximus evanescit. Nec jam mirum est si Stephano, his quæ ipsi

cum Asiaticis intercesserant accenso, novas faces doloris Africana decreta admoverunt.

Querit etiam Tillemontius cur Stephanus ad Cyprianum scripserit, si legatos, nec ad communionem nec ad colloquium admisit. At minime repugnat ut duo illi quos diximus presbyteri a sancto Pontifice impetrarent! ut saltem ad Cyprianum scriberet; quamquam Stephanus, cum his in litteris rebaptizantes abstinendos putet, non multum videtur a sua in legatos agendi ratione discedere.

Illud etiam argumenti loco sumit Tillemontius, quod Cyprianus in concilio tertio Carthaginensi nihil de his in legatos injuriis dixerit: unde scriptor doctissimus concludit legationem post concilium tertium collocandam esse. Sed hoc silentium lenitati, quæ summa fuit in Cypriano, tribuendum. In litteris autem ad Pompeium, in quibus Stephani epistola refellitur, nonnulla S. Martyri durius in Stephanum dicta excederunt, quæ in tanta animi moderatione conceptum ex maximis contumeliis dolorem indicant. Idem probant hæc verba ex Epist. ad Jubaianum, quæ ante concilium tertium ac non multo post secundum scripta est: « Cur prævaricatores veritatis, » inquit (p. 155), « cur proditores unitatis existimamur? »

Legationem proxime secuta est epistola ad Jubaianum episcopum. Is consuluerat Cyprianum de baptismo ab hæreticis dato, simulque miserat epistolam non a se sed ab alio scriptam adversus sententiam Cypriani. Refellit hanc epistolam Cyprianus, et summo studio colligit quidquid ad causæ suæ defensionem valere existimabat, servata semper animi moderatione et charitate, qua nihil antiquius habebat. Mittit etiam Jubaiano exemplum epistolæ ad Numidas et ad Quintum, ac forte etiam proximæ synodi decreta, de qua sic loquitur: « Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem deo nostro sententia nostra firmavimus » (p. 120). Ex quibus patet hanc epistolam non multo post concilium scriptam fuisse, sed tamen postquam a Stephano littere venissent: nam in Ep. ad Stephanum testatur Cyprianus nonnullos a se dissentire, « sed salvo inter collegas pacis et concordie vinculo. » Contra in Ep. ad Jubaianum ait (p. 129): « Cur prævaricatores veritatis, cur proditores unitatis existimamur » (pag. 152). Jam tum ergo desiderabat in adversariis suis pacis et concordie studium quod scribens ad Stephanum laudaverat.

Misit Jubaiano aliud munus, libellum de bono Patientie, de quo sic loquitur (p. 157): « Servatur a nobis patienter et leniter charitas animi, collegii honor, vinculum fidei et concordie sacerdotii. Propter hoc etiam libellum de bono Patientie, quantum valuit nos medioveritas, permittente Domino et inspirante, conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. » Præclare observantur eruditi viri tam attemperate scriptum esse hunc libellum, ut controversiam quæ tunc fervebat, non magis attigerit

Cyprianus, quam si nulla prorsus exstisset. Non multo post alium librum de Zelo et Livore scripsit eodem consilio. Uterque recensetur a Pontio post librum de Opere et Eleemosyna.

Cum litteræ Stephani in Africam perlatae fuissent, Pompeius Sabratensis episcopus, idem, ut verisimile est, qui ordinationi S. Cornelii interfuerat, significavit Cypriano cupidum se esse epistolæ Stephani videndæ. Morem ei gerit Cyprianus, atque hanc epistolam refellit paulo commotior, quod Stephanus « sacerdotes Dei veritatem Christi et Ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos » putaret (Ep. LXXIV). Simul Pompeio misit exempla aliarum epistolarum in quibus de baptizandis hæreticis disseruerat.

Libre de Baptismo hæreticorum, cujus auctor episcopus erat, ut alias probabimus, tam indignis conviciis Cyprianum appetit, ut scriptum esse non dubitem post illud tempus quo Cyprianus ad Stephanum scribens, iis a quibus dissentiebat, servatæ charitatis et concordie testimonium tribuebat.

Scripta etiam Epistola LXXV ad Magnum, postquam disputationis æstus nonnullos ex Cypriani adversariis in convicia et maledicta abriperat. Quod enim eos « pertinaces et indociles » vocat; quod ait « prævaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare, » declarat hæc oratio illius dolorem, quod animi moderationem et unitatis studium, cui maxime consultum volebat, in omnibus adversariis non reperiret. Hanc tamen epistolam Baronius et Pearsonius primam omnium de Baptismo scriptam volunt, quia in ea Cyprianus priores epistolas non commemorat. Sed ne hæc quidem epistola in litteris ad Quintum et Jubaianum et alios memoratur. Præterea videtur Magnus, ut observat Tillemontius, priores epistolas Cypriani notas et perspectas habuisse: assentiebatur enim ei in omnibus, ne unus tantum illius animo scrupulus insidebat, an inter ceteros hæreticos ii qui a Novatiano veniebant, baptizandi essent.

Quæsierat etiam Magnus quid Cypriano de illis videretur « qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi christiani, » eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. Respondet Cyprianus ejusmodi homines legitimos esse christianos, ac parvi referre quod perfusi aut aspersi fuerint. Sic autem eos carpit qui baptisma hæreticorum probant, et Baptismo ecclesiastico majestatem suam et sanitatem derogabant, ut Romanam Ecclesiam non obscure designet, in qua notum est clinicos a clero exclusos fuisse.

XXXI.—DE CONCILIO TERTIO CARTHAGINENSI —MITTIT CYPRIANUS ROGATIUM DIACONUM AD FIRMIANUM.
—DE EPISTOLA FIRMIANI AD CYPRIANUM.

Immoderata adversariorum studia justissima metuendi caosam attulerant Cypriano ne quid vulneris unitati Ecclesiæ inureretur. Quare, ut tanto malo oc-

currat, frequentius quam antea concilium cogit, et cum episcopis nonnullis exterarum gentium consilia fovenda: pacis et unitatis conjungit.

Quo autem anno habita sit hæc synodus operæ pretium est inquirere. Tota res pendet ex morte Stephani papæ; nam, cum nemo dubitet quin die secunda Augusti obierit, necesse est ut concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente calendis septembris habitum est, uno ante illius mortem anno habitum dicatur. Satis autem inter omnes convenit Stephanum ordinatum fuisse anno 255, sed alii duos tantum annos sedisse, et anno 255 mortuum esse existimant: alii quatuor ei pontificatus annos tribuunt, ejusque mortem referunt ad annum 257. Posterior sententia, quam Tillemontius et Pearsonius secuti sunt, solutio et explicatio videtur. Nam, si mors Stephani referatur ad an. 255, concilium tertium Carthaginense referendum erit ad calendis septembris anni 254, simulque concurrent Stephani cum Afris et cum Orientalibus concertationes, quas temporibus divisas esse probavimus. Huc accedunt rationum momenta, quibus Tillemontius et Pearsonius nituntur; illud imprimis, quod Firmilianus in Epistola ad Cyprianum testetur « ante viginti et duos fere annos temporibus post Alexandrum imperatorem multas accidisse calamitates per Cappadociam et per Pontum, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret. » Quamobrem, cum Alexander mortuus sit anno 253, annus ab ejus morte vigesimus secundus idem prosumus ac 256, ac proinde hoc maxime anno fervebat dissidium de Baptismo nondumque Stephanus obierat. 2° Si mortuus fuisset Stephanus anno 255, quomodo Cyprianus, qui anno 258 idibus septembris vitam pro Christo profudit, tamdiu conticuisset in re tanti momenti? Nihil enim per totum illud tempus assignari posset quod ab eo aut ad causæ suæ defensionem, aut ad rerum pacificationem factum diceretur. Sed, si controversia de Baptismo ad annum 256 referatur, non valde mirum videbitur quod Cyprianus post tertium Carthaginense concilium, post scriptas ad Firmilianum litteras, contineret, quia persecutio, quæ cum anno 257 incæpit, his rebus agitandis locum non relinquebat. 3° Pluribus argumentis probat Tillemontius S. Stephanum martyrem obiisse; et cum persecutio non exarsit nisi anno 257, inde concludit sancti illius papæ mortem ad mensem augustum ejusdem anni referendam esse, ac proinde concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente celebratum est, et litteras Cypriani ad Firmilianum, quæ pariter sub hoc Pontifice scriptæ sunt, ad annum 256 pertinere.

Præcipuæ difficultates quæ hanc Tillemontii et Pearsonii sententiam obstruebant, solvi posse videntur ex his quæ modo observavimus de dissensione serius in Africa quam in Oriente exorta. Hæc enim notata distinctione, nihil jam officit auctoritas Eusebii, nec necesse est accurato scriptori nævum absurdum affingere. Fatetur Tillemontius non facile explicari

posse cur Dionysius Alexandrinus, si Xystus ne toto quidem anno præfuit, tres tamen ad eum litteras dederit, idque persecutionis et exsilii molestiis detentus, cum ad Stephanum illius decessorem, sub quo acriores erant discordiæ, semel tantum scripsisset. Hæc difficultas, quæ prima specie de Stephani annis aliquid demendum et Xysto addendum suadet, non leviter imminuitur si Dionysius de rebus Orientalibus ad Stephanum ac postea de Africanis ad Xystum scripsisse dicatur. Nam, cum dissidium Stephani cum Orientalibus non illud quidem compositum fuisset, sed tamen demitigatum, ac istis consuetudinem suam pacifice retinentibus bellum, ut ita dicam, in Africam postea translatum fuisset; minime mirum si Dionysius non amplius ad Stephanum scripsit, nec ante studium suum ad res pacificandas exsuscitavit quam de rebus Afrorum, qui illius opem fortasse serius implorarunt, certo cognovisset.

Exstant acta hujus tertii concilii Carthaginensis, cui adfuerunt ex provincia Africa, Numidia et Mauritania episcopi LXXXV, vel etiam LXXXVII si numerentur duo absentes, Pompeius Sabratensis et Dioga Leptinagnensis, qui vices suas Natali ab Oea commiserant. Cum ergo in unum convenissent calendis septembris cum presbyteris et diaconis, præsentem etiam plebis maxima parte, lectæ sunt litteræ Jubaiani ad Cyprianum, item Cypriani ad Jubaianum et quas post modum Cypriano Jubaianus rescripserat. Tum Cyprianus hortatus est ut sententiam libere ac pacifice dicerent, « neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum, aiebat, episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit: » quibus verbis Stephanum notari observat Baronius. Idem omnes uno ore pronuntiarunt, ac ultimus omnium Cyprianus sententiam suam in Epistola ad Jubaianum plenissime expressam fuisse declaravit.

Stabilitam hoc consilio inter Afros unitatem novis præsidii communire statuit Cyprianus. Rogatianum diaconum misit cum litteris ad Firmilianum, quibus eum de disseissione cum Stephano certiore faciebat. Videtur etiam misisse quæ de baptismo hæreticorum ad alios scripserat; nam Firmilianus laudat illius adversus Stephanum responsa, ac nonnulla referunt quæ in epistola ad Jubaianum leguntur. Pergrata acciderunt Firmiliano scripta Cypriani, quæ quidem se quasi sua propria suscepisse testatur, nec in transcurso legisse, sed sæpe repetita memoriæ mandasse. Sic autem respondet Cypriano, ut quæ ab ipso dicta fuerant, retextat ad confirmandam veritatem, et quædam addat ad cumulandam probationem. Sed raptim scribenti multa in Stephanum iracundius dicta exciderunt, quæ fortasse pro eximia animi moderatione Firmilianus emendasset, nisi spatium relegendæ, ut par erat, epistolæ Rogatianus more impatiens eripuisse. Hæc autem Firmiliani epistola, quæ latine reddita exstat inter Cypriaicas LXXV, sic Cypriani

stylum redolet, ut non alium interpretem habuisse videatur.

Fidus interpres græcæ linguæ ingenium nonnullis in locis retinuit. Paulo post initium (p. 145) : « Contristantur (Angeli) quando vident diversas quorundam mentes et scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem Deum simul invocent, sed separatis et divisis ab invicem nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis, » id est, quasi non tantum unum et eundem Deum simul non invocent; quæ postrema negatio nonnumquam omittitur apud Latinôs sed sæpius apud Græcos. (Pag. 145) : « Nisi si his episcopis quibus nunc minor fuit Paulus; » legendum putavit Pamelius « de quibus nunc: » sed manifestus est hellenismus, *τούτοις ἐπισκόποις τῆς νῦν*, « his episcopis nunc existentibus. » Facilius hellenismus deprehenditur in his verbis (p. 147) : « Idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, » id est eadem.

Narrat Firmilianus (p. 146), historiam mulieris a dæmone afflata, quæ « etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et Eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino (non) sine sacramento solitæ prædicationis offerret, » etc. Legit Rigaltius, cuius nota in edit. Oxon. apponitur, « solitæ precatiois ». At nihil prorsus mutandum; hæc enim accurate de græcis expressa sunt. Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. (Epist. CCXLI) *ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα*, « prædicationes ecclesiasticæ. »

Cum existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos refellit (p. 147) : « Nam si non mentitur Apostolus dicens : *Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis*, utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum : si autem induit Christum, accipere potuit et Spiritum sanctum, qui a Christo missus est, et frustra illi venientis ad accipiendum Spiritum manus imponitur, nisi si a Christo Spiritum induit, ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus sanctus. » Illud « nisi a Christo Spiritum induit, » idem valet ac post Christum; nec probabilis est conjectura Canehii et Pamelii qui legendum putant, « nisi a Christo Spiritum non induit. »

Alium locum longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo baptismo in Ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus (p. 149) : « Si de sæculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obiierunt, habentur. Non modo dicunt emolumentum veritatis et fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt morte præventi. » Existimat Rigaltius verbum « habent » reponendum post « habentur, » et sic emendat : « Habent, non modo dicunt emolumentum veritatis et fidei, » sed multo aptius legi posset, « Habent non mollicium emolumentum » pro « non modico dicunt aut non modo dicunt. »

XXXII.—NONNULLE OBSERVATIONES ADDUNTUR IN HANC DE BAPTISMO CONTROVERSIAM.

Quid in hac causa deinceps Stephanus ac Cyprianus egerint, nullo prorsus exstat monumento. Forte persecutio, quæ paucis postea mensibus supervenit, animos a domesticis contentioibus ad religionis defensionem avocavit; sed non alia res periculum schismatis ab Ecclesia repulit, quam unitatis amor ex utraque parte impressus animis et insculptus. Videbatur sibi utraque pars maximi momenti sententiam defendere. Non ignorabant Cypriani adversarii gravem injuriam a rebaptizantibus fieri et Christi sacramentis et apostolicæ traditioni et tot ecclesiis quæ, si vera fuisset Cypriani opinio, communionem hominibus non baptizatis dedissent, ac sæpe etiam commisissent ut infantes baptismo defraudati morerentur. Hæc Cypriano fuisse objecta perspicitur, tum ex ipsius epistolis, tum ex libro *de Rebaptismate*. Parte ex alia Firmilianus et Cyprianus, cum hæc questio nondum in clarissima luce posita et constanti Ecclesiæ iudicio decisa esset, pessimam consuetudinem obrepisisset et graviter ab adversariis delinqui putabant. « Quæ ista obstinatio est, » ait Cyprianus in Ep. *ad Pompeium* (pag. 159) « quæ præsumptio humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari et irasci Deum quoties divina præcepta solvit et præterit humana traditio? » Queritur in eadem epistola auctoritatem hæreticis attribui, fidem et veritatem prodi (p. 141). Veritatem sibi et aliis idem sentientibus singulari Dei beneficio relectam fuisse credebatur, ut eam aliis ecclesiis proponeret. « Proinde frustra quidam, » inquit in Ep. *ad Jubaianum* (p. 155), « qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt, quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritualibus sequendum quod in melius fuerit a sancto Spiritu revelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit apostolus Paulus : *Qui primo, inquit, sui blasphemus et persecutor et injuriosus, sed misericordiam merui, quia ignorans feci*. Post inspirationem vero et revelationem factam, qui in eo quod erraverat perseverat prudens et sciens, sine venia ignorantia peccat; præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur. » Sic etiam Firmilianus : « Quale delictum est, inquit (p. 149), vel illorum qui admittuntur, vel eorum qui admittunt, ut non ablutis per Ecclesiæ lavaerum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus et sanguinem Domini? »

Sed quo majoris momenti suam utraque pars sententiam esse duxit, eo magis in utrisque amor elucescit unitatis. In Oriente non videtur magna fuisse animorum contentio, quamvis plures provinciæ ab antiqua et communi sententia discreparent. Dionysius Alexandrinus cum scriberet ad Stephanum, ut cum Asiaticis rebaptizantibus placeret, summam episcoporum in Oriente concordiam laudabat. Ex

quod patet Orientis episcopos liberalius quam Stephanum egisse cum Asiaticis. Revera Helenus et Firmilianus magno semper in pretio apud collegas fuerunt. Enituit etiam in Occidente odium et fuga schismatis. Auctor libri *de Rebaptismate*, etsi Cyprianum indignis opprobriis et conviciis lacerat, fatetur tamen totam hanc quæstionem inter fratres agitatum fuisse. « Animadverto, » inquit initio libri, « quæsitum apud fratres quid potius observari oporteat in personam eorum qui in hæresi quidem sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti, etc. » Stephanus justo vehementior fuit; nec idcirco tamen Africa cum aliis ecclesiis et cum Romana etiam communicare desiit. Nullo sane exstat monumento alios episcopos suam Afris communionem negasse, et rebaptizantes abstinendos putasse, ut Stephanus putaverat. Quinetiam, cum in ipsa Ecclesia Romana duo præstantissimi presbyteri, Philemon et Dionysius, ut modo vidimus, mature animadverterint quid nimia Stephani severitas peccaret, merito mihi existimare videor totam illam dissensionem ne sub hoc quidem Pontifice eos habuisse exitus qui ex primo animorum calore consequi poterant. Sub S. Xysto, Stephani successore, etsi persecutio domesticas rixas compescere aut saltem inducias afferre debuerat, non tamen videtur de Baptismo statim contentio refrifixisse, siquidem Dionysius Alexandrinus, inter exsiliæ molestias atque in ipso persecutionis incendio, tres litteras ad Xystum scripsit, ut eum ad lenitatem et concordiam vocaret. Usus est consiliis Dionysii sanctissimus Martyr; et idcirco « bonus et pacificus sacerdos » a Pontio vocatus creditur, et ecclesiæ Africanæ diptychis inter martyres adscriptus, quod natam sub Stephano controversiam sedasset. Illum inter et Cyprianum communionem non interruptam fuisse liquet ex Epist. lxxxii, in qua narrat Cyprianus se Romam misisse qui de rebus Ecclesiæ certa referrent. De Dionysio autem non dubium est quin cum Afris liberaliter egerit, qui adhuc presbyter nimiam Stephani severitatem probare desiderat. Eadem humanitas ab aliis pontificibus servata, « donec, » ut ait Augustinus (lib. 1 *de Bapt.*), « plenario totius orbis concilio quod saluberrime sentiebatur etiam remotis dubitationibus firmaretur. »

Sed amorem unitatis præcipue declaravit Cyprianus, cui veritatem « nimirum propterea Dominus non aperuit, » inquit Augustinus (lib. 1 *de Bapt.* c. 18), « ut ejus pia et humilitas et charitas in custodienda salubriter Ecclesiæ pace patesceret, et non solum illius temporis Christianis, sed etiam posteris ad medicinalem, ut ita dicam, notitiam signaretur. » Quamvis magnum errorem in adversariis perspicere sibi videretur, tamen « in his quæstionibus, quæ, » ut ait Augustinus (lib. iii *de Bapt.* c. 3), « nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt, » minime dubitans quin « habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum judicare; » sic in concilio Carthagi-

nensi collegas alloquitur : « Superest ut de hac ipsa re quid singuli sentiamus proferamus, neminem judicantes aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amovescentes. » Donatistæ olim de sancto Cypriano « quasi cum ipsius laude » dictitabant eum mentitum esse « et simpliciores collegas in verbo capere cogitasse, ut, cum se diversum sentire prodidissent, tunc contra quam promiserat, excommunicandos esse censeret. » Sed Augustinus hanc calumniam refellit lib. iii *de Bapt.* c. 3. Calidus sane fuit ac justo vehementior Firmilianus; sed tamen unitatis amor in tota ejus spirat epistola, nec quidquam de unitate Ecclesiæ significantius dici potest. Hinc, quamvis veritatem maximi momenti defendere sibi videretur, quia tamen Ecclesiæ judicium nondum accesserat, eodem modo agendum putat ac in variis institutis ad disciplinam pertinentibus. « Secundum quod, inquit (p. 144), in cæteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum et nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ pace atque unitate aliquando discessum est. »

XXXIII. — DE EPISTOLA LXIII CYPRIANI ADVERSUS EOS QUI AQUAM SOLAM IN MATUTINO SACRIFICIO ADHIBEBANT.

Præter litteras quas Cyprianus ad causæ suæ defensionem scripsit, aliam, non eadem de re sed circa eadem tempora scriptam, conjicio, nempe sexagesimam tertiam, ad Cæciliam episcopum, ut verisimillimum est, a Bilta, qui primus in concilio Carthaginensi sententiam dixit. Occasionem dedit huic epistolæ prava apud nonnullos inducta consuetudo, ut in matutino sacrificio aquam tantummodo adhiherent. Neque id tamen, ut Enekratitæ, odio vini a Deo creati, committebant, nam vespere calicem vino mixtum offerebant. Demonstrat Cyprianus prava hac consuetudine et Christi præceptum violari, et sacramentum penitus everti, cum sanguis Christi in calice esse non possit nisi vinum adhibeatur. Ex his autem verbis, « et viderit, frater charissime, si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit, » facile perspicitur hoc vitium non tunc primum obrepisse, sed ab annis inveterasse pluribus, ac proinde non in insignem aliquam ecclesiam, sed potius in pagos quosdam inductum fuisse : nam, si quid ejusmodi commissum fuisset in majoribus civitatibus, cito res aliis ecclesiis cognita indignationem omnium commovisset. Quare inmerito Pearsonius id ab episcoporum Carthaginensium aliquo profuisse existimat. Illud enim, « si quis de antecessoribus nostris, » non magis ad Cypriani quam ad Cæciliæ antecessores refertur; sed cum unus sit episcopus, suos ac Cæciliæ antecessores vocat Cyprianus eos qui dudum Ecclesiæ præferant.

Cur autem hanc epistolam exorta de Baptismo controversia scriptam putem, conjecturam facio ex his verbis : « Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus et larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat, »

Majus quidpiam indicant hæc verba, quam ut de rebus in hac epistola pertractatis intelligantur. Erat enim exploratum omnibus Christianis sanguinem Christi in calice esse non posse nisi vinum offeratur; atque in hoc genere perpauci pecebant, idque metu magis et pravo pudore, quam errore pertinaci. At in controversia quam de Baptismo Cyprianus cum tot ecclesiis habuit, veritatem sibi et collegis idem sentientibus singulari beneficio revelatam contendebat, ut precedenti capite observavimus. Hanc uberiorem illustrationem, hanc benignam et largam Christi dignationem obiter tangere videtur in hac Epistola LXXI. Huc accedit quod objectam consuetudinis auctoritatem in epistolis de Baptismo scriptis eodem modo ac in sexagesima tertia refellit.

Hanc tamen epistolam Pearsonius ad annum 255 collocat in Galli et Volusiani persecutione. Tempus persecutionis colligit tum ex Christi adventus expectatione, tum ex his verbis (p. 109): «Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit et a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus et cruore confundi.»

Quod spectat ad Christi adventum, non minus aperta est illius expectatio, ut supra diximus, c. 28, in nonnullis Cypriani operibus, quæ in pace scripta esse constat. In allato autem testimonio non eum metum Cyprianus exprobrat iis quos refellit, ne quis ex vini odore Christianus esse argueretur; quomodo enim id suspicati essent ethnici, quos penitus latebat quid in Christianorum mysteriis ageretur? sed ne vini matutinus odor minus honestam et dignam homine sobrio speciem haberet. Hinc pacis potius quam persecutionis tetapus indicat Cyprianus, dum ait eos ad sanguinem in persecutionibus fundendum fieri tardiores qui ex sanguinis Christi communione tam leve incommodum reformidant; quamquam inanem illum metum non asseverando, sed potius conjiendo reprehendit.

XXXIV. — CONFESSIO ET MARTYRIUM CYPRIANI.

Tot eximii Cypriani de Ecclesia meritis, tot rebus præclare gestis nihil addi posse videbatur præter confessionis et martyrii laudem. Utrumque Christi dono consecutus est in persecutione Valeriani, qui cum Christianos aliquamdiu privatim ac publice omni humanitate fovisset, postea Maeriani artibus inductus, magnum se quendam ac felicem imperatorem fore speravit si Christianam religionem oppugnaret. Cum persecutio instaret in Africa, Fortunatus episcopus, idem forte qui in synodo Carthaginensi dicitur episcopus a Tuceabóri, Cyprianum rogavit ut ad præparandas et corroborandas fratrum mentes de divinis Scripturis hortamenta componeret. Libenter obtemperavit Cyprianus, parum esse ratus quod Dei plebem classico suæ vocis erigeret, nisi credentium fidem et dicatam Deo devotamque virtutem divina

lectione firmaret. Scripsit itaque librum de *Exhortatione martyrii*, totum pene ex Scripture testimonio compositum. Frustra Baronius et Fellus hoc opus sub Gallo collocant; recensetur enim a Pontio diacono post libros de *Patientia* et de *Zelo et Livore*, ut observat Tillemontius. Cum autem Cypriani confessio et martyrium ipsius actis, quæ infra apponemus, consignata sint, non teram tempus in iisdem rebus evarrandis, sed satis erit scriptas in hac persecutione epistolas breviter recensere.

Cum edixisset Valerianus ne Christiani conventus agerent et cœmeteria ingrederentur, aut si quis huic præcepto non pareret, capite plecteretur, Cyprianus omnium primus in Africa persecutionis impetum videtur excepisse. Id enim observavit eruditus viri ex his verbis Ep. LXXVII, ubi Cyprianum sic martyres alloquuntur: «Quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud aeta proconsulis pronuntiasti; et tuba canens Dei, milites cœlestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti, et in acie prima pugnavit spiritali gladio diabolum interfecisti; agmina quoque fratrum hinc et inde verbis tuis composuisti, » etc.

Christum summa animi firmitudine confessus coram Paterno proconsole tertio cal. sept. anno 257, exsul deportatur in abditum et abstrusum locum, qui Curubis dicebatur. Comitatus est eum in exsilio Pontius diaconus, qui vitam ipsius scripsit. Eo autem die quo primum in exsilio loco manserunt, monitus est Cyprianus visione nocturna de futuro martyrio; sed impetravit dilationem crastini, ut res suas die illo quem impetraverat, ordinaret. Verum «hic dies unus significabat annum, ait Pontius; nam eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum.» Eo autem facilius illi rebus ecclesiæ suæ providere ac in primis in sublevandis pauperibus curas impendere, quod sub Xysto «bono et pacifico sacerdote,» ut ait Pontius, sedate dissensiones magnis eum molestiis exsolverant. Cum Cyprianus in exsilio moraretur, multi episcopi constantiam ejus imitati sunt, eorumque exemplum secuta multiplex plebis portio confessa est pariter cum eis et pariter coronata est, a præpositis suis nec carere nec metallo separata. Neque in hoc numero virgines et pueri defuerunt. Beatorum martyrum pars coronata, pars in carcere remansit; alii metallis damnati sunt, ubi quot ærumnas pertulerint perspicui potest ex Epistola LXXVII, quam ad eos scripsit Cyprianus gratulandi magis quam consolandi causa. Vinceti erant pedes transversariis et compedibus; lumi jacebant sine lecto; panis exiguus præbebatur; vestis argentibus deerat; semitonsi capitis capillus horrebat. Inscripta est epistola *coepiscopis, presbyteris et diaconibus et cæteris fratribus*. Simul misit pecuniæ summam suo et Quirini nomine per Hierennianum hypodiamonum, et Lueanum et Maximum et Amanthum, acolythos. Gratias egerunt confessores per tres diversas litteras, quia variis in locis laborabant. Ex-

stant hæc litteræ, suntque inter Cyprianicas LXXVIII, LXXIX, LXXX.

Cypriani charitas Africae finibus non continebatur; sed si codici antiquissimo fides habenda, litteris hortatus est duos alios martyres, Augustinum et Felicitatem, qui Capuæ in Campania passi feruntur in eadem Valeriani persecutione. Utriusque nomen legitur in antiquis martyrologiis Hieronymo adscriptis. Existimat Tillemontius Cyprianum, præter librum *de Exhortatione Martyrii*, præter litteras *ad Confessores*, aliud opus in eandem sententiam scripsisse. Nam Pontius, postquam librum *de Exhortatione martyrii* commemoravit, hæc addit: « Quis denique tot confessores frontium notarum secunda inscriptione signatos, et ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubæ cœlestis animaret? » Porro, cum Pontius libros a Cypriano scriptos hæc loco recenseat, nec quidquam dicat de epistolis; librum aliquem vir eruditus his verbis indicari putat.

Cum diu Curubis moraretur Cyprianus, Paterno proconsuli successit Galerius Maximus, qui Cyprianum, ab exilio revocatum, in hortis manere jussit dum sententiam de illo ferret. Hos hortos Cyprianus initio conversionis vendiderat, ac pretium distribuerat pauperibus; sed ei Dei indulgentia restitutos fuisse discimus ex Pontio diacono. Dum autem ecclesie suæ prospicit, ac diem ex die expectat, ut promisso in visione martyrio coronetur, varii et incerti sermones in vulgus sparsi eum adduxerunt ut Romam mitteret qui certa et explerata de rebus Ecclesie referret. Ii reditu suo nuntiaverunt rescripsisse Valerianum ad senatum ut episcopi, presbyteri et diaconi in continenti animadvertantur; senatores vero et viri egregii et equites romani, dignitate amissa, etiam bonis spoliarentur, et si, ademtis facultatibus, Christiani esse perseveraverint, capite quoque multentur; matronæ, ademtis bonis, in exilium relegentur; Cæsariani quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur, et vineti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Addebant Xystum in cœmeterio animadversum octavo iduum augustarum die, et cum eo diacones quatuor; sed et persecutioni quotidie præfectos instare, ut si qui sibi oblati fuerint animadvertantur, et bona eorum fisco vindicentur. Libenter his de rebus certiores collegas fecisset Cyprianus, sed non erat facultas clericorum quos mitteret: nam universi sub ictu agonis constituti recedere omnino Carthagine non poterant, parati omnes, pro animi sui devotione, ad divinam et cœlestem gloriam. Tandem, oblata occasione, scribit ad Successum episcopum, Epistolam LXXXII de rebus Roma allatis, eumque rogat ut hæc per eum collegis innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari. Pro eo quod Valerianus rescripsisse dicitur, ut Cæsariani, quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur et vineti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur, » molto aptius legi posset « et scripti, » ut est in cod. Veron., vel « et iuscripti, »

ut in Colbert. 2442. Inter supplicia veniebat illa inscripti frontis ignominia, ut patet ex his verbis Pontii: « Quis denique tot confessores frontium notarum secunda inscriptione signatos, et ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubæ cœlestis animaret? »

Postquam perlatum est ad Cyprianum frumentarios missos esse qui eum Uticam perducerent, consilio charissimorum consensus ut de hortis suis in abditum aliquem locum secederet. Inde ad ecclesiam suam scripsit epistolam ultimam, quæ est LXXXIII, seque hanc secedendi causam habuisse narrat, quod committere noluerit ut, in aliena civitate accepta super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficisceretur; « quandoquidem ego, inquit, et pro me et pro vobis apud vos confiteri, et ibi pati, et exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecari, et votis omnibus exoptem, et debeam. » Hortatur ut quietem et tranquillitatem teneant, nec quisquam tumultum moveat, aut ultro se gentilibus offerat.

Cum rediisset Carthagine proconsul, rediit Cyprianus in hortos suos, carnificem expectans. « Conveniebant interim, ait Pontius, plures egregii et clarissimi ordinis et sanguinis, sed et sæculi nobilitate generosi, qui, propter amicitiam ejus antiquam, secessum subinde suaderent; et, ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant. » Idem etiam suadebant et fideles non pauci. Non dubitasset discedere Cyprianus, si Deus jussisset, ut observat idem Pontius. Tunc autem suadelis minime annuit; sed moriendi pro Christo cupidus, alios etiam ad constantiam hortari non desinebat. Tandem venit in hortos princeps, jussu proconsulis, cum militibus suis, ac comprehensus Cyprianus Christum postredie, id est 14 septembris, anno 258, confessus est et sanguinem pro eo fudit, ut perspicui potest ex ejus vita a Pontio scripta, et Actis proconsularibus, ubi variæ confessionis et martyrii circumstantiæ, ad quas lectorem dimitimus, accurate describuntur. Utriusque monumenti contextum ex *Actis Martyrum sinceris*, utpote accuratius ibi quam in editionibus Cypriani castigatum, cum nonnullis doctissimi editoris notis excerptimus. Unum est quod adjectam ad laudem S. Cypriani, sacras ejus reliquias summa cum veneratione in monasterio Compendiensi a temporibus Caroli Calvi asservari. Hanc enim basilicam imperator ille in palatio suo magnifice extruxit, eamque præclarissimis dotavit privilegiis, ac ibi corpus sancti Martyris, quod ab Aarone Persarum rege legatis Caroli Magni concessum, ac Arclate et deinde Lugduni depositum fuerat, veluti eximium quoddam præsidium ac ornamentum collocari voluit, ut Ado Viennensis et certissima ejusdem monasterii instrumenta testantur.

XXXV.—DE LIBRIS CYPRIANO ADSCRIPTIS, AC PRIMUM DE TRIBUS EPISTOLIS A BALUZIO VULGATIS.—RECENSENTUR LIBRI DE SPECTACULIS, DE LAUDE MARTYRII, DE REBAPTISMATE, DE PUDICITIA, AD NOVATIANUM, ETC.

Ad ea quæ de Cypriani gestis et scriptis disserimus, nonnulla videntur appingenda de adscriptis ipsius nomini operibus, iis præsertim quæ sua commendat antiquitas. Tres epistolas ex antiquis codicibus eruit Baluzius, sed eas eruditus criticus geminas esse non pronuntiat. Prima, quæ est Cornelii papæ ad Cyprianum adversus pravam rebaptizandi novitatem, præ se fert manifestam fraudis et mendacii notam; quippe cum hanc controversiam sub Cornelio natam non fuisse, ac summam semper consensionem Cornelium inter et Cyprianum intercessisse constat. Secunda prodit sub nomine Cypriani ad plebem Carthagini; sed aetatem Cypriani non refert, aliud enim nihil loquitur nisi de Scripturarum traditoribus, et ab illius stylo adhuc longius remota est. Tertiam Cyprianus scribere dicitur benedicto et dilectissimo parenti Tyrasio, ut illius animum dolore commotum de filix dormitione consoletur. Nonnulla insunt iis quæ leguntur in libro Cypriani *de Mortalitate* simillima, sed stylus omnino diversus. Cæterum monebo hanc epistolam inter opera Hieronymi jamdudum vulgatam, in vetustis et recentioribus editionibus sub nomine Hieronymi ad Tyrasium reperiri.

Non indignum opus Cypriano liber *de Spectaculis*, sive eloquentiam spectes, sive evangelicum vigorem: multa concurrunt probabilia cur ei tribuatur. Scribit episcopus ad ecclesiam suam, a qua aberat invitus; scribit eo tempore quo mos deferenda domum Eucharistiae vigeat, quo Christianis maxime evendum erat ab ethnicorum moribus. Multa ex Tertuliano imitatione expressa, qui pridem iisdem de rebus Carthagine disseruerat. Nec mirum est si in magna illa urbe, cui nullum deerat spectaculorum genus, mali contagium ipsos Christianos tentavit. Sed tamen causæ non videntur subesse satis graves ut liber *de Spectaculis* Cypriano adjudicetur. Nulla illius mentio apud Pontium, et quamvis ex his qui inter Cypriani opera editi fuerunt, nullus ad S. Martyris styllum propius accedat, inest tamen quædam dissimilitudo, quam aures legendi Cypriano assuetæ et contrite facile percipiant.

Adscriptus est Cypriano liber *de Laude martyrii*, quem Erasmus, Dupinus et Fellus otiosi declamatoris foetum esse opinati sunt. At profecto æquius iudicandum erat de eximio opere ad cohortandos confessores composito non sine vivido quodam pietatis ardore, quem frigidus verborum artifex non facile imitetur. Illud etiam antiquitatem huius operis commendat, quod nonnullis locis deploret auctor pestem horrendam quæ sub Gallo et Volusiano grassata est. Sed, cum libellus inscriptus sit Moysi et Maximo, quos anno 251, martyrio coronatos esse constat, nec pestis ante Galli et Volusiani imperium exarsit, inde colligit Fellus auctorem libelli in rebus ab ætate sua

remotis parum commode fluxisse. At nodum incidit Baluzius, qui hunc titulum, *ad Moysen et Maximum*, in vetustis codicibus desiderari testatur. His adde observationem Tillenmontii, qui ex quodam Dionysii Alexandrini apud Euseb. (lib. vii, c. 11) de diaconis peste consumptis testimonio, quod ad Decii tempora videtur necessario referendum, hanc pestem sub hoc imperatore incœpisse concludit, quamvis sub Gallo et Volusiano potissimum sævierit. Cæterum, etsi hoc opus antiquum esse contendo, non tamen Cypriano adjudicaverim; tanta est huic libello cum Cypriani scriptis styli discrepantia.

Sequitur in editione Baluzii liber *de Rebaptismate*, sive adversus rebaptizantes, de quo consuli possunt note Baluzii. Opus a nonnullis tribuitur Ursino monacho, quem Gennadius, adversus eos qui rebaptizabant, sæculo quarto scripsi se testatur. Quæ Ursini monachi libro contineri ait Gennadius, ea in hac de rebaptismate pertractatione non difficile est animadvertere; nihil enim aliud agit auctor, quemcumque tandem ille sit, nisi ut eos qui in hæresi baptizati sunt non rebaptizandos, sed ad saniores fidem conversis manus imponendas esse vincat. Sed Ursinus monachus libelli huius auctor videri non potest, nisi episcopus fuisse tertio sæculo dicatur. Episcopum se esse noster ille scriptor discrete declarat: « Siquidem per nos Baptisma tradetur, inquit (pag. 360), integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt adigoetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum expectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a Domino supplendum reservetur. » Occurrunt in eodem scriptore sæculi tertii perspicuæ notæ. Sic enim de tota illa controversia loquitur, ut eam recens exortam esse, et adhuc vigere indicet. Ait enim (pag. 354) « monstri simile esse episcopos talia scandala cogitare: » propositum sibi esse turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere. » In ipso illo loco qui a Baluzio objicitur, utile esse statuit (p. 357) « tot amorum totque ecclesiarum, itemque Apostolorum et episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum atque dispendium sanctissimæ matris Ecclesiæ adversus prisca consilia post tot sæculorum tantam seriem nunc primum repente ac sine ratione insurgere. » Colligi ex his verbis non debet auctorem sæculo quarto vixisse, sed tantummodo eum in exaggerando non valde timidum fuisse. Nam, præterquam quod ne quarto quidem sæculo sine absurda exaggeratione objicere potuit « tot sæculorum tantam seriem, » certe conceptis verbis declarat tunc primum controversiam de baptismo hæreticorum exarsisse; quod sæculo tertio proprie congruit. Quinetiam Cyprianum ipsum, tacito nomine, ut adhuc viventem et diversas partes auctoritate sua tinentem oppugnat. Statuit enim (p. 355) ejusmodi controversiæ nullum alium esse fructum nisi ut unus homo, quemcumque ille est, magnæ prudentiæ et constantiæ esse apud quosdam leves homi-

nes inani gloria prædicetur, et hæreticorum stupore præditus, quibus hoc munus solatium est. si non soli peccare videantur, errores et vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui et comparari celebretur. Quis Cypriano tam indignis modis conviciatus fuisset, postquam maculam erroris, quem non sine summa animi moderatione in re nondum decisa defenderat, martyrio abstersit, ejusque nominis, refrigerato contentionis aestu, summa existit in omnibus ecclesiis celebritas?

Existimavit Pamelius librum *de Pudicitia* a Cypriano in recessu scriptum esse; nec sane indignus videtur sancto Martyre, adeo insignis est pietatis notis; et ab episcopo absente ab ecclesia sua scriptum esse constat. Sed ad styli dissimilitudinem accedit Pontii silentium, qui ea maxime commemorare debuit quæ in recessu scripta fuerant. Perantiquus est auctor, quicumque tandem ille sit, et persecutionibus nondum sedatis scribebat. « Virginitas, inquit (pag. 4), persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare. » Conjicit tamen Tillemontius hæc de persecutionibus Wandalorum intelligi posse; atque ex præclaris de Christi gratia testimoniis suspicatur hunc scriptorem Augustino posteriori esse. Sed minus probabilis hæc conjectura, cum apud Cyprianum ipsum multo plura, atque haud seio an expressiora, occurrant ejusmodi testimonia.

Constat auctorem libri *ad Novatianum* æqualem esse Cypriani, nec dubium esse potest quin in pacificis et Ecclesiæ laventibus Valeriani primordiis scripserit. Unam enim tantum persecutionem numerat post eam quæ sub Decio sævit, et eos qui in prima ceciderunt, in secunda victores fuisse dicit (pag. 11). Videtur etiam Africanus fuisse, tum quia sic ludit in Felicissimi nomine, qui vix notus extra Africam fuit: « Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci (p. 9)? » tum quia, solam Ecclesiam cœlesti ratione baptizare pronuntians, hæreticorum baptismum non obscure rejicit (pag. 10). Sola styli dissimilitudo Tillemontium deterruit quominus hoc opus Cypriano tribueret. Sed tamen, præter hanc rationem, alia videtur afferri posse: nam declarat auctor hujus libri in ipso exordio, « cogitanti (sibi) intolerabiliter animo restuanti quidnam agere (deberet) de miserandis fratribus qui vulnerati, non propria voluntate sed diaboli sævientis irruptione, adhuc usque, hoc est, per longam temporum seriem agentes pœnas darent, ex adverso » exortum esse alium hostem et ipsius paternæ pietatis adversarium hæreticum Novatianum. His autem verbis indicat episcopum se esse, ac perhumaniter lapsis jamdudum pœnitentiam agentibus consulentem, moleste ferre quod suæ lenitati adversarium habeat hæreticum Novatianum. Hinc etiam infra, postquam de his locutus est qui « prima acie, id est Deciana persecutione vulnerati, postea, id est secundo prælio » vicerant, addit eorum « pares, hoc est in eodem crimine lapsus sui adhuc usque constitutos nec ad pœnitentiam admittendos » a Novatiano judicari.

Nondum ergo auctor hujus operis pacem concesserat his qui sub Decio lapsi fuerant. Non enim de aliis loquitur; pares illos vocat eorum qui primo in prælio victi, in secundo victores fuerant; ait eos post longam temporum seriem agentes pœnas dare, et adhuc usque constitutos in eodem crimine lapsos, quod alii martyrio expiaverant. At Cyprianus instante Galli et Volusiani persecutione lapsos, qui a primo lapsus die pœnitentiam egerant, in Dominicum gregem collegerat, ac eis sanguinem Christi dederat, ut illos ad summum pro Christo fundendum armaret.

Novatianus hoc in libro (p. 14) dicitur aliorum delicta, dum in Ecclesia esset, ut propria flevisse. Sed mirum est unde hanc sibi humanitatis et diligentie in lapsis curandis laudem comparaverit. Videtur repugnare Cornelii testimonium, qui Novatianum in persecutione Decii fratribus auxilio indigentibus succurrere noluisse testatur apud Euseb. (lib. vi, c. 45). Sed forte hæc humanitatis existimatio ad Novatianum pervenit ex præclarissimis Cleri Romani litteris, inter Cyprianicas xxxi, quæ a Novatiano scriptæ in totum orbem missæ fuerunt, teste Cypriano, Epist. lxi.

Librum *de Aleatoribus* non esse Cypriani inter omnes convenit. Liquet ex initio factum esse alienigenæ episcopi, vel etiam, ut Bellarminus existimavit, Romani Pontificis. Antiquum opus esse demonstrat Scripturæ citanda ratio. Serius tamen scriptum non immerito videretur, si in ipsis presbyteris, ut nonnulli opinati sunt, vitiosam aetæ consuetudinem vituperaret. Sed nihil vetat de laicis intelligi hæc verba: « Manus quæ ad sacrificium Dominicum admissa; et quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit, quæ divina sacramenta consummat. » Neque etiam controversiam ullam movere possint, liber *de Montibus Sina et Sion*, duæ *Orationes* Cypriano afflictæ, liber *de duodecim cardinalibus Christi operibus*. Celeberrimum est hoc postremum opus, quod Pamelius, aut Cypriani, aut æqualis scriptoris esse contendit. Sed jamdudum ex codicibus mss. adjudicatus est Arnoldo Bonævallis abbati in diocesi Carnutensi. Sequuntur quædam carmina, quæ in vetustis codicibus nunc Cypriano, nunc Tertulliano afficta, utriusque ab omnibus criticis adjudicantur.

XXXVI. — DE SINGULARITATE CLERICORUM, EPISTOLA CELSI AD VIGILIUM, ET NONNULLIS ALIIS.

Non leviter errarunt qui librum *de Singularitate Clericorum* Cypriano, aut Origeni aut Augustino attribuerunt. Cypriano et Augustino penitus adjudicat styli dissimilitudo, et Origeni episcopalis dignitas, quæ videtur auctor hujus operis ornatus fuisse. Visa est nonnullis ratio probabilis cur hunc librum Origeni affingerent, quod laudari in hoc libro eos crederent qui se et studio castitatis evirant. At si nequaquam laudantur, vel potius cavet auctor operis ne laudare illos videatur. Ait enim: « De quibus modo examinationis suspensio, sententiam relinquens alia disputatione promendam. » Atque, etiamsi ejusmodi faci-

exquisitæ de singulis vitiorum formis ambages, quæ prorsus frigida videntur, et curiosa magis consideratione quam pungente intimos sensus dolore contineri. Deinde vero is qui Cyprianum in hoc libro loquentem inducit, non obscure indicat se in ejus sceleribus enarrandis non certa semper et explorata sequi, sed ex iis quæ a magis fieri solent, quid Cyprianus egisset coniecere. Ait enim Eusebius Cypriano: « Probo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas et non admissas enarrasti. » Numquam hæc scripsi-set ipse Cyprianus; sed alius his verbis admonet se idcirco tot scelera Cypriano attribuisse, non quod omnia ab eo commissa certo sciret, sed quod pleraque, utpote a magis perpetrari solita, celeberrimis magis evitasse non videretur. In quo quidem sinceri scriptoris officio functus est, qui fucum lectoribus facere noluerit, si quam in scribendo licentiam sibi sumeret. Quamvis ergo hoc opus non scriptum sit ab ipso Cypriano, non tamen illius conversio fabulis adscribenda; nec si quis hunc eventum elegit in quo orando et amplificando elaboraret, idcirco historiae summa in suspicionem vocanda, cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumentis quæ Cypriani et Justinæ martyrii acta, ut legimus sub finem libelli de utriusque passione, « ab initio usque in finem scripta » continebant.

Quod spectat ad tempus quo hæc scripta Confessio, etsi huic operi nulla prorsus apud editorem Oxoniensem fides, illud tamen existimat Constantini imperio antiquius. Sed quod in Conversione, quæ ejusdem scriptoris fetus videtur esse ac Confessio, Christiani vocantur Galilæi, id magnam habet necessitudinem cum ætate Juliani imperatoris, quem nemo nescit hoc nomine Christianos solum compellere; satis apposita videntur ad hoc tempus quæ in utroque libello de inanibus magicæ artis in Christianos conatibus leguntur.

Non pugnat cum sæculi tertii institutis commissa Justinæ monasterii virginum administratio, ut legimus sub finem Conversionis; siquidem jam tum existisse ejusmodi virginum cœnobia perspicitur ex Vita S. Antonii, qui sororem suam, teste Athanasio, (n. 3) in parthenonem educandam deduxit circa annum 271: sed sæculo quarto magis quam tertio congruit quod eadem Justina capillos Deo totondisse dicitur sub finem Confessionis. Testatur Hieronymus in Epistola ad Sabinianum, morem esse in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua quæ se Deo voverint, crinem monasteriorum matribus offerant descandam: quod quidem addit munditiei causa fieri, quia ejusmodi feminæ nec lavaero nec oleo utebantur. Hæc autem observatio ejusmodi virgines longe ab illis discrepare quas synodus Gangrensis anathemate damnavit; de quibus etiam Theodosius sanxit an. 390, « ut feminæ quæ crinem suum, contra divinas humanasque leges, instinctu persuasæ professionalis abscederint, ab ecclesiæ foribus arceantur....; adeo quidem ut episcopus, touse capite feminam si introire permiserit, ipse etiam cum

hujusmodi contuberniis areatur, » etc. (Cod. Theod. tom vi, p. 61). Existimat Gothofredus omnem prorsus radendi capitis morem a synodo Gangrensi et a Theodosio in feminis fuisse damnotum. Unde vir doctissimus in morem a Syria et Ægypti monasteriis, ac postea ab aliis ascitum, velut in magnum nefas invehitur, ac non sine ingenti torquentur dolore « quod tandem mores in potestatem suam leges humanas et divinas perduxerint. » At luce clarius est nec synodum Gangrensem, nec Theodosium ad eas virgines respexisse, quas testatur Hieronymus, etsi crines tonderent, velato tamen ac ligato esse capite; sed ad alias longe dissimiles, quæ, ut ait synodus Gangrensis, « præceptum subjectionis » dissolvebant, ἀναλλοιυσα τὸ πρόβαγμα τῆς ὑποταγῆς, quia scilicet intecto capite incedebant. Unde Theodosius, cum ejusmodi feminæ ab omnibus videri possent, episcopus deponi jubet si introitum illis in ecclesiam concesserint.

Cum ergo triplex illud monumentum pluribus sæculi quarti notis signatum sit, sicque aliquo intervallo distet a Cypriano Antiocheno, fieri potuit ut ad historiae summam nonnulla ornandi aut amplificandi causa adderentur. Dispicet enim mihi Justina super fenestram sedens, dum diaconum Prælium de Evangelio disserentem audit, ac per fenestram quietudine ab eodem diacono solita edoceri. Idem de Thecla Paulum audiente dictum in hujus virginis Vita. Præterea, quæ latine tantum extant, non tanti esse momenti debent quanti esset græcus ipse contextus: nam, cum, latinam Confessionis interpretationem cum græco contextu conferens, multa interpretem detraxisse, multa addidisse, et in plurimis a vero sensu aberrasseprehenderit, vereor ne ideam in duas alias partes evererit. Hinc nihil reperias in Conversione de præclara illa prece qua Justina Deiparam, teste Gregorio Nazianzeno, in ipso tentationis discrimine orabat, ut virgini virgo succurreret; nihil de combustis a Cypriano magicis libris ante baptismum, nihil de ostiarii munere, quod ei post baptismum commissum est. Eadem forte de causa in *Passione Cypriani et Justinæ* iudex qui eos damnavit, comes Orientis dicitur, et Dioeletiano sic scribit: *Claudio (Dioeletiano) col. Colbert, Cæsari magno, terre et maris domino, salutem.* Sic etiam Cyprianus et Justina Damascum accersuntur, quamvis apud Photium Justina jam antea in hanc urbem migrasse, tunc autem solus Cyprianus eo perductus fuisse dicatur.

Cyprianum cum Justina passum esse Nicomediæ sub Dioeletiano et Maximiano tum cum Dioeletiano Nicomediæ versaretur, ex Eudociæ apud Photium testimonio perspicitur, et ex ipsa Passione. Quod si passi sunt die 26 septembris, quo die eorum natalia Latini celebrant, vel ut apud Græcos, die 2 octobris, necesse est, ut observat Tillemontius, id anno 304 contigisse. Neque enim anno 303 contingere potuit; quia Dioeletianus hoc anno circa mensem novembrem Romæ versabatur, nec persecutio ante annum 304 adversus laicos exarsit; neque

etiam anno 305, quia hoc anno Dicoletianus jam men-e maio imperium abdicaverat.

Videtur ætate proventus fuisse Cyprianus cum vitam pro Christo profudit. Annos triginta natus ex Ægypto in Chaldeam profectus est, ibique commoratus rediit in patriam, ubi multis facinoribus famam et nomen adeptus est, ac tandem aliquando, cum nellarie artis irritos in Justiam conatus sensisset, nomen dedit christianæ religioni. Post annum presbyter factus est, et sexdecim annis in hoc gradu

exactis Anthimo episcopo successit. Necessè est eum in episcopatu plures annos traduxisse, et siquidem multorum corda illuminabat per verbum Dei et convertibat ab omni hæresi et augebat gregem Christi. Anthimus autem Cypriani decessor Opato successerat, a quo Ædesius et Cledonia cum filia Justina baptizati sunt; Ædesius etiam presbyter creatus, quo ministerio per annum et menses sex perfunctus est.

NOTITIA CODICUM MANUSCRIPTORUM QUI AD HANC EDITIONEM ADORNANDAM ADHIBITI FUERE.

Contulerat Baluzius cum codicibus manuscriptis plurima Cypriani operum edita exemplaria, quæ nobis inspicere non licuit. Sed ex ejus notis existimari potest quantum industriæ ac laboris in hoc genere insumperit. Nam, præter codices qui Manutio, Pamelio, Rigaltio et Anglis usui fuerunt, habuit Baluzius ac diligenter cum editis contulit plures ex bibliotheca Regia, in his vetustum eod-ecm qui olim fuit S. Martini Tornacensis: ex bibliotheca autem Colbertina codices 157, 782, 801, 2442, et vetustissimum 1505, qui fuit olim bibliothecæ Thanaæ, et alium qui fuit olim collegii Foxensis: ex bibliotheca Remigiana unum vetustissimum, et alium recentiorem: unum ex monasterio S. Dionysii in eadem urbe: plures etiam tum ex S. Victoris Parisiensis, tum ex ipsius Baluzii bibliotheca. His adde Seguerianum ante annos mille scriptum, Becensem, Divionensem, Cartheisem, Gratianopolitanum clarissimi viri Gasparis Boni, Burgundicum, Fossatensem, Carnotensem, Lamoniannum, Compendiensem, Pithœanum, Sorbonicum, Monasteriensem, nunc Parisiis in bibliotheca Augusti-

nianorum suburbii S. Germani asservatum, Floriacensem, Moyssiacensem, vetustum librum qui fuit Raymundi episcopi Aconensis; alios denique ex monasteriis S. Arnulphi Metensis, S. Michaelis in periculo maris, S. Germani a Pratis, S. Galli, Montis S. Eligii. Præterea missæ ad Baluzium fuerunt varice lectiones excerptæ ex codicibus Vaticanis, ut patet ex ejus notis ad Epistolam Cypriani XLVII. Ex his autem codicibus, quos recensuimus, nonnulli ab Anglis citari solent: sed tamen sic illis utitur Baluzius, ut eos contulisse cum editis aut saltem consuluisse videatur.

Adhibuimus etiam ad opera Cypriano adscripta veteres libros ex bibliotheca Regia, ex Colbertina, ex Sorbonica, Victorina et Sangermanensi. Sed ad ea quæ majoris sunt pretii, accurate emendanda et castiganda magno in primis usui fuerunt tres antiquissimi codices, Remigianus unus ad epistolam *Celsi ad Vigilium*, et duo Sangermanenses ad librum *de Singularitate Clericorum et Expositionem in Symbolum*.

D. PRUD. MARAN.

INDEX CAPITUM

QUÆ IN PRÆFATIONE, ET VITA S. CYPRIANI, NUNC PRIMUM ADORNATA,
CONTINENTUR.

<i>Præfatio, in qua, post enumeratas sancti Cypriani operum editiones, de S. Martyris doctrina pluribus disseritur.</i>		Pag. 9.
I	Cypriani sententia de unitate et infallibilitate Ecclesiæ.	145
II	Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino a presbyteris distingui negant.	22
III	Primatus Ecclesiæ Romanæ a S. Cypriano semper agnitus.	23
IV	De dissentione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptisma probatum Stephano, nisi quod ex præscripta a Christo forma datum esset.	27
V	S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.	51
VI	Quibus potissimum rat oibus sese S. Cyprianus defenderit. Nec sacramenta a malis in Ecclesia administrata, nec traditionem rejecit.	33
VII	Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impositione manuum in hæreticos redeuntes. Confirmationem inter sacramenta numerat.	39
VIII	Pœnitentiæ sacramentum ex S. Cypriani testimoniis defenditur. Quam necessarium judicaverit, quam sancte administrari voluerit ostenditur. Nonnulla illius diæta explicantur.	42
IX	Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam.	47